

ଦ୍ରବ୍ୟଗୁଣ ଦର୍ପଣ

ଶ୍ରୀଯାଦବ ଦେବ ଶର୍ମା
କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସଂଗ୍ରହୀତ

আমার প্রকাশিত তমত বিজ্ঞান বিভাগ কেইখন উচ্চ শিক্ষিত কিনিব পাৰ।

১। জি.জি.মহাপাত্র তাৎপৰ্য্য 10 জন।
(জগৎৰ নৈকিষ্ট বৰ্ণনা)

২। বনকুল 11০/০ জন।
(কণিতাৰ সমষ্টি)

৩। জৈৱবৈজ্ঞানিক দৰ্শন ১11০ জন।
দ্বন্দ্ব গঠন-প্ৰকৃতিৰ শাৰীৰ সংক্ৰমণ, অসমীয়া, বঙালী
ইংৰাজী (Botanical) নাম আৰু প্ৰণয়নী।

৪। বিবেকানন্দ 11০/০ জন।
(শিৱ যোগ, কৰ্মী বিবেকানন্দৰ জীৱনী)

অন্যান্য উচ্চতম বিজ্ঞান বিভাগ কেইখন প্ৰকাশ কৰিবলৈ
জি.জি.মহাপাত্র।

জি.জি.মহাপাত্র, বাৰু বাৰু প্ৰকাশ, জৈৱবৈজ্ঞানিক দৰ্শন,
জৈৱবৈজ্ঞানিক দৰ্শন, জৈৱবৈজ্ঞানিক দৰ্শন, জৈৱবৈজ্ঞানিক দৰ্শন

জি.জি.মহাপাত্র।

জি.জি.মহাপাত্র।

জি.জি.মহাপাত্র।

জি.জি.মহাপাত্র।

জি.জি.মহাপাত্র।

কাগজ - প্ৰথম চতুৰ্থ অৰ্থ -

দ্ৰব্যগুণ-দৰ্পণ

দেব গছ-গছনি, শাক-পাচলি আৰু মাছ-

১. গুৰু শাস্ত্ৰীয় সংস্কৃত, অসমীয়া,

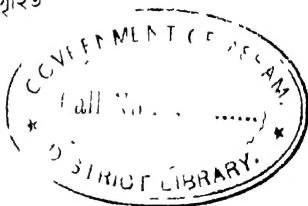
বঙলা আৰু লেটিন (Botanical)

নাম আৰু গুণাবলী।

শ্ৰীযাদৱ দেৱ শৰ্মা

কৰ্ত্তক সংগ্ৰহিত

All rights reserved—

মূল্য—ডেৰ টকা মাত্ৰ।

মুদ্রক—

২১৪৯

শ্রীজীবেশ্বৰ দেৱ শাস্তা

কামাখ্যা-প্ৰেছ ।

প্ৰকাশক :—

কামাখ্যা-প্ৰেছ

টিহ, অসম ।

সন—১৯৫১ ইং

*Library books will give you joy for long
if you are careful with clean hands*

পূৰ্ণাভাষ—

শ্ৰদ্ধাঙ্গন কবিৰাজ শ্ৰীমত বাদৰ দেৱ শৰ্ম্মা কৰ্তৃক সংকলিত “**দ্রব্যগুণ
দৰ্পণ**” নামৰ এই কিতাপ খনি পাঁচ আনন্দিত হলোঁ। আমাৰ
অদমীয় ভাগ্যত আয়ুৰ্বেদৰ এই ধৰণৰ কিতাপ এই খনেই প্ৰথম। শ্ৰীযুত
শৰ্ম্মা দেৱৰ বহু দিন চৰি কৰা অক্লান্ত চেষ্টাত এই গ্ৰন্থৰ সম্পাদনা সুসম্পন্ন
হৈছে।

আয়ুৰ্বেদ ভাৰতৰ সাৰ্বভৌম বিজ্ঞা আৰু অতুলনীয় সম্পদ। অনাদি
কালৰ পৰাই আয়ুৰ্বেদ ভাৰতত প্ৰচলিত হৈছে আৰু ভাৰতৰ পৰাই
ইজিপ্ত, গ্ৰীচ ৰোম আৰু তথা সমগ্ৰ ইউৰোপত প্ৰচাৰিত হৈছিল। কাল-
ক্ৰমত আয়ুৰ্বেদ-বীজৰ পৰাই সেইবোৰ দেশত য়নানী এলোপ্যাথিক,
হোনিওপ্যাথিক প্ৰভৃতি চিকিৎসা-পদ্ধতিৰ উদ্ভব হৈছে। ই ঐতিহাসিক
সত্য। আনকি ব্ৰহ্ম, মালয়, ইন্দোচীন, চীন আৰু জাপান আদি দেশৰ
জনস্বাস্থ্য সংৰক্ষণত আজিও আয়ুৰ্বেদে যি কোনো ৰূপে পৰ্যাপ্ত পৰিমাণে
সহায়তা কৰিছে। কিন্তু ঐতিহাস-প্ৰসিদ্ধ ৰাজনৈতিক বিপ্লব আৰু পাশ্চাত্য
শিক্ষা আৰু বিজ্ঞানৰ বৈজ্ঞানিক প্ৰচাৰৰ প্ৰভাৱত আমাৰ সেই প্ৰাচীন
শিক্ষা আৰু বিজ্ঞান আমাৰ দেশতে নিম্প্ৰঃ হৈ আহিছে।

আমাৰ এই অসম দেশ একালত আয়ুৰ্বেদ চৰ্চাত পিচ পৰা নাছিল

বৰং ভাৰতৰ অচাণ্ড প্ৰদেশৰ দৰে ইয়াতো বহুল ভাবে তাৰ চৰ্চ্চা আৰু গৱেষণা হৈছিল। তেতিয়া আমাৰ প্ৰসিদ্ধ বেজবৰুৱা (ৰাজবৈষ্ণৱ) সকলে চিকিৎসাৰ উপযোগী অসংখ্য পুথি ৰচনা আৰু ঔষধ কল্পনা কৰিছিল, যাৰ নাম মাত্ৰ নিচোন অলপ-অচৰণ হে আজিও হয়তো কববাত অবশিষ্ট আছে — বেচি ভাগ অতীতৰ গৰ্ভত নিহিত; অথচ এই অমূল্য গ্ৰন্থবাজি আৰু দৰ্শন-জ্ঞান ভাৰতৰ অচাণ্ড অশত প্ৰচলিত নাছিল বা আজিকোপতি নাই। ‘আয়ুৰ্বেদীয় চিকিৎসক সন্মিলনী’ৰ জৰিয়তে অসমৰ লুপ্তপ্ৰায় আয়ুৰ্বেদীয় গ্ৰন্থ আৰু ঔষধ সমূহৰ এই অমূল্যসন্ধান কৰিও সবিশেষ একো পোৱা নগ’ল — গোৱা গ’ল মাত্ৰ কেইখন মান পুথি আৰু কেইটা মান ঔষধৰ নাম হে। এইবোৰ পুথি আৰু ঔষধ প্ৰসাৰ নহৈ লুপ্ত হোৱাটো বৰ পৰিতাপৰ কথা হৈছে আৰু তাৰ ফলত অনন্ত আয়ুৰ্বেদীয় চিকিৎসাৰ উন্নতি বহু দূৰ পিছ হ’লকৈ গৈছে।

ইতিহাস পৰ্যালোচনাৰ পৰা জনা যায় — খৃষ্টপূৰ্বাব্দ তিনিশ বছৰৰ আগতে দিগ্বিজয়ী বীৰ আলেকজেন্ডাৰে (Alexander the Great) ভাৰতবৰ্ষ জয় কৰি যাওতে আয়ুৰ্বেদ সম্বন্ধীয় বহু পুথি স্বদেশলৈ লৈ গৈ চিকিৎসা বিদ্যাবাদ নেগেণ্টেনিচৰ সাহায্যত দেশীয় চিকিৎসা বিজ্ঞানৰ বিশেষ উন্নতি সাধিছিল। আৰব সম্ৰাট হাকৰণ অল-বসিদ আৰু মনসুৰ হিন্দু চিকিৎসকৰ দ্বাৰাই দুৰাবোগ্য ৰোগৰ পৰা মুক্তি লাভ কৰি এই চিকিৎসা প্ৰণালীৰ প্ৰতি ইমানদূৰ মুগ্ধ আৰু শ্ৰদ্ধাৱান হৈছিল যে, খৃষ্টীয় নবম শতাব্দীত ভাৰতৰ ‘চৰক’ ‘সুশ্ৰুত’ ‘নিদান’ আৰু ‘অষ্টাঙ্গ হৃদয়’ নিজ দেশলৈ লৈ গৈ, সেই দেশৰ পণ্ডিতৰ দ্বাৰাই আৰবীয় প্ৰভুতি ইসলামীয় ভাষাত অনুদিত কৰি যথাক্ৰমে ‘সৰক্’ ‘সৰ্বদ’ ‘জেদান্’ আৰু ‘অসাকৰ্’ নামত প্ৰকাশ কৰিছিল।

এই গ্ৰন্থ সমূহ ভাষান্তৰিত কৰাত ভাৰতৰ বৌদ্ধ ধৰ্মাবলম্বী আয়ুৰ্বেদজ্ঞ পণ্ডিত মহামতি মন্থুই অশেষ প্ৰকাৰে সহায় কৰিছিল। পিচত যেতিয়া ইউৰোপৰ অধ্যায় আৰম্ভ হল, তেতিয়া গ্ৰীচ আৰু আবদৰ পৰা নিয়া ভাৰতৰ আয়ুৰ্বেদজ্ঞানৰ ৰূপান্তৰিত গ্ৰন্থবোৰৰ সাহায্যত স্বদেশৰ চিকিৎসা বিজ্ঞানৰ নিপুলভাৱে উন্নতি সাধন কৰিছিল। এইদৰেই আগত কোৱা বিদেশীয় সকলোৰে চিকিৎসা পদ্ধতিয়েই আয়ুৰ্বেদৰ পৰা উদ্ভূত হৈছে।

আয়ুৰ্বেদীয় শাস্ত্ৰবোৰ সংস্কৃত ভাষাত লিখা। আজিকালি সংস্কৃত ভাষাৰ প্ৰচলন নথকাত, সেইবোৰ পঢ়িবলৈ বা বুজিবলৈ সকলোৰে পক্ষে সম্ভৱপৰ নহয়। সেটোৱে সৰ্বসাধাৰণৰ উপলব্ধিৰ নিমিত্তে সেইবোৰ ভাষান্তৰিত কৰা একান্ত আৱশ্যক হৈ পৰিছে। আয়ুৰ্বেদৰ বহু গ্ৰন্থ ইতিমধ্যে ভাৰতৰ প্ৰায়বোৰ প্ৰাদেশিক ভাষালৈ অনূদিত হৈছে, বহুবিধ চিকিৎসা সদ্ধৰ্মৰ বিতাপো ৰচিত হৈছে। দেশীয় ভাষাত এই গ্ৰন্থ সমূহ অনুবাদ কৰাত অকল আয়ুৰ্বেদৰ প্ৰচাৰেই নহয়, দেশীয় ভাষাৰ পৰিসৰ বৃদ্ধি আৰু জনসাধাৰণৰ যথেষ্ট উপকাৰো হয়। কিন্তু বৰ দুঃখৰ বিষয় এই যে, আজিও অসমীয়া ভাষালৈ তেনে কোনো গ্ৰন্থ অনুবাদিত নাইবা চিকিৎসাৰ উপযোগী কোনো কিতাপ প্ৰণীত হোৱা নাই। অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ পৰিসৰ আৰু সম্পদ বৃদ্ধি কৰিবলৈ হলেও এইবোৰক ভাষান্তৰিত কৰা একান্ত আৱশ্যক হৈ পৰিছে, অন্ততঃ আজিৰ দিনত। এইবোৰ কণা লৈ লক্ষ্য ৰাখি এই “দ্ৰব্য-গুণ দৰ্পণ” আত্মপ্ৰকাশ কৰা বাবে ই সকলোৰে সহায়-সহানুভূতি পাবৰ যোগ্য হৈছে।

দ্ৰব্য-গুণবিজ্ঞান অষ্টাঙ্গ আয়ুৰ্বেদৰ এটি অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ। এই পৰিদৃশ্যমান জগত দ্ৰব্য সম্ভাৱেৰে পৰিপূৰ্ণ; তদুপৰি এই দ্ৰব্যগুণতেই জীৱ-

শৰীৰৰ উৎপত্তি, স্থিতি আৰু বৃদ্ধি হৈছে আৰু এই দ্ৰব্য গুণতেই সেই শৰীৰৰ আকৌ নাশো হৈছে। সেই কাৰণে দ্ৰব্যগুণ সকলোৰে অবশ্য জ্ঞাতব্য বিষয়। প্ৰকৃতপক্ষে এই দ্ৰব্য-সামগ্ৰীয়েই ঔষধ। মহাত্মা বাগ্‌ভটে কৈছে “এবং জগত্যানৌষধঃ কিমপি বিদ্বতে দ্ৰব্য-ব্যাধ্যৰ্থযোগয়োঃ।” অৰ্থাৎ প্ৰয়োজন আৰু কল্পনা অনুসৰি ঔষধ নহয় এনে দ্ৰব্য পৃথিবীত নাই অৰ্থাৎ উপযোগিতা আৰু পদম্পৰ সংযোগ বশতঃ সকলো পাৰ্থিব পদাৰ্থই ঔষধ, সেই দ্ৰব্য যিমানৈই সামান্য নতওক লাগে। সেইদেখি আয়ুৰ্বেদৰ এটি বিশিষ্ট অংশত দ্ৰব্য-গুণ আলোচিত হৈছে। দ্ৰব্যৰ গুণাগুণ জানি চলিব পাৰিলে মানুহ আজীৱন পৰম সুখত কাল কটাব পাৰে। কাজেই কি বস্তুৰ কি গুণ তাক সকলোৰে জনা আবশ্যক। অত্যাৱ জানিব লগা বিষয়ৰ জ্ঞান নহলেও বৰং চলে; কিন্তু আমি দৈনন্দিন আহাৰ, বিহাৰ আৰু আৰোগ্যৰ বাবে যিবোৰ বস্তু ব্যবহাৰ কৰোঁ, তাৰ গুণ নাজানিলে কোনোমতে নচলে। ডাক্তৰী শাস্ত্ৰত বিদেশীয় দ্ৰব্য সামগ্ৰীৰ গুণাবলী বিস্তৃতৰূপে বিশ্লেষণ আৰু বৰ্ণনা কৰিছে সঁচা, কিন্তু সেইবোৰ আমাৰ কাৰণে তেনে উপযোগী নহয়। দেশজাত বস্তুই আমাৰ কাৰণে বেচি উপকাৰী। আয়ুৰ্বেদত আছে—

যন্ত দেশন্ত যো জন্ত স্তজন্তসৌষধং হিতম্।

দেশাদন্তত্র বসত স্তত্ব ল্যগুণমৌষধম্ ॥

ফলকথা—আমাৰ নিত্য ব্যবহাৰ্য্য দেশজ বস্তুবোৰৰ গুণাগুণ আলোচনা কৰাৰ সময় আহিছে। অবশ্যে ৬ গঙ্গাবাম তহচিলদাৰ প্ৰণীত ‘বৈদ্যসমৰ’ৰ এটি অধ্যায়ত দ্ৰব্যগুণ আলোচিত হৈছে কিন্তু অতি সংক্ষিপ্ত ভাবে। পণ্ডিত ৬ যোগেশ্বৰ শৰ্মা কবিবদ্ব সঙ্কলিত ‘দ্ৰব্যগুণ তবঙ্গিনী’ৰ

প্ৰথমখণ্ড প্ৰকাশিত হৈছে’ দ্বিতীয় খণ্ড প্ৰকাশ হোৱা নাই—হোৱাৰ আগ-
 স্তকো দেখা নাই, অস্পষ্ট হৈ ৰ’ল। গতিকে এটো দুঃখন দ্ৰব্যগুণ সম্বন্ধীয়
 গ্ৰন্থৰ দ্বাৰাই কি চিকিৎসক, কি শিক্ষাক, কি গৃহস্থ, কোনোৱে প্ৰকৃতপক্ষে
 উপকৃত হোৱা নাই। কিন্তু ‘দ্ৰব্যগুণ দৰ্পণ’ প্ৰকাশ হোৱাত আজি আমাৰ
 এটি অপূৰণীয় অভাৱৰ কিঞ্চিৎ পূৰ হ’ল।

দ্ৰব্য আৰু গুণৰ মাজত এটি অভেদ্য সম্বন্ধ আছে;—আশ্ৰয় আশ্ৰয়ী-
 ভাবে হয়ো দুয়োকো সদায় আকোৱালি ধৰি থাকে, এনেদৰে থাকে যে
 দুয়োকো কেতিয়াও পৃথক্ কৰিব নোৱাৰি—দ্ৰব্যত গুণ থাকিবই। তদুপৰি
 দ্ৰব্যগুণ জানিবলৈ হলে দ্ৰব্যত কি কি পদাৰ্থ আছে আৰু সেইবোৰ পদাৰ্থৰ
 গুণ কেনেকুৱা তাকো জনা আবশ্যক। প্ৰত্যেক দ্ৰব্যত ৰস, গুণ, বীৰ্য্য
 বিপাক আৰু প্ৰভাব বা শক্তি এই পাচবিধ পদাৰ্থ আছে। এইবোৰ
 প্ৰত্যেকটোৰ গুণ আৰু পাৰিভাষিক শব্দৰ অৰ্থৰ আলোচনাই ‘দ্ৰব্যগুণ’ৰ
 প্ৰতিপাত্ত দিবৰ আৰু এইবোৰ জানিলেহে দ্ৰব্যগুণত অধিকাৰ জনে
 সৌভাগ্যক্ৰমে যথাস্থলত এইবোৰ সন্নিবেশিত হোৱাত উক্তগ্ৰন্থ কবিৰাজ
 ছাত্ৰ আৰু গৃহস্থ সকলোৰে কাৰণে উপযোগী হৈছে।

আয়ুৰ্বেদৰ দুৰ্বোধ্য গ্ৰন্থবাশি ভাষান্তৰিত কৰি মাতৃভাষাক সমৃদ্ধ
 ও জনসাধাৰণক উপকৃত কৰাৰ পথ প্ৰদৰ্শক হিচাবে, বহু শ্ৰম কৰি এই
 দুৰ্দ্ধিনৰ সময়তো বহু ধন ভাঙি, ক্ষুদ্ৰ হলেও এই কিতাপখন ছপাই
 উলিওৱাত প্ৰচেষ্টা শ্ৰীযুত শৰ্মা দেৱক আমাৰ আন্তৰিক অভিনন্দন জনালোঁ।
 তেখেতৰ প্ৰয়াস জয়মুক্ত হওক ইতি শম্।

পৰীক্ষিত ঔষধালয়

৯৮৭৫২ ই:

শ্ৰীআনন্দ চন্দ্ৰ শৰ্ম্মা শাস্ত্ৰী
 সম্পাদক,

আয়ুৰ্বেদীয় চিকিৎসক সন্মিলনী, (টিহ)

কঠিন শব্দৰ সৰল অৰ্থ

সকলোৰে সুবিধাৰ অৰ্থে “দ্রব্যগুণ
দৰ্পণত” ব্যৱহাৰ কৰা কিছুমান শাস্ত্ৰীয় শব্দৰ
সৰল অৰ্থ দিয়া হ’ল।

পীনস - বোগ বিশেষ, এই বোগত নাকেৰে তেজ ওলায়।

শূল - পেটৰ বিষ, যি বোগত জোড়া গেল বা আন কোনো
তীক্ষ্ণ অস্ত্ৰই বিদ্ধ'ব দৰে যাতনা হয়।

আনাহ - মল আৰু মূত্ৰ'দি বোধ কৰা বোগ।

আধান - উখহা, ফিকা, পেটৰ অৰুখতহে ব্যৱহৃত হয়।

চাতুৰ্থক জ্বৰ তিঁয়া জ্বৰ।

কুষ্ঠ - বাতৰক্ত দোষত উৎপন্ন নানা বিধ ঘা আৰু গলিত ক্ষত
ইত্যাদি।

শোথ - শৰীৰত বস জমা হৈ উখহা।

পাণ্ডু - বক্তহীনতা, তেজহীন হলে বগা হয় দেখি এই নাম।

কামলা এই বোগত চকু আৰু শৰীৰৰ অগ্যান্য অৱয়ব
হালধীয়া হয় আৰু বোগীয়েও সকলো বস্তু হালধীয়া দেখে।

জ'দ্ৰাগ বুকুৰ ধৰফৰণি আদি বুকুৰ বোগ।

মূত্ৰকৃচ্ছ্ৰ পেচাব কমকৈ হোৱা।

বেচক শোচ খোলোচা কাৰক।

প্ৰতিশ্যয় - নাকেৰে পানী ওলোৱা বোগ।

অতিসাৰ - গ্ৰহনী বোগৰ পূৰ্ব অৱস্থা।

আশুকাৰী অতি সোনকালে শৰীৰত ফিয়া প্ৰকাশ কাৰক।

বৃণ্য-শুভ্ৰবৰ্দ্ধক। বৃংহন-পুষ্টিকাৰক। .ফিষ্টা-মল ধাৰক।

সংগ্ৰহ কৰোতাৰ নিবেদন—

“দ্রব্যগুণ দৰ্শন” নামৰ এই পুথি খনি ইং ১৯৩০ সনতে আৰম্ভ কৰা হৈছিল। তেতিয়া আমি বংপুৰত কবিৰাজ স্বৰ্গীয় সতীশ চন্দ্ৰ লাহিৰী মহাশয়ৰ ওচৰত আয়ুৰ্বেদ অধ্যয়নৰ অৰ্থে আছিলো। মূল আয়ুৰ্বেদীয় ঔষ্ৰ সমূহ সংস্কৃতত লিখা ; বঙলা অনুবাদ আদিৰ সহায়তেই প্ৰায় অধ্যয়ন কাৰ্য্য চলে। ময়ে মাত্ৰ অসমীয়া আৰু বাকী আটাই কেইজন বঙালী ছাত্ৰ। শিক্ষাদান কাৰ্য্য আৰু দৰব গছ গছনি আদিৰ পৰিচয়ো পোণতে বঙলাতে চলিছিল। মোৰ পক্ষে দৰব গছ গছনিৰ নাম বিষয়ত বৰ অনুবিধা ঘটিছিল। এই অনুবিধা আমাৰ কাৰণে যেন-তেন হলেও অসমৰ ভিতৰত যি সকল কবিৰাজে বঙলা অনুবাদ ঔষ্ৰৰ সহায়ত কবিৰাজী ঔষধ প্ৰস্তুত কৰে আৰু যি সকলে দৰবৰ গছ গছনি ব্যৱহাৰ কৰে তেওঁলোকৰ পক্ষে যে শাস্ত্ৰীয় নামৰ অসমীয়া সৰ্ব সাধাৰণে বুজিব পৰা প্ৰতিশব্দ থকা এখন পুথিৰ আবশ্যক তাক বৰকৈ অনুভব কৰিলোঁ। গৃহস্থৰ দৈনন্দিন জীৱনত ব্যৱহাৰ কৰা শাক-পাচলি, মাছ-মঙহ আদিবো গুণ জনাটো একান্ত আবশ্যক। ইয়াকে ভাবি সেই স্বৰ্গীয় ঋষিবৰ

আচাৰ্য মহাশয়ৰ উপদেশানুক্ৰমে এই পুথিৰ সঙ্কলন কান্দা
হাতত লোৱা হৈছিল আৰু সদাশয় বন্ধু বান্ধবান্দিৰ সহায়ত
এক প্ৰকাৰ সমাপ্ত কৰি উলিওৱা হয় ; কিন্তু অৰ্থাভাৱত
আজি বহু দিন ইয়াক পোহৰলৈ উলিয়াব পৰা নাছিলোঁ ।

সম্প্ৰতি পৰমেশ্বৰৰ অপাৰ কৰুণাত বহু বান্ধবান্দিৰ
উৎসাহ উদগণিত ইয়াক ছপা কৰি উলিওৱা হ'ল । আমাৰ
ক্ষুদ্ৰ বুদ্ধিৰে ঢুকি পোৱা অনুযায়ী ইয়াক প্ৰমাদ ৰঞ্চিত
কৰিবলৈ আপ্ৰাণ চেষ্টা কৰা হৈছে, চকুতপৰা যি দুই চাৰিটা
ভুল ভ্ৰান্তি ওলাইছে, যি বিষয়ত শাস্ত্ৰীয় মতানৈক্য দেখা
গৈছে পিছৰ শুধৰণী পৃষ্ঠাত তাকো তুলি দিয়া হৈছে, যি
খিলাক প্ৰচলিত মানুহৰ দৈনন্দিন ব্যৱহাৰত লগা শাক
পাচলি আৰু দৰব গছ গছনিৰ শাস্ত্ৰীয় নাম পোৱা নাযায়
তাকো পৰিশিষ্ট ভাগত সন্নিবেশিত কৰা হৈছে । মুঠতে এই
পুথি খনে যেন জনসাধাৰণ, আয়ুৰ্বেদ শিক্ষাৰ্থী আৰু
কবিৰাজৰ উপকাৰত আহে তাৰ কাৰণে চেষ্টা কৰা হৈছে ।
দ্রব্যান্দিৰ যথা যথ ৰূপে বৰ্ণনা কৰা অতিশয় দুৰ্দ্ধৰ কাৰ্য্য ।
পৰমেশ্বৰৰ বিনন্দীয়া সৃষ্টিত যে কিমান বোৰ পদাৰ্থ আছে
তাক বিবৃত কৰা কিয় গণনা কৰি উলিওৱা সম্ভৱপৰ নহয় ।
তাতে আমাৰ দৰে ক্ষুদ্ৰ-মতি লোকৰ পক্ষে সি মৌপিয়া
পখীয়ে পৰ্বত তুলি লোৱা বা বটু হৈ আকাশৰ চন্দ্ৰটো ধৰি

অনাৰ দৰে হৈছে । আমাৰ অন্তৰ্গাহিত উদ্দেশ্যৰ প্ৰতি
সৌজন্য দেখুৱাই সদাশয় ৰাইজে আমাৰ দোষা নোষ
মৰিষণ কৰিব বুলি আশা পোষণ কৰিহে ইয়াক পোহৰলৈ
উলিওৱা হ'ল ।

আমাৰ এই চেষ্টাত ইন্ধন যোগোৱা বাবে পূজনীয়
শ্ৰীযুত জীৱেশ্বৰ দেৱ গোস্বামী তৰ্কতীৰ্থ মহাশয়, কবিৰাজ
শ্ৰীযুত ৰঘু নাথ ভট্টাচাৰ্য্য, কবিৰাজ শ্ৰীযুত সৰ্বেশ্বৰ দেৱ
গোস্বামী শ্ৰীযুত কাশী নাথ দেৱ শৰ্ম্মা বৈষ্ণৱত্ব দেৱক আমাৰ
শ্ৰদ্ধাপূৰ্ণ ভক্তি অঞ্জলি নিবেদন কৰিলে।

লগতে এই পুথি সংগ্ৰহৰ কামত কবিৰাজ শ্ৰীযুত
তৃপ্ণীলাল কুমাৰ সেন মহাশয়ৰ “দ্রব্যগুণ সংহিতা,” কবিৰাজ
বিনোদলাল সেন মহাশয়ৰ “আয়ুৰ্বেদ বিজ্ঞানম্” কবিৰাজ
দেবেন্দ্ৰ নাথ সেন অ'ক উপেন্দ্ৰ নাথ সেন মহাশয়ৰ
“দ্রব্যগুণ” কবিৰাজ যোগেশ্বৰ শৰ্ম্মাৰ “দ্রব্যগুণ তৰঙ্গিনী”
কবিৰাজ নগেন্দ্ৰ নাথ সেনৰ “দ্রব্যগুণ শিক্ষা” গঙ্গাবাম
তৰ্ণীলালদাৰ ডাঙৰীয়াৰ “দ্রব্য নাম” প্ৰভৃতি গ্ৰন্থ বিলাকৰ পৰা
যথেষ্ট সহায় পোৱা গৈছে, ইয়াতে এই পৰোপকাৰী গ্ৰন্থকাৰ
সকললৈ আমাৰ সশ্ৰদ্ধ কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিলে।।

পুথিৰ আবশ্যকীয় সংশোধন আৰু ভ্ৰম আদি পৰিশোধনৰ
কামত প্ৰিয় ভাজন কবিৰাজ শ্ৰীযুত আনন্দ চন্দ্ৰ শৰ্ম্মা কাব্য

তীৰ্থ আৰু পৰিশিষ্ট ভাগত পূজনীয় কবিৰাজ শ্ৰীযুত মথুৰা
নাথ গোস্বামী দেৱে আমাক এহাশুধীয়া ভাবে সহায় কৰা
বাবে আমি এখেত দুজনৰ ওচৰত কৃতজ্ঞতা পাশত আবদ্ধ
থাকিলোঁ।।

শেহান্তৰত যি জনাৰ পৰম পবিত্ৰ অন্তৰৰ নিৰ্মল আৰু
শুদ্ধ শাস্ত্ৰ প্ৰকৃতিৰ উপদেশাৱলীৰ গুণত এই নিৰ্কিন উপহাৰ
বাইজৰ হাতত দিবলৈ সমৰ্থ হৈছোঁ ; সেই পূজনীয় আচাৰ্য্য
দেৱৰ পুণ্য স্মৃতিৰ অৰ্থে অবনত মস্তকে শত শত প্ৰণিপাত
জনাইছোঁ। বাইজে আমাৰ অপৰাধ মাৰ্জনা কৰি যদি ইয়াৰ
গুণৰ ভাগ গ্ৰহণ কৰে তেনেহলে আমি পৰম কৃতার্থ হ'ম।
ইতি—

টিহ

১৩৫৮ চন

}

শ্ৰীষাদেৱ দেৱ শৰ্ম্মা।

সূচী পত্ৰ

(অ)

চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম
অগৰু	অশুৰু
অপৰাধিতা	অপৰাজিতা
অমিতা	পপীতা
অৰ্জুন গছ	অৰ্জুন
অশ্বক্ল	অশ্বগন্ধা
অষ্টংগ	অষ্টংগ
অশোকফুল	অশোক
অহৰ কলাই	ডুৰী
অবহৰ	আটকী
অহিলাক	(পৰিশিষ্ট)

(আ)

আকন	অৰু
আকৰকৰাবচ	অকৰুৰ
আৰকচন	ব্রহ্মদণ্ডী
আঠৈ	লাজা
আগজালা শাক	অগ্রজালী (পৰিশিষ্ট)
অকলবীৰ	ভাৰ্গী
আকাশীলতা	অমৰবল্লী
আখৰোট বাদাম	পীলু
আম্বৰ	ডাকা
আচুকাঠ	দাকহৰিদ্ৰা
আজাব গছ	অমন
আগিয়াচিহ্ন	চিত্ৰক
আঠিলাকল	গিৰিকদলী (পৰিশিষ্ট)
আটেকল	আতুপ্য

চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম
আদ	আদক
আদাৰ শুঠ	শুঠ
আনাৰ মালতী	লজ্জাবতী
আনাৰম	বহুনেত্র (পৰিশিষ্ট)
আম আদা	কৰ্প ব হৰিদ্ৰা
আমচেৰুৰা	বৃক্ষাম (পৰিশিষ্ট)
আমলকী	আমলকী
আম	আম্র
আমৰা	আম্রতক
আউনীয়া পাণ	(পৰিশিষ্ট)
আইমলতা	অমৃতলী
আলতা	অলকুক
আলাগ লতা	অমৰবল্লী
আহত	অশ্বথ
আলু	অলুক
আহধান	ব্রীহি ধাত্ত
আৰি মাছ	আড়ি মংগু
আকুগছ	খাখশ
আকুগুটি	পোস্তদানা

(ই)

ইন্দুদীগছ	ইন্দুদী
ইলিছমাছ	ইলিশ মংগু

(ঈ)

ঈহৰমূল	অৰুৰমূল
--------	---------

চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম	চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম
(উ)			
উৰিধান	উৰিকা, নীবার	কৰ্ণমূল	অৰ্ণবী
উল্‌বন	বলজা	কণাপুনি	পুৰ্ণা
উৰহী	শিখী	কদম	কদম্ব
উদ্ভিদ লবন	পাণ্ডু লবন	কণিধান	বাস্কু, বাগী
(এ)		কর্দৈটেঙা	কম্বাৰঙ্গ
এবাগছ	এবণ্ড	কস্তুরী	গুগনাভি
এবাপতীয়া সুন্দর পথাল	দ্রবস্তি	কমলাটেঙা	কমলা
এলাচি	এলা	কনক ধতুৰা	কনক
এরা গাখীৰ	দুধ	কবছ গছ	কবজ
এরা ডিমক	উত্থব	কবঙ্গ	(পৰিশিষ্ট)
(ঙ)		কবজা টেঙা	অম্ল কবজ, কবমদ
ওড়াল গছ	কুদাল (পৰিশিষ্ট)	কপাট	কাপাস
ওলকচু	শুৰণ	কলাজীৰা	কৃষ্ণজীৰক
ওলকবি	(পৰিশিষ্ট)	কণিবিহ	জয়পাল
(ভ)		কণিধান	চীনক
ও টেঙা	ভব্য	কদাবচিনি	বৃন্ত ফল
(ক)		কপালভঙা লতা	নগণা
কল	কদলী	কববীৰ	কবদীৰ
ককোল	ককোল	কলা অগরু	কৃষ্ণা গুরু
কচু	কচী	কলা দাদিগদিগা	কাশমদ
কটকীতিতা	কটুকা, কটুকী	কলা সবিন্নহ	মৰ্ষপ
কটফল	নির্মলী ফল	কটলাপছ	শল্যক
কণ্টকাৰী	কণ্টকাৰী	কচলেবিষ	কুপীলু
কঠাল	পনস	কলমশাক	কলম্বী
		কলমো	ঐ
		কল্লনাথতিতা	ববতিলা, কালমেঘ

লিখিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম	চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম
কুঁহিয়লা	কুঁহিয়লা	কাচমণি	গুঞ্জা
কঁহলতা	বজ্রলতা	কাঁহীবন	কাণ
কাউবমণি	যাবনাল শাক	কানি	অহিফেণ
কাউবী ঠেড়ীয়া	কাকজত্বা	কাগিনীকুল	কামিনী (পৰিশিষ্ট)
কাগজী টেঙা	নিম্বু	কিছমিছ	দ্রাক্ষা
কাটিকুঁরবী	লোনীশাক	কুকুৰসুতা	গোবক্ষচাকুলে
কাঞ্চনফুল	কাঞ্চন	কুজিথেকেবা	কুজিকা (পৰিশিষ্ট)
কপোকুল	বান্না	কুজিকোদা	ঐ
কলা শিশু	শিশুপা	কুঁহিমূল	বালমূলক
কাজলগবী	কাজলিকা (পৰিশিষ্ট)	কুড়	কুঠ
কাঁটাগুতুবা	তণ্ডুলীয়ক	কুনথাবা	গণ্ডিতকর্ণ (পৰিশিষ্ট)
কাঁটাখুদনা	ঐ	কুমকুম	কুঙ্কম
কাঁহ	কান্ত্র (পৰিশিষ্ট)	কুছমকাঁটা	স্বর্ণক্ষীৰিণী
কাঁঠবেল	কপিথ	কুচিলা	বিষতিন্দুক
কাছ	কচ্চপ	কাঁটাখুতুবা বা খুদনা	বনতণ্ডুলী
কাস্তাস উব্বী	অসিশিখী	কুলিকাঁইট	কোকিলাক্ষ
কানপাত	(পৰিশিষ্ট)	কোমোবা	কুয়াণ্ড
কেবেলা (ডাঙর)	কাববেল	কোদোধান	কোদ্রব
কেবেলা (সক)	কাববল্লী	কোরাভাতুবা	বিশ্বিকা
কেলি কদম	ধাবাকদম	কোমল খৰিমাটি	চন্দ্ৰপাৰাণ
কেন্দু	তিন্দুক	কুকুবা জ' ফুল	ময়ূবশিক্ষা
কেতেকী	স্বৰ্ণকেতকী	কুঁহিয়াব	ইক্ষু
কাকরাশঙ্গী	শঙ্গী	কাঁঠেয়াছ	কবয়ীমংত্র (পৰিশিষ্ট)
কেহবাজী	কেহবাজিকা		(খ)
কেটুবী	শঠী	খয়াব	বদ্বিব
কেঁয়াবন	মুস্তক	খবপাত	দেবতাড়

চলিত নাম   শাস্ত্রীয় নাম

খৰমুজা	কৰ্ককক, খৰুজ
খহখহিয়া ডিমক	ফণিভাবিকা
খৰিমাটি	খট
খাব	ক্ষাব
খাগৰি	খগোব, অনিকু
খুদীয়া জাম	কাকজম্বু
খুতুৰা বা খুদনাশাক	মাৰিশ
খৈৰাগছ	খদিৰ বৃক্ষ
খোৰাচানী যাওন	পাৰসিক বয়ানী
খলিহনা মাছ	খলিশ মৎস্ত (পৰিশিষ্ট)
খলিহা মাছ	ঐ

(গ)

গজপিপলি	গজপিপলী
গম	গোধূম
গণিয়াৰী	অগ্নিমহু, গনিকাৰী
গন্ধচানা	অৰই
গন্ধবিৰিণা	গন্ধহৃণ, লজ্জক
গন্ধবাণা	হ্রীবৈৰ
গন্ধপাত	ভেজপত্ৰ
গৰবটৈ	চৰিকা
গৰৈমাছ	গৰম্মীমৎস্ত (পৰিশিষ্ট)
গৰখীয়া তিয়'হ	ইন্দ্রযাকলী
গৰখীয়া তামোল	ভালমূলী, মুখলী
গাঁজা	ভঙ্গা গঞ্জিকা
গাঠিয়ান	হৌনেয়ক
গাগালমাছ	গৰ্গৰ মৎস্ত (পৰিশিষ্ট)

চলিত নাম   শাস্ত্রীয় নাম

গাঠিয়া ছবৰি	মালাহৰ্ষী
গন্ধতুলনী	মৰুবক
গামাৰী গছ	গাম্ভাৰী, শ্ৰীপৰ্ণা
গন্ধবিৰজা	শ্ৰীবাস
গমা	সৰ্পকঙ্কালী
গোকুৰকণ্টক	গোকুৰ
গোবালতা	গোধাপদী
গোনহক	বনপলাতু
গুমুণী লতা	সৰ্পাক্ষী
গুণৰাজ	কণ্ডগুড়চী (পৰিশিষ্ট)
গুড়	গুড়
গুগ্‌গুল	গুগ্‌গুলু
গেঙ্কেগীবন	বিশ্বতুলনী
গেঙ্কেমালতী	সুৰ্বৰ্ণমুখিকা
গৰ্জ্জন তেল	শ্ৰীবাস
গোৰচনা	গোৰোচনা
গন্ধকলাই	কস্তুরী
গয়াঅম্বথ	নন্দিবৃক্ষ

(ঘ)

ঘনচিৰিকা	চতক
ঘণ্টাপাবলি	ঘণ্টাপাটলি
ঘা পথৰা গছ	বহুবাৰ
ঘামক	ক্ষুদ্র চিৰ্ত্তী
ঘণ্টাকৰ	ঘণ্টাকৰ্ণ
ঘিচেৰী, ঘিচক	সন্নকী

চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম	চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম
খিউ	ঘৃত	চুকা	অম্রশাক
	(চ)	চুণ	চূর্ণ
চকা	চটক	চিড়া সান্দ্র	চি তক (পৰিশিষ্ট)
চন্দন	চন্দন	চেং মাহ	(ঐ)
চম্পা	চম্পক		(ছ)
জ্ঞেয়তা	সোমলতা	ছাতিয়ান	সপ্তপর্ণ
চবনি	চোবপুপ্পী	ছালমু মিশ্রি	পীষুশোথা
চাউল	তঙুল	ছাগলী শিট্টায়া	অজশৃঙ্গিকা (মেঘশৃঙ্গী)
চাউল খোঁরা গছ	পকষক	ছাতাববী	শতমূল
চজননা	শিগ	ছাগলীৰ মঙ্গহ	ছাগমা স
চামাহ	ঘাটাকন্দ	ছাগলীৰ গাবীৰ	অজ্ঞানীৰ
চান্দা মাহ	চন্দ্রকমংগ্র	ছিৰাল	অনিপ্পৰ (ডিউটা)
চালকুঁয়বী	ঘৃতকুমাবী, কতা		(জ)
চাকৈচকোঁরা	চক্রবাক	জবাটেঙা	দেবদন্তী (পৰিশিষ্ট)
চিবতা তিতা	কিৰাত, ভূনিষ	জবামূল	জাপম্প
চিতল মাহ	ফলকা, ত্রিফল	জঙ্গলী ভাং	গজা
চেনি	শর্করা	জহামালৰ অণ্ডকোষ	খট্টাণী
চেনিচম্পা কল	চম্পক কদলী	জটামাংগী	জটামাংগা
চেঙামোৰ	কণ্টকীকচী (পৰিশিষ্ট)	জাতিচন্দন	খেতচন্দন
চেনিপুথি মাহ	মহানফৰ	জাতিকোমোৰা	কুম্মাও
চেকেনিখুলা আলু	শর্করকন্দ	জাপাপেটাৰী	পেটিকা (পৰিশিষ্ট)
চেমতিকপাহ	কাপাসী	জয়ন্তী ফুলৰ গছ	জয়ন্তী
চেড়েবিটেঙা	চাঙ্গেরী, অম্বষ্ঠা	জায়পত্ৰী	জাতিপত্ৰী
চেলনি	শৈবাল	জয়ফল	জাতিফল
চীনা বাদাম	ভূচনক	জলকীয়া	লঙ্কামৰিচ
চোৰাত	বৃশ্চিকালী		

চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম	চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম
জাপৰি বিৰ	অতিবিষা		(ড)
জাবা	হিম্বৰ	ডালিম	ডাডিম
জাওবন	ঝাবু	ডাঙৰ সৰুবিহাৰ	অঞ্জীৰ
জাম	জম্বু	" মধুৰী আম	ঐ
জামিটেঙা	জম্বীৰ	" কেৰেলা	কাববেল
জেতুকা	নথবজক	" কলাজীৰা	পৃথিকা
জবীজাহত	নন্দীবৃক্ষ	" পাতেৰ্গজ	বটপত্ৰী
জালুক	মৰিচ (পৰিশিষ্ট)	ডেৱাগছ	ডল, লকচ
জিলমিল	বাস্তক	ডিঙৰী লতা	শঙ্খপুষ্পী
জাতিলাউ	ক্ষীৰতৃষ্ণী	ডাঙৰ নল	দেবনাৰ
জিয়াপুত্ৰ	পুত্ৰজীব	ডিগক	উত্থৰ
জিয়াগছ	ঐ		(ঢ)
জীৰা	জীবক	ঢেকীয়া	বৃশ্চিক
জেষ্টমধু	যষ্টমধু		(ত)
	(ঝ)		
ঝিকা	ঝিকাক (কোষাতকী)	ভগাল	ভগাল
	(ট)	ভৰমুজ	লতাপনস (পৰিশিষ্ট)
টংফুল	দমনক	ভৰুৱা কদম	অৰিমেদ, বিতথদিৰ
টকুনা গছ	শ্ৰোণাক	ভাম	ভাম
টেপৰ	টকাৰী	ভামাথু	ভামকুট
টেঙা	অন্ন (পৰিশিষ্ট)	ভাম বৰণীয়া পছ	কুবঙ্গ, হৰিণ
টেঙা বেঙেনা	অন্নবাতীকু ঐ	ভামোল	পুগ
টুপুৰীলতা	অখৰ্ণা	ভালিশপত্ৰ	ভালীশপত্ৰ
	(ঠ)	ভাল	ভাল
ঠোঠনি শাক	চুছু, পৰ্ণক	ভালবস	ভাডি
		ভালজুৰীয়া	ভগৰ পাহুকা

চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম
তুলসী	তুলসী
তিংঝিকা	দেবদালী
তিংভেকুৰি	বৃহতী
তিংলাউ	ইক্ষাকু
তিটি	অতমী
ভিল	ভিল
ভিলৰ তেল	ভিল তৈল
ভিলৰ থাংইহৈ	শিখাক
তুনীয়া টেঙা	লিম্পাক
তেতেনী	অল্লিকাফল, তিস্তিৰী
ভেল	ভৈল
তেউৰী	শ্ৰিবৃৎ
ভেজামুঙ্গি	তিষুব
ভুৎফল	ভুদ
থিকলা	থিকলা
তিয়'হ	ভ্রপুষা
ভোপচিনি	দ্বীপাস্তব বচা

(থ)

পালপত্ৰম	পদ্মচাৰিণী
থৈকৰা	অম্লবেতস

(দ)

দবচা বা ববচাবন	নিৰ্বিষা
দালচেনি	গুৰত্বক
দাদিগদিগা	চক্ৰমৰ্দ
দশমূল	দশমূল

চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম
হুধকুৰী গছ	কুটজ
হুধকুৰিৰ গুট	ইক্ষবব
হুধবিবন	হুৰ্কা
হুপৰ টেঙা	অশ্বস্তক
হুদেলিলতা	অনন্তমূল, শাৰিবা
হুৰুগফুল	দ্রোণপুষ্পী
হুৰানভা	একমূলী, আত্মমূলী
দেবদাক	দেবকাষ্ঠ
দৈ গাখীৰ	দধি
দোৱামালী	বিশলাকৃত, মুচুকুন্দ
দোৰোণফুল	দ্রোণপুষ্পী

(ধ)

ধপাত	ধূম্রপত্ৰা
ধমনা গছ	ধগুন
ধনিয়া	ধন্তাক
ধতুৰা	ধৃত্তব
ধান	ধাত
ধাইফুল	ধাতকী
ধনা	বাল
ধুলুলী	চিচণ্ড, বাজকোষাতকী

(ন)

নল	নল
নবশিং	দেবসৰ্ষপ
নহক	বলোন
নবমল্লিকা	নবমল্লিকা

চলিত নাম

শাস্ত্রীয় নাম

নাকদেওনা	নাগদল
নাঞ্জিমূল	স্বর্ণ যুগিকা
নাগিনীপাত	লক্ষণামূল
নাঙলভড়া	লাঙ্গনী
নাহৰ	নাগেশ্বৰ
নালুকা	নলিকা
নাহৰ পতীয়া লতা	অনন্তমূল
নিথেৰী	মথাস্ন
নিজৰাৰ পানী	নিৰ্ব্বৰ জল
নিমুগছ	নিম্ব
নেমুটেঙা	নিম্ব
নিলাজী লতা	লক্ষাদ্বী
নিশাদল	নৰসাব
নীলকণ্ঠ	(পৰিশিষ্ট)
নীলগছ	নীল
নীলপদ্ম	নীলকমল
নথী	চক্ৰনথ
নেউল	নকুল
নীলা বাগী	নীলকিটী
নীলা কলমৌ	নীল কলম্বী
নীলাঞ্জল	নীলাঞ্জল
নীলা অপৰাজিতা	নীলাপৰাজিতা
নীলা ভেঁট	নীলোৎপল
নিচিলাৰাহ	গঙ্গাটেক (পৰিশিষ্ট)

চলিত নাম

শাস্ত্রীয় নাম

(প)

পথৰা বাঙী	চিহুটা
পচতীয়া	নিম্বতী, ইন্দ্রসুৰদ
পলাশ	কিণ্ডক
পঞ্চকোল	পঞ্চকোল
পঞ্চতিক্ত	পঞ্চতিক্ত
পঞ্চমূল	পঞ্চমূল
পটল	পটোল
পদুম	কমল
পদ্মকাষ্ঠ	পদ্মকাষ্ঠ
পদ্মগুলঞ্চ	সুদশন
পদিনা	পদ্মা, পুতনী
পৰগাছা	বন্দিক
পৰামলখী	লবলী
পাকৰী	পৰ্কতী, প্লক্ষ
পাণ	তাম্বুল
পতানিচৰা আলু	বৰাহীকন্দ
পোৱাল	প্রবাল
পানী	জল
পাল	পালঙ্ক শাক (পৰিশিষ্ট)
পাতপালং	অশ্বাস্তক
পাতেৰ্গজা	ঐ
পানী কাউৰী	জলকাক
পানী পোটনী	পলাঙ্গী
পানীপিয়েলী কুল	শেফালিকা
পনীয়াল	কৰমর্দ

চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম	চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম
পানীলাউ	অলাবু	পাতিদৈয়া	শীতল পত্রিকা
পানীচেডেবী	প্রাচীনামলক		(ফ)
পাৰ চবাই	পাৰাবত	ফটিক	ফটিক
পাৰিজাত	পাৰিজাত	ফজলী ভাগ	বাজাম
পাৰলি	পাকল	ফিটকিৰি	ফটিকাৱী
পুনন্নবা	পুনৰ্ণবা	ফটিকা	মত্ৰ
পার্বতীশাক	বাজশাক	ফুলকবি	(পৰিশিষ্ট)
পুৰী কুণ্ডিয়ার	পুণ্ড্রকু		(ব)
পিতকুটীয়া	কাণমাটী	বকফুল	অগতি
পিপেলী	পিঙ্গলী	বকম কাঠ	পত্ৰঙ্গ
পিতল	পিডল	বগলীৰ মণ্ডহ	বলাকা মাংস
পিয়াজ	পলাণ্ডু	বগনী	বক
প্রিয়ঙ্গু	প্রিয়ঙ্গু	বংশলোচন	বংশলোচন
পিষাল	পিষাল	বগবী	বদৰ
পেস্তা	অভিষুক	বগা এৰা	গুৰৈবগু
পেঁক	পঙ্ক	বগা চন্দন	ঐথগু
পুই	পুতিকা	বগা জীৰা	অজাজা
পিৰিজা	পুকা	বগা পদ্ম	পুণ্ডৰীক
পোবাল	প্রবাল	বগা পাৰাল	বণ্টাপান্দি
পুঠিমাছ	প্রোষ্ঠী	বগা গুল্লৈঠ	অৰ্কপুপী
পহ	মৃগ	বটগছ	বট
পহৰ শিং	মৃগশৃঙ্গ	বৰ এলাছি	এলা
পহুমৰ মলান	মৃগাল	বনআদা	মহাদ্রক
পাবদ ভগ্ন	বসকপূৰ	বনকপাহী	অৰণ্য কাৰ্পাসী
পানীআলু	শঙ্খালু		

চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম	চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম
বগা আকন	অর্ক	বাগীফুল	বিটী
বন তুলসী	অজগন্ধিকা	বাঁহ	বংশ
বনজীবা	আবণ্য জীবক	বাঁহক	বাসক
বন মাওন	অজমোদা	বান্দবপেলা	বাহিতক
বন তাম্রাণ	তালমূলী	বালা	বাল্য
বন নহক, গো নহক	অবণ্য পলাণ্ডু	বিবি ফটি	বিবঙ্গ
বগা গোন্ধলী বন	আজবন	বিষেনীসাবটা	শালপর্ণী
বনমাহ	মাহপর্ণী	বিহুঙনি	নক্তা
বনমুগ	মধুষ্ঠক	বেল	বিণ্ড
বনবীরা দোবোণ	দণ্ডোৎপল	বিলেতি কোমোবা	বর্কাক
বনসঠ	অপমার্গ	বিহু মইন	বরাহ
বনশল	খণ্ডা	বৃতমাহ	চনক
ববগুণ	মুদিকপণী	বেত	নিচুল, বংশ
বব দাদিগদিগা	বাপমদ	বেঙছাতা	ছত্রিকা
বব মানমণি	মহাশ্রাবণী	বেয়া, বিবিণা	বিবণ
ববডাম	বাজজন্ম	ব্রাহ্মী	ব্রাহ্মী
ববশতমূ	মহাশতা বী	বোলগছ	বহুবাৰ
বব সোণ বিবাল	মহাবলা	বোকা	পঙ্ক
ববধান	মহাশালি	বোম্বাই কুঁহিয়াব	বংশক
বক সুন্দরপতান	দন্তী	ববাণি মাছ	পাঠান
বটুল'য়া কল্যামাহ	পিপারী	বামী মাছ	ভীকয়ন্ত
বকল	বকল	বালিচান্দা	অভ্রক
ববিষাল	বলা	বঙলা মাছ	বাজমাষ
বব ববিষাল	অভিবালা	বগা গৰখীয়া তিয়'হ	মৃগের্বাক
বাড়ী	বকট	বৎসনাভ বিষ	বৎসনাভ

চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম	চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম
বানাম	বাঁতাদ	ভুঁহামলকী	ভূম্যামলকী
বেঙেনা	বার্তাকু	ভোজপাত	ভূজপত্র
বাঘ আচোবা	শবৎছা	ভূতমূলা	মূর্ত্তলা
বাঘ চকুরা গছ	পৌবী	ভুটিমালী	মল্লিকা, অষ্টপদী
বগা আকন	শুকাক	ভেংকলি	উৎপল
বান্দর কৈকুরা	অজবা, শৃকশিখী	ভটুরা বা ভটুবা শাক	বাস্তক, চক্রবর্তী
বগা চন্দন	শ্রীখণ্ড	ভেঙি	ডিঙীশ
বগা কাঁচমণি	শ্বেতগুঞ্জা	ভাঙনা মাছ	ভণ্ডুক
বগা ডেউবী	শ্বেত ত্রিবৃৎ	ভোগজীবা	মধুজীবক
বগা তেলিখাবনা	ঐ	ভীমসেনী কর্পূর	ভীমসেনী কর্পূর
বগা পটম	পুণ্ডরীক	ভেংকব	ভূককুঁদাব
বদ্যাকবি	(পরিষিষ্ট)	ভূমিচম্পা	ভূমিচম্পক
বগা পচতীয়া	সিদ্ধাব	ভীমবাজ	ভৃঙ্গবাজ
বাহুলতীয়া বন	হিঙ্গুপত্রী	ভেঁরাছাগলী	মেঘ
ব শলোচন	বংশলোচন		

(ভ)

ভজাবুক	লঙ্কামরিচ
ভাং	ভঙ্গা
ভাত	ভক্ত
ভাতঘিলা	শ্রোণাক
ভলা গছ	ভগ্নাতক
ভেদেভা	প্রসাবিণী
ভোমোবা গছ	বিভীতক, অক্ষ
ভীমকল	খিবিকদলী, (পরিষিষ্ট)
ভু ইকো:মাৰা	ভূমিকুমাণ্ড, দিবাৰী

(ম)

মজ্জফল	মজ্জফল
মংন	মদন
মদ	মদ্র
মচুব	মচুব
মংত্ৰাগন্ধা কল	হবুয়া
মহাবলীবচ	মহাভবী
মবাণ আদা	মহামেদা
ম'হব দৈ	মহিব দধি
মাগকচু	মাগক
মাক্কেটি	মঞ্জিষ্ঠা

চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম	চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম
মাছ	মৎস্য	মুৰামা'শী	মুৰামা'শী
মদার গছ	মন্দার	মূল্য	মূলক
মাটিমাহ	মাস	মেদা	মেদা
মাটিকঠাল	২৫০ ব্র (২ শিষ্ট)	মিথি	মেথিকা
মালতীফুল	মালতী	মিছামাহ	গজাটেব (২ শিষ্ট)
মাইখাতী	পুণ্ডিকা	মিছিমিত্তা	মহাক্ষিতাত্ত
মাইমালতী	নবমলিকা	মাখিমোৰ চাকৰ মৰ	দামৰ
মাধবীলতা	ঐ	মৰি	ভট্ট তপ্পল
মাটিকেরা	মৃতক	মোদা আলু	মধ্বানু
মথা	নাগবমৃতক, মুঞ্জ	মিঠা ভকুমাটেঙা	মধুককোটিকা
মাটিকলাই	ত্রিপুট	মো	মধু
মালতীফুল	জাতী	(য)	
মাইকজহা	যাবনাল	যবমণ্ড	যবমণ্ড
মাইবীদন	অসিপত্রাত্ত	যবধান	যব
মাইপাত	ভেজপত্র	মাওন	যমানী
মানুহৰ মৃত	নবমৃত	বতী ফুল	অমৃত
মবাপাত শাক	নাড়ীক	যুথনী শাওবা	আত্ম শাণোট
মহানিম	নিম্ব	যুথ	যুথ
মুকুতা	মুকুতা	(ব)	
মুকুতাশামুক	মুকুতাশক্তি	বঙাবাগী	বক্তকুৰটক, কনক
মবমবতি টেঙা	মুণ্ডিতিকা	বঙাকাকন	বক্তকাকন, কোবিদাব
মবীটেঙা	স্বভীনিম্ব	বঙালোধ	পটিকালোধ
মুকুতচাঁ	মুকুতচাঁ	বঙাতেউবী	মচুৰী, বক্তব্রিৎ
মুগ	মুগ	বঙা ভেটফুল	বক্তোৎপল
মুদ্রাশঙ্খ	মুদ্রাশঙ্খ		

চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম	চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম
বঙা কবনীৰ	বক্তকবনীৰ	কগীমন্তকী	ধুনবাজ
বঙা কো মাৰা	বাজানাবু		(ল)
বা বঙালাউ		লবন্ত	নবনীত
বঙা আছাচিত	বক্তচিত্রক	লং	লংঙ্গ
বঙা পহুম	বক্তপদ্ম	লডৰ তেল	লবঙ্গতৈল
বঙা পুনৰ্ণৱ	বক্ত পুনৰ্ণৱ	লা	লাক্ষা
বঙা বাউবন	বক্তবাক	লাজুকীলতা	লজ্জাবতী
বঙা আফু	বক্তপোষ্ট	লাউংকা	মনহৰা
বঙাশালি (ময়নাগিৰি আদি বঙা চাউলৰ শালি)	বক্তশালি	লাগীঙড়	ফানিত
বঙা আনু (বিলেতি আনু)	বক্তানু	লতাঙটি	পুতিবৰঙ্গ
বজনীগন্ধা	বজনীগন্ধা	লতাডিমক	দ্রাঘমনা
বঙা এৰা	বক্তেৰঙ	লাইতক (হাবঘুগ্ধা)	অস্থিসংহাবক
বহু	বহু	লোচনৰ গুটিৰ বঙা স্থং	কাম্পিলা
বসাগ্গণ	বসাগ্গণ	লোবাচুৰ	মধুৰ
বাগষাণ্ডব	বাগষাণ্ডব	লোধগছ	লোধ
বামশৰ	ভদ্রমুঞ্জ	লো	লোহ
ববাবটেঙা	মধুপর্দী	লঘুপঞ্চমূল	লঘুপঞ্চমূল
বাবনৰ নাড়ী	আকাশবল্লী	লাইগাববী	বজ্রঙ্গী
কদ্রাক	কদ্রাক	লেটেকু (লেটুক)	বাজাদনী
কপা	বোপ্য (পৰিশিষ্ট)		(শা)
বাকুনীশাক	(বাম্পিকা)	শলথ	শলকী
বঙা কেহবাজী	বিশল্যকবণী	শবেতিতা	সোমবাজী
বেণুকা	বেণুকা	শণ	শণ
বো মাছ	বোহিত মৎস্ত	শৰাণী	আটিগন্ধী

চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম	চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম
শলা	শিলাশ্রবা, শতপুষ্পা	শালিঞ্চ	শালিঞ্চ
শঙ্কি	শমী	শিমেলী (শিমলু)	শামলী
শহাপহ	শশক	শিশু	শিশু শপা
শজা	(পরিশিষ্ট)	শিলাজিৎ	শিলাজতু
শজাবিষ	শজাবিষ	শিঙেরী	শৃঙ্গাটক
শাওলতা	শ্রামালতা	শিলব শেলুই	শৈলজ
শালমাছ	শঙ্কলীমৎস্ত	শৈলুই	শৈবাল
শালগছ	শাল	শিলাবস	শিহ্লক
শ্রামাবধান	প্রসাতক	শেতকপৰা	পৰ্পতক
শালধূনা	বাল		
শেউতী	তবণী		
শেলুক	শালুক, প্রপৌণ্ডিক	(স)	
শিমলুৰ আঠা	মোচবস	সবল গছ	শবল
শিলিগা	ইবিতনী	সচললোন	সৌচর্চল
শেরানী	শেফালিকা	সবল গছৰ আঠা	শ্রীবাস
শেঙল গছ	শাকবৃক্ষ	সর্বেতিতা	বাকুটী
শোলমাছ	শঙ্কলমৎস্ত	সটখাব	বজ্রক্ষাব
শিজু	শেহু	সতানীজটা লতা	কদম্বটা
শোকোতা	নলিত	সর্পজীবা	পৰ্পতক
শুবাগা	শিল্পণ	সবিষহ	সর্ষপ
শুলঠৈমা হ	কুণগ	সক স্তম্ভৰপখাল	বঘুনন্তী
শুলেঠ	সুর্চলী, আদিভাজক	সযধিকঠাল	বহুনেত্র (পরিশিষ্ট)
শাক	শাক	সক লাইশাক	বাজিকা
শাওৰা	শাখোট	সক এলাছি	এলা
শালিধান	শালি	সক মানমণি	মণ্ডুকপর্ণী
		সক দাদিগদিগা	চক্রমর্দ
		সক কেবেলা	কাববলী

চলিত নাম	শাস্ত্রিয় নাম	চলিত নাম	শাস্ত্রিয় নাম
সক গোক্ষুর	ইক্ষুগন্ধা	(হ)	
সক পিপেলী	উৎকটা	হলফলি	লবলী
সক সোনোলু	ক্রমোৎপল	হস্তিকণ্ড	হস্তিকণ্ড
সাগবাকনা সিছু	নাগফল	হবিশক্কব	শক্কবশ্রিয়
সুন্দী পথিশা	দস্তী	হবিতাল	হবিতাল
সুন্দবপপাল	ঐ	হাইঠা	বীঠা, অবিষ্ট
সুমথিবা টেঙা	কমলা	হাবঘুঞ্চা	অস্থিসংহাবক
সোণপকরা লতা	বুদ্ধদাবক	হবিনাড়ী	খবলী
সোণ	স্বর্ণ	হাঁহ	হংস
সোণববনীয়া জীদন্তী	স্বর্ণজীদন্তী	হাঁহকনি	হংসবীজ
সাতীক্ষাব	স্বর্জিকাক্ষাব	হাঁহঠেঙীয়া	হংসপদী
সাতীগছ	অগক	হাপবমানী	বিশল্যাকৃত
সকনকাস্তি মূল	সূর্যামনি	হাতীভবীয়া	সর্পদমনী
সেউতী	সেবতী	হাতীৰ মঙ্গহ	হস্তিমাংস
স্বর্ণমাক্ষিক	স্বর্ণমাক্ষিক	হাতীৰ মৃত	হস্তিমূত্র
সোণপকরা	পবমা	হাতীদতীয়া বন	নাগদন্তী
সোণোলু	আবথথ	হাঁচুতি	চিক্কা, ক্ষবক
সোণববিয়াল	অস্তিদুলা	হালিম	চক্ৰশ্রব
মিঙ্কিলতা	অমৃতবলী	হাংবি	নিশা
সুগন্ধিবান্ধা	সর্পগন্ধা	হীবা	হীবক
সুগন্ধিশাল	হীবেব	হিদাল	ইজ্জল
সোলোঙা টেঙা	মাতুলঙ্গ	হিসুল	হিসুল
		হুতুমাতৈঙা	মধুককোটিকা
		হেলটি	হিলঞ্চ
		হোগল	পবিপেল
(ব)			
বড়উষণ	বড়উষণ		

চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম	চলিত নাম	শাস্ত্রীয় নাম
হাইতাল	হৰিতাল পক্ষী	(ক্ষ)	
হেমতাল	হিম্মাল	ক্ষীৰকাৰী	ক্ষীৰকাৰী
হিং	হিঙ্গু	ক্ষীৰবৃক্ষ	ক্ষীৰবৃক্ষ
হৃদ পঞ্চমূল	হৃদ পঞ্চমূল	ক্ষীৰ বিদ্যায়ী	ভূমিকুম্ভাণ্ড

— X —

এটি অনুবোধ

বৈজ্ঞানিক গ্রন্থ অসমীয়াত সংগ্রহ কৰা
এইটোৱে আমাৰ প্ৰথম প্ৰচেষ্টা। ইয়াত
আমাৰ নানা প্ৰকাৰ ভ্ৰুটি-বিচ্যুতি হোৱাতো
সম্ভৱৰ কথা। যদি সদাশয় সুখীজনৰ চকুত
কোনো বিষয়ৰ ভুল-ভ্ৰান্তি ধৰা পৰে অনুগ্রহ
কৰি আমাক জনাই কৃতজ্ঞতা পাত্ৰত আৱদ্ধ
কৰে যেন। আমাৰ এই কাৰ্য্যত বাইজৰ
আগ্রহ অনুভূতি দেখা পালে এই শ্ৰেণীৰ
আৰু কেখনমান পুথি প্ৰকাশ কৰিবলৈ
একান্ত আগ্ৰহ আছে। যদি কিবা ভুল-ভ্ৰান্তি
ওলায় ইয়াৰ পিছৰ সংস্কৰণত তাক সংশো-
ধিত আকাৰে প্ৰকাশ কৰা হ'ব। এয়ে আমাৰ
সনিৰ্বন্ধ অনুবোধ। ইতি—

বিনীত—

টিহ

{

শ্ৰীযাদৱ দেৱ শৰ্মা।

*Library books will give you joy for long
if handled carefully with clean hands*

দ্রব্য-গুণ দৰ্পণ

[অ]

অকৰ্ণক—অকৰ্ণক বা বচ (এবিধ বচ জাতীয় জলা
উদ্ভিদৰ মূল) বঙলা নাম অকৰ্ণক বা *Anacyclus Pyrethrom*.
বলকাৰক প্লেয় নিঃসৰক প্ৰতিজ্ঞায় আৰু শোথ নাশক।

অগস্তি—বকফুলৰ গছ, বঙলাতো একে নামেৰে পৰিচিত,
বঙা আৰু বগা হুবিধ দুয়ো বিধেই প্ৰায় সমগুণী। *Sesbana Gran-*
diflora Syn. *Aeschynomene Grandiflora* Roxb.
পিত্তনাশক আৰু লীভবীৰ্য্য বোনিশূল, তৃষ্ণা, কুষ্ঠ, শোথ, পীনস
চাতুৰ্থক অব আৰু কুকুৰিকণা বোগত উপকাৰী।

অগুৰ—অগৰ, আগৰ বা সাঁচিগছ বঙলা অগুৰ চন্দন
Aquilaria agallocha. সাধাৰণ অগুৰতকৈ কৃষ্ণ অগৰ বেছি
গুণশালী। ব্ৰণ, কৰ বায়ু আৰু মুখ কাণ চকু আদিৰ বোগ নাশক।

অগ্নিমন্ত্ৰ—গণিৱাৰী গছ (যাছ কাঁইটীয়া গছৰ আকৃতিৰ
কাঁইটীয়া গছ) বঙলা গণিৱাৰী *Premna serratifolia*. শোথ,
পাণ্ডু আৰু কৰ নাশক।

অষ্টকটিক—এবিধ গছ, বঙলাত থলা আকড়া
Alangium Hexapetalum কটু ভীক আৰু বেচক ক্ৰিমি-শূল,
আবদোষ আৰু প্লেয়া নাশক।

অজকর্ণ—এবিধ ণাল গছ, *Buchanania*
Latifolia. কফ, পাণ্ডু, কৰ্ণৰোগ, প্রমেহ, কুষ্ঠ, বিষদোষ আৰু
 ব্ৰণ আদিত উপকাৰী।

অজমোদা—বন বাগুন, বঙলা বন যমানী *Apimn*
invalecratum. কটু, তীক্ষ্ণ, অগ্নি বৰ্দ্ধক। কফ আৰু বায়ু নাশক।

অজগন্ধিকা-- বন তুলসী, বঙলা বাবুই তুলসী, কচি-
 জনক, আৰু কফ নাশক। ক্ৰান্তি মেহ আৰু বক্তাতিসাৰত হিতকৰ।

অজৰা—বান্দৰ কেৰোঁৱা, বঙলা আলকুশী *Mucuna*
Pruriens. কেশৰ ক্ৰিমিনাশক শুটি প্ৰায়বীৰ্য তৰ্কলতা নাশক আৰু
 পুষ্টি জনক। মূল বাত ৰোগ নাশক।

অজহৃঙ্গী—কাকড়াগুপ্তাত চাপক—

অজশৃঙ্গিকা, মেম্বহৃঙ্গী—ছাগলীশিঙ্গীয়া, বঙলা
 ছাগলবেটে *Convolvulus argenteus*. কাঁহ নাশক, গৰ্ভজনক
 পিত্ত, শ্বাস, আৰু জন্দ্ৰোগ নাশক।

অজাজী—এগাজীৰা, বঙলা কুৰুজীৰা *Cuminum*
Cuminum. cumin Seed. কটুৰস, উষ্ণ বীৰ্য, লঘু পাচক।
 বায়ু, শূল্য, আত্মান. অতিসাৰ, গ্ৰহণী, ক্ৰিমি, কফ নাশক, বল বৰ্দ্ধক,
 কাচ জনক। হিন্দিত--সফেদ জীৰা।

অঞ্জীৰ—ডাঙৰ মধুৰী আম, সফৰী আম, বঙলা বড়পেয়াৰা
Ficus carica. বল পুষ্টি কাৰক, বেচক।

অতসী—তিছি, বঙলা মদিনা বা তিসি *Linum*
usitatissimum. মধুৰ বলকাৰক আৰু মেহ ৰোগত হিতকৰ।

অতিপত্ৰা—সোণ বৰিয়াল, বঙলা বলা বা বেবেলা
Sida Cordifolia. স্নিগ্ধ, গ্ৰাহী, বাত পিত্ত আৰু কৃত নাশক ।
ইলাৰমূলৰ ছালৰ চূৰ্ণ গাখীৰ আৰু চিনিৰে খালে মুত্ৰাতিসাব ৰোগ
প্ৰশমিত হয় ।

অতিবলা — বববৰিয়াল, Sidarhombifolia.
তিক্ৰু কটু বাত নাশক, দাহ তৃষ্ণা, বিষ আৰু ছৰ্দি (বমি)
প্ৰভৃতিৰ হিতকাৰী ।

অতিবিশা—জাপৰী বিহ, বঙলা আঁঠৈশ, Aconitum
heterophyllum. কফ, পিত্ত জ্বৰ, কাঁহ আৰু আমাতিসাবত
উপকাৰী । বিষ নাশক ।

অনন্তমূল— দুধেলি লতা, নাহৰপতীয়া লতা,
বঙলা অনন্তমূল, Hemidesmus Indicus Syn. Asclipia.
স্নাহ, ভীক্ষু আৰু শুক্ৰজনক । বক্ত পৰিষ্কাৰক, অগ্নিমান্দ্য, অকচি,
বক্ত প্ৰদৰ, জ্বাতিসাব প্ৰভৃতি নাশক ।

অনিষ্কু—থাগৰি, বঙলা থাগড়া Saccharum pan-
taneums. মূত্ৰকৃচ্ছ্ৰ ৰোগত হিতকৰ ।

অপৰাজিতা—অপৰাজিতা, বঙলাতো একে নাম
Clitoria Ternatea. ত্ৰিদোষ নাশক, কাঁহ আৰু শোথ ৰোগত
উপকাৰী ।

অপমার্গ—বনসট, বঙলা আপাঙ Achyranthes
aspera সংগ্ৰাহী, অৰ্শ, কণ্ডু, কফ, বক্ত আৰু আমদোষ নাশক ।

অভয়—শিলিখা, বঙলা হৰিতকী, Terminalia

chebula. সৰ্ব্ব দোষ নাশক বসায়ন আৰু পৰিবৰ্তক ।

অভ্রক—বালি চান্দা, বঙলা অভ্র বা অভ্র Talk (Mica) শোধিত অভ্র কুঠ, মেহ আৰু ত্ৰিদোষ নাশক ।

অভিষুক—পেস্তা নামক বিদেশী ফল Pistacia vera (The Pistachionut tree.) মধুৰ বস, গুৰুপাক, স্নিগ্ধ উষ্ণ বীৰ্য পুষ্টিকাৰক, বল আৰু শুক্ৰ জনক ।

অম্ববল্লী বা আকাশবল্লী—বাবনৰ নাড়ী, হৰিনাডী বা আকাশী লতা Cassaya filiformis বলকৰ, বসায়ন, পিত্ত শ্লেষ্ম দোষ নাশক ।

অমৃতবল্লী—অমৃত, বৎসবাদিনী, গুড়ুচী, মধুপনী, সিদ্ধিলতা, আঠমলতা, বঙলা গুলঞ্চ লতা (গুড চিত চাওক ।)

অম্বষ্ঠা—টুপুৰী লতা, বঙলা আকনাদি Stephania hernandifolia কফ, বাত আৰু জ্বৰ নাশক ।

অম্বষ্ঠা—জুটি ফুল, বঙলা মূথিকা ফুল, পিত্ত নাশক, কফ, আৰু বায়ু জনক ।

অম্বষ্ঠা—চেণ্ডেৰী টেঙা, বঙলা আমকল শাক Rumex Scutatus. অগ্নিদীপক, কটিকৰ, কন্ম, উষ্ণবীৰ্য, পিত্তকৰ, অন্নবস, ই কফ, বাত, গ্ৰহণী বোগ, অৰ্শ, কুষ্ঠ আৰু অতিসাব নাশক ।

অম্বষ্ঠা—দাক্ষিণাত্যত হোৱা এবিধ দৰব গছ, ইয়াৰ অভাৱত টুপুৰী লতা, লক্ষণামূল বা অশোক ছাল ব্যৱহাৰ কৰা হয় ।

অম্মাতক বা **আম্মাতক**--আমবা, বঙলা আমড়া, *Spondias manguifera* সিদ্ধ, বৃণ, গুণ্ডন আৰু বিস্তৃষ্টী ।

অম্মবেতস--থেকেৰা বা থৈকেৰা, বঙলা থৈকেল. *Rumex vesicarius*. বাত নাশক, কফ হৰ্ষ গুণ্ড, আৰু অবচি নিবাৰক ।

অম্মকবজ্জ বা **কবমদ্দ** কবজা টেঙা, বঙলা নাম টককবমচা । কচিজনক, পিপাসা নিবাৰক আৰু অগ্নিৱৰ্দ্ধক । পৰীমালকো কবমদ্দ বোলে ।

অম্মলানী--চাঙেৰী টেঙা, অম্মঠা চাঙক ।

অম্মশাক--শাক, বঙলা টক পালং । দাহ দাহ শ্লেছ্মা নাশক পিত্তবৰ্দ্ধক । চেনি মিহলি চুকা শাক দাহ পিত্ত আৰু এক ৰোগত উপকাৰী ।

অবই--গন্ধচানা বঙলা গন্ধকচু । লঘু, কচিকৰ আৰু পাচক ।

অৰিমেদ--তৰুৱা কদম বঙলা গুয়েবান্ *Acacia Farnesiana*. অতিসাব, কাঁহ আৰু বিসৰ্প নাশক ।

অৰিষ্ট--হাইঠা বঙলা ৰিঠা *Sapindus trifolius*. গ্ৰহপীড়া আৰু দাহ, শূল নিবাৰক । গৰ্ভপাত কৰ ।

নিমুগছ আৰু নহৰকো অৰিষ্ট বোলা হয়, এইবোৰ যথাক্ৰমে “নিম্ব” আৰু “বসোন” শব্দ চাঙক । অৰিষ্ট—দৰবগছ সিদ্ধ কৰি সেই কথত পচন নিবাৰক দ্ৰব্য মিহলি কৰি প্ৰস্তুত কৰা এৰিদ্ৰ মন্ত্ৰ জাতীয় বস্তু ।

অৰ্ক--আকন গছ, বঙলা আকন গাছ, *Calotropis Gigantea*. ব্ৰণ, কণ্ঠ, কুষ্ঠ আৰু ক্ৰিম নাশক । প্লীহা, গুণ্ড আৰু

অর্শ নিবারক ।

অর্কপুষ্পী--কর্ণমূল, বগা শু গুঠ বঙলা সাদা হুডহুডে,
Gynandropsis pent phylla ক্রিমি, শেখ, মেহ আক
119 নাশক, কর্ণশূলত উপকারী ।

অম্লিকাফল--তোতৈনী বঙলা তেঁতুল, Tamarindus
Indica কাঁচা তেঁতৈনী বায়ু নাশক, গুরুপাক, কষ্ট পিত্ত জনক,
আক বক্ত স্টি কারক ।

পকা তেঁতৈনী অগ্নিদীপক কক্ষ আক সারক ই কক্ষ আক
বায়ু নাশক ।

অলঙ্ক-ল' বস, আশতা, বণ্ডা আশতা Shell Lac The
animal dye কষাষ তিত্ত বস, শতল, বক্তপিত্ত, বক্ত-প্রদব,
বক্তাতিদার আদি তেজ ঘোষা বোগত উপকারী । ইয়াক ভিজোরা
পানী কর্ণ বাণত উপকারী ।

অলুক-আলু Potatoes মধুর বস অগ্নি আক বল বর্দ্ধক,
পুষ্টিকারক, গুণ, মল, মূত্র আক বায়ুবদ্ধক গুরুপাক ।

অল্লমারিষ-খুতুবা বা কাঁটাখুদনা শাক, বঙলা কাঁটানটে,
Amorantus Spinosis কচিকব, অগ্নিদীপক, পিত্ত, কফ,
বক্তহৃষ্টি আক বিষনাশক ।

অর্জুন-অর্জুন গছ, বঙলাতো একে নাম Tarminalia
Arjuna স্তত, ক্ষয়, বিষ আক বক্তদোষ নাশক । মেহ, ব্রণ আক
হৃদ্রোগ নিবারক ।

অলর্ক-বগা আকন, বঙলা খেত আকন, Calotropis

Gigantea. বমনকাৰক, বিৰেচক, পৰিবৰ্তক, বিষ নাশক।

অলাবু---পানীলাউ বঙলা লাউ Legennaria Vulgaris.
বম্বা, ধাতু পুষ্টিকৰ আৰু পিত্ত স্লেথ নাশক।

অলিগুৰ---এবিধ বাঙী, ছিৰাল, বঙলা ফুট। ফল মধুৰ বস
শুকপাক, মূত্ৰকাৰক, শুটি পুষ্টিজনক, শোথ নিবাৰক।

অশোক---অশোক ফুলৰ গছ বঙলা অশোক Sarca
Indica. শীতবীৰ্য্য, সঙ্কোচক, প্রদৰ আৰু জ্বৰায়ু পীড়াত সুফলপ্রদ।
প্ৰাণ ব্যাদিৰ পৰম উপকাৰী।

অশ্বকৰ্ণ---এবিধ শালজাতীয় গছ Shorea rodusta.
বক্তপিত্ত নাশক বিহ ফোহোৰা আৰু কণ্ডুনাশক।

অশ্বগন্ধা---অসমীয়া আৰু বঙলা একে নাম Withania
Somnifera. বলকৰ, বসায়ন আৰু শুক্ৰ বৃদ্ধি কাৰক। মূৰৰ
বিকাৰ সমূহ প্রশমিত কৰে।

অশ্বথ---আত গছ, বঙলা অশোথ Ficus religiosa.
বক্তদাহ প্রশমক আৰু যোনি-দোষ নিবাৰক।

অসিশিহ্নী---কাস্তাল উৰহী, বঙলা এক প্ৰকাৰ শিম।

অশ্বল্লভক-পাতেগজা, পাত পালেং, ছপৰটেঙা, বঙলা পাথৰ-
কুঁচি Colenus Amboinicus Syn. Colenus Aromati-
cus. মলভেদক বস্তিশোধক, মূত্ৰকাৰক। মূত্ৰকুচ্ছ, অশ্মবী,
প্ৰমেহ, তৃষ্ণা, দাহ আৰু অৰ্শবোগৰ শান্তি কাৰক।

অসন---আজাৰ গছ, বঙলা পিগাশাল, Pentaptera
Tomentosa. বাদু নাশক, চুলি আৰু শৰীৰৰ চৰ্মৰ উপকাৰী

বসায়ন । গলবোগ বক্তপিত্ত আৰু কুষ্ঠাদি চৰ্ম বোগত উপকাৰী ।

অষ্টপদী--ভূটমালী ফুল, বঙলা বেল ফুল, *Jasminum Sambac* ইয়াৰ গছ কফ, পিত্ত আৰু বিষ দোষত উপকাৰী ।

অষ্টবৰ্গ--শাস্ত্ৰোক্ত আঠ বিধ পুষ্টিকাৰক মহৌষধিৰ সমষ্টি যেনে :--মেদ, মহামেদ, জীৱক, ঋষভক ঋদ্ধি, বৃদ্ধি, কাকোলী, আৰু ক্ষীৰকাকোলী । ইয়াৰ গুণ গুৰুবৰ্দ্ধক, পুষ্টিকাৰক, স্তন্যজনক গৰ্ভপ্ৰদ, শ্লেষ্মবৰ্দ্ধক, বলকাৰক, কামোদ্দীপক, ভগ্ন স্থানৰ সংযোজক আৰু দাহ, শোণ, বক্তপিত্ত, তৃষ্ণা, জ্বৰ, মেহ আৰু ক্ষয় বোগত উপকাৰী ।

বহু দিনৰ পৰা এই বিলাক দ্ৰব্য হুস্তাপ্য হোৱাত শাস্ত্ৰত ইয়াৰ প্ৰতিনিধি হিছাবে তলত লিখা ঘৰে দ্ৰব্য ব্যৱহাৰৰ নিয়ম লিখিত হৈছে : মেদৰ অভাৱত অশ্বগন্ধা, মহামেদৰ অভাৱত অনন্তমূল জীৱকৰ অভাৱত সিদ্ধিলতা, ঋষভকৰ অভাৱত ভূমিকুয়াণ্ড, ঋদ্ধিৰ অভাৱত বগা বৰিষাল আৰু বৃদ্ধিৰ অভাৱত সোণ বৰিষাল । কাকোলী, ক্ষীৰকাকোলীৰ অভাৱত শতমূল ।

অৰণ্যপলাণ্ডু--বন নহক, গো নহক বঙলা বনপেয়াজ *Urgi Indica*. বলকাৰক, মূত্ৰনিঃসাৰক, শ্লেষ্মা নাশক ।

অস্থিসংহাৰক--লাইতক বা হাড়ঘুঞ্চা বঙলা হাড়ভাঙা বা হাড়যোড়া, *Vitis quadrangularis*. অস্থিসংযোজক, ক্ৰিমি আৰু অৰ্শ নাশক ।

অহিফেন--কানি বঙলা আফিম, *Papaver Somniferum*. (Opium.) বল, পুষ্টিকাৰক, সন্ধিপাত নাশক ।

মোহ জনক, আক দাৰক ।

অক্ষ—ভয়ৰা বা ভোমোৰা গছ, বঙলা বয়ৰা বা বহেড়া
গছ, *Terminelia Belerica*.

গছৰ গুণ—কটু, তিক্ত কাঁহ নাশক মাদক ।

ফলৰ গুণ—মধুৰ বিপাক, ভেদক, কক্ষ কফ আৰু পিত্ত
নাশক । শুটিৰ মজ্জা—পিপাসা, বমি, শ্বাস, হিকা, কফ আৰু
বাত নাশক, লঘুপাক ।

অক্ষোট—আখৰোট বাদাম, বঙলা আৰুৰোট *Juglane
regia*. সাৰক বাতপিত্ত নাশক, বক্ত-দোষ নিবাৰক ।

অসিপত্ৰাতৃণ—মাছৰী বন, বঙলা গুণ্ডাহুগ, কফ বায়ু
আৰু বক্ত-দোষ নাশক ।

[অ]

আকাশবল্লী, **আকাশবল্লৰী**, **আকাশবেল**,
অমৰবল্লীৰ নাগাস্তব ।

আখুকণী—কণাপুনি, বঙলা ইন্দুবকাণী, *Salvinia
Cucullata*. এই পুনি ছবিধ, ঔষধত সৰু বিধেহে ব্যৱহাৰ কৰা
হয়, ই উষ্ণবীৰ্য পাচক কফ, পিত্ত আনাহ, জ্বৰ শূল ৰোগ
নাশক ।

আটকান্দনী—টুপুৰী লতা, “অষষ্ঠা” চাওঁক ।

আজবল্ল—বগা গেছেলী বন, এবিধ বন তুলসী,
শ্রাকৃত নাম আজবলী। ই অগ্নিদীপক, পিত্তবৰ্দ্ধক, দাহ জনক

আৰু স্প্ৰসব কাৰক ।

আজক্ষীৰ—জাগলীৰ গাখীৰ, মলধাৰক, অগ্নিবৰ্দ্ধক, অশ্ব
শ্বৰ, শিথিল নাশক । অৰ, বাঁহ আৰু বক্তাতিসাবত উপকাৰী ।
ত্ৰিদোষ নাশক ।

আটিপক্ষী—শৰালী, বঙলা শৰাল ইয়াৰ মজ্জা অগ্নিদীপক
শুক্লবৰ্দ্ধক, বলকৰ, বায়ু আৰু কাহ ৰোগত উপকাৰী ।

আতুপ্য—আতৈফল বা আতলছ বঙলা আতা *Anona*
Squamosa. ইং Custard apple. বলকাৰক, বক্তবৰ্দ্ধক,
মা-সকাৰক, দাহ, বক্তপিত্ত আৰু শত নাশক ।

আত্মগুপ্তা—অজৰা, কপিকচ্ছু, বান্দৰ কেঁকোঁৱাৰ নামান্তৰ
আদিত্যভক্তা—সুৰ্জনাথ চাওঁক ।

আৰ্দ্ৰক—আদা, *Jingiber Officineli*. উষ্ণবীৰ্য,
অগ্নিদীপক, শ্বা, কফ, বাত নাশক । ভোজনৰ আগতে সৈন্ধ্য
লোণৰ লগত খালে অগ্নিৰ দীপ্তি হয় । কুষ্ঠ, পাণ্ডু, মূত্ৰকৃচ্ছ, বক্তপিত্ত
আদি ৰোগত আদা অপকাৰী ।

আমলকী—বা ধাত্ৰী আমলকী বা আমলখু বঙলা আমলা
Phyllanthus Emblica. জড়া আৰু সৰ্বৰোগ বিনাশক, বল পুষ্টি
মেধা স্মৃতি বৰ্দ্ধক বসায়ন । কেঁচা প্ৰয়োগত—বক্তপিত্ত আৰু প্ৰমেহ
ৰোগৰ হিতকাৰী ।

আম্র—আম *Mengifera Indica*. কুঁহি আম অগ্নিবৰ্দ্ধ-
কৰ, গ্ৰাসী কণ্ঠৰোগ নাশক, মেহ, কফ আৰু ব্ৰণ নাশক । পকাআম
ত্ৰিদোষ নাশক, পুষ্টিকৰ, ধাতু বৰ্দ্ধকাৰক আৰু কাস্তিজনক ।

আৰণ্ণ্য—সোনালু বঙলা সোন্দাল *Cassia Fistula*.
 গৃহ বিবেচক আৰু যকৃতৰ ক্ৰিয়া বৰ্দ্ধক। সৰু ল'ৰা ছোৱালীৰ যকৃত
 চৰ্কল হোৱাৰ কাৰণে শৌচ কঠিন হলে পকা সোনালুৰ শাহ খুৱালে
 খোলোচা ৰাখে।

আলুক—আলু “অলুক” চাওঁক।

আবৰ্ত্তকী—কক্কন দেশত হোৱা এবিধ লতা বিশেষ
 ঠা মলভেদক, শুক্ৰবৰ্দ্ধক আৰু বসায়ন।

আম্ৰশাখোটি—যুথুনীশাওৰা বঙলা আম্ৰশোড়া ইয়াৰ
 ছালৰ বসৰ গুণ জ্বৰ, পিত্ত, কফ আৰু ক্ৰিমি নাশক, পাণ্ডু ৰোগত
 উপকাৰী।

আড়িমন্ত্ৰ—আৰি মাছ, শুক্ৰ বল আৰু মেধা জনক
 বায়ু শ্লেষ্মা প্ৰকোপক।

আচুকী—বহৰ বা অড়হৰ *Cajanus Indicus* Syn.
Cytisus cajan. বহৰ কবায় মধুৰ বস, গুৰুপাক, কক্কন, মলবোধক
 কফ পিত্ত নাশক কিস্তিত বায়ুবৰ্দ্ধক কচিজনক।

আশুধান্য—আচধান, ইয়াৰ চাউল মধুৰ বস, অন্ন আৰু
 গুৰুপাক মূত্ৰবৰ্দ্ধক পিত্তকৰ।

আৰণ্যজীৱক—বনজীৱা উষ্ণবীৰ্য্য, কফ, শুভ্ৰবাত
 আৰু ত্ৰণ নাশক।

[ই]

ইক্ষুদী—ইক্ষুদী গছ, বঙলা ইক্ষুদী, *Belanites Roxburghii* Plachon Syn. *Ximenia Aegyptiaca* Roxb. চর্ম্ম আৰু শূল ৰোগত উপকাৰী। গুটিৰ পৰা ওলোৱা তেল কান্তিজেনক আৰু পিত্তনাশক।

ইজ্জল—হিদাল গছ, বঙলা হিজল, *Barringtonia Acutangula*. সংগ্ৰাহী বিষম, কম পৰিমাণে বমিকাৰক কুষ্ঠ আৰু প্লেগ্মোনাশক।

ইন্দ্রযব—দুধকুৰি গছৰ গুটি, বঙলা ইন্দ্রযব, *Seeds of Holarrhela antidysentrica*. ত্ৰিদোষঘ्न, ধাৰক আৰু জ্বৰ নাশক। অতিসাৰ, ৰক্তাৰ্শ, বমি, বিসৰ্প, কুষ্ঠ, বাতবৰ্জ আৰু শূলৰোগত হিতকৰ।

ইন্দ্রবাকলী—বিশালা, চিত্ৰফলা, মৃগৈৰ্বাক, ইয়াৰ বেলেগ নাম অসমীয়াত গৰখীয়া তিৰ্য'হ, গৰখীয়া লজ্জি, বঙলা বাখালশশা, *Citrus Colocynthis*. বিৰেচক, জ্বৰ, পিত্ত, ক্ৰিমি, গুল্ম, উদৰী আদি ৰোগত হিতকাৰী।

ইন্দ্রসুবস--নিসিন্দা চাওক।

ইল্লিশ মৎস্য--ইলিহমাছ, বঙলা ইলিশমাছ, মধুৰ বস কটিকাৰক, অগ্নিবৰ্দ্ধক, কফ আৰু পিত্তকৰ, বায়ু নাশক গুৰুবৰ্দ্ধক।

ইক্ষু--কুঁহিয়াৰ বঙলা আৰু *Saccharum officinarum*. বৃহা, বলকৰ, মূত্ৰকাৰক, কান্তিজেনক, বাতপিত্ত নাশক।

ইক্ষুগন্ধা - এবিধ সৰু জাতীয় গন্ধুৰ কণ্টক, বঙলা ছোট গন্ধুৰ, *Tribulus terrestris*. বলা গুটিকাৰক, বসায়ন, অশ্বাবী, শ্ৰমেহ, শ্বাস, কাঁহ, অৰ্শ আৰু জদোগত উপকাৰী।

ইক্ষাকু—তিতলাউ, বঙলা তিতলাউ, বমিকাৰক, হৃদয় শোধক, পাণ্ডু, ক্ৰিমি, শ্বাস, কফ, বায়ু, ব্ৰণ, আৰু বিষ দোষত উপকাৰী।

[ভ]

উৰস্বৰ বা উত্থৰ—এবাডিমক, বঙলা যজ্ঞহম্বৰ, *Ficus Glomerata*. সঙ্কোচক, বক্ত-প্ৰদৰ, বক্তোৎকাস, বহুমূত্ৰ, আদি ৰোগত হিতকাৰী। ইয়াৰ আঠা প্ৰস্ৰাবৰ দোষ নাশক।

উৎপল বা উৎপলিনী—ভেঁটে বা ভেটকলি, বঙলা উৎপল, *Nymphaca Stellate the blue lotus*. পিত্ত, কফ, দাহ আৰু বক্ত-পিত্তত উপকাৰী।

উশীৰ—গন্ধবিৰিণাৰ মূৰা, বঙলা বেনামূল, *Andropogon muricatum*. দাহ জ্বৰ, পিত্তজ্বৰ, বিষদোষ আৰু বিষৰ্প নাশক।

উৎকটা—সৰু পিপেলী, বঙলা বনপিপুল, ডাঙ্গৰ পিপেলীৰ সমগুণী, “পিপ্ললীত” চাওঁক।

উড়িক—উৰিধান, এই ধানৰ চাউল বলকাৰক, শ্লেষ্ম-বৰ্দ্ধক।

[ঋ]

ঋষভক--ঋষভক তিমালয়ত পোন্ধা এৰিধ বনৌষদি।
ই বৎকৰ আৰু শুক্লবৰ্দ্ধক বসায়ন। ইয়াৰ অতীৱত ভূটকোমোৰা
দিয়া হয়।

ঋদ্ধি--অষ্টবৰ্গৰ অষ্টবৰ্গত এৰিধ বনৌষদি। ইয়াৰ অতীৱত
সোণবৰিখাল দিয়া হয়।

[এ]

এৰণ্ড--এৰিগছ, বঙলা ভেৰেণ্ডা বা বেড়ি, Ricinus
communis. গছৰ মূল বিবেচক, অৱল আৰু নানাবিধ শূলনাশক।
এৰিতেল--বিবেচক।

এলা--বড়এলাচি, বঙলা বড়এলাইচ, Larger Carda-
mum. কটু, অধিকাবক, লগু আৰু পিত্তয়।

এলো--দক এলাচি, বঙলা শুক্লবাটী এলাইচ, Elletaria
Cardamum. কক, কাঁহ, খাস, অণ, বায়ু আৰু মূত্ৰকৃচ্ছ, ৰোগত
হিতকৰ।

একাক্ষী—(গন্ধকুটী, দৈত্য, সূৰতি আৰু তালপৰিকা)
মুৰামাংসী, বঙলা মুৰামাংসী, বঙলা “একাক্ষী” কচুৰ চাওঁক।
ই পিত্ত, বায়ু, জ্বৰ, বক্ত-দোষ, ভূতাবেশ, কুষ্ঠ আৰু কাঁহ নাশক।

একমূলী বা **আত্মমূলী**-- “হুৰালহা” চাওঁক।

(ক)

কক্কোল--কক্কোল, বঙলা কঁকলা, *Cocculus Indicus*. মুখৰ দুৰ্গন্ধহৰ আৰু অদ্রোগ নাশক।

কঙ্ক--এবিধ আম (আম চাউক)

কঙ্কু--কণিধান, বঙলা কাংণিধান, *Panicum Italicum*.

কচ্চী--কচু, *Colocasia Antiquorum*. ঠাৰিৰ বস, ক্ষত আৰু বক্তশোধক। মূল, বল আৰু শুক্ৰবদ্ধক।

কচ্ছপ--কাছ, বঙলা কাছিম, ইয়াৰ মঞ্জৰ বলকাৰক, বায়ুপিত্ত নাশক আৰু ধ্বজভঙ্গ নিবাৰক।

কটুকা, কটুকী বা কটুবোহিণী--কটকীতিতা, বঙলা কটকী, *Picrorhiza Kurooa*. ভেদক, অগ্নিদীপক আৰু অগ্নিকফ, পিত্তজ্বৰ, প্রমেহ, শ্বাস, কাঁহ, বক্তদোষ, দাহ, কুষ্ঠ আৰু ক্ৰিমি নাশক।

কটফল--কটফল, *Myrica Sapida*. কাঁহ, শ্বাস, দাহ আৰু জ্বৰ নাশক।

কণ্টকাৰী--কণ্টিকাৰী, বঙলা কণ্টকাৰী, *Solenum Xanthocarpum*. জ্বৰ, শ্বাস, কাঁহ, প্রতিশ্ৰায় আৰু পীনস নাশক।

কন্থা--ছালকুঁৱৰী, “স্নাতকুমাৰিকা” চাউক।

কন্থা--ভিতাকৈঁবেলা, কফনাশক, ব্ৰণ শোধক আৰু তেজ পৰিকাৰক।

কৰ্ভুন--গন্ধবিৰিণা, বঙলা গন্ধবেনা, *Andropogon*

Schoenanthus. কফনাশক, শস্ত্র আৰু শল্য আদিৰ দ্বাৰা হোৱা ক্ষতদোষ নিবাবক শিশুৰ ৰোগত উপকাৰী।

কদম্ব—কদম, বঙলা কদম, Anthocephalus Kadamba. ত্ৰিদোষ নাশক, গুৰুকাৰক, শীতল আৰু বহু দোষ প্রশমক।

কদলী—কল, বঙলা কল, Musa Sapientum গছৰ গুণ—বৃষ্য, বক্ত দোষ, যোনিদোষ, অশ্মৰী আৰু বক্ত পিত্ত ৰোগত তিতকৰ। পকাফল---পিত্তনাশক, গুৰু আৰু পুষ্টি বৰ্দ্ধক, কাস্তি জনক, কফ বৰ্দ্ধক।

কনক---কনক ধতুৰা, বঙলা ধুতুৰা Datura fastuosa মাদক, বেদনা হাৰক আৰু আক্ষেপ নিবাবৰ্দ্ধক।

কপিথ—কাঠবেণ, বং কয়েতবেল Feronia elephantum. ইয়াৰ গছৰ ছালৰ গুণ---মলৰোধক, গুৰুবৰ্দ্ধক, পিত্ত আৰু ত্ৰণনাশক। পকাফল---ত্ৰিদোষ বৰ্দ্ধক, কণ্ঠৰোগ জিহ্বাৰ জড়তা আৰু বিষনাশক। পকাফল--স্বাস, বমি আৰু হিক্কাদি নাশক।

কমল—পদ্ম, বঙলা পদ্ম, Nelumbium Speciosum. বৰ্ণকাৰক, কফনাশক, তৃষ্ণা, দাহ, বিসৰ্প ৰোগত উপকাৰী।

কমলা—কমলা বা স্তম্ভিৰা টেঙা, বঙলা কমলা লেবু, Citru aurantium বৰ্ণকাৰক, কফ নাশক, বৃষ্য, তৃষ্ণা, দাহ আৰু বিসৰ্প আদি ৰোগত উপকাৰী।

কবজ—কবজা গছ, বঙলা ডহৰ কবজ, Almus integre-

folia. কুষ্ঠ, কণ্ডু, ব্রণ আৰু বিহফোহোৰা আদি নাশক ।

কৰবীৰ—কৰবীৰ ফুলৰ গছ, বঙলা কৰবী, *Nerium odorum*. কুষ্ঠ, কণ্ডু, ব্রণ আৰু ক্রিমি আদি নাশক ।

কৰ্কটশৃঙ্গী—কাকবাস্ত্ৰী, বঙলা কাকডাশৃঙ্গী, *Rhus Succedanea*. বাত, জ্বৰ, হিকা, অতিসৰ, শ্বাস, কাশ আৰু বক্তপিত্ত নাশক, বলকৰ ।

কৰমদ্—কৰজাটেঙা, “অন্ন কৰজ” চাওঁক ।

কৰমদ্—পনীয়াল, ইয়াক হাতেৰে টিপি পকাব লাগে সেহ গতিকে এই ফলৰ নাম কৰমদ্ । ই গুণ্ঠিকাৰক আৰু সাবক ।

কৰ্কটী—বাঙী বা ছিৰাল, বঙলা বাঁকুড় বা ফুট, *Cucumis utilissimus*. কেঁচা ফল-- শীতল, কক্ষ আৰু বচিকৰ পিত্ত নাশক । পকাফল-- পিত্ত আৰু অগ্নিবৰ্দ্ধক ।

কৰ্কাৰু—বিলাতি কোমোৰা, *Benincasa cerifera*. গুৰুপাক, গ্ৰাহী আৰু বক্তপিত্ত নাশক ।

কৰ্কাৰুক—খৰমুজা, বঙলা তৰমুজ, *Citrullus Vulgaris*. শীতল আৰু মূত্ৰকাৰক ।

কৰ্পূৰ—কৰ্পূৰ, *Cinnamomum Camphora*. শ্লেষ্ম আৰু বক্তপিত্ত নাশক, দাহ নিবাবক, কামবেগ প্রশমক ।

কৰ্পূৰহৰিদ্ৰা—আমআদা, বঙলা আমআদা, *Curcuma Amada*. শীতল আৰু চৰ্মৰোগত উপকাৰী ।

কৰ্ম্মবজ্জ—কৰ্দৈটেঙা, বঙলা কামবাঙা, *Averrhoa crambola*. বাতনাশক আৰু পিত্তবৰ্দ্ধক ।

কলম্বী—কলমশাক, কলমৌ বঙলা বন্ধীশাক, *Convolvulus repens*. শুণ্ড আৰু শুক্লবৃদ্ধিকৰ।

কাঁকজম্বু—খুদীযাজাম, বঙলা বনজাম বা কুদেজাম, *Ardisia Solanacea*. বীৰ্য আৰু বৃন্তপুষ্টি বাদক।

কাঁকমাচি—পিত্তকুচিয়া, বঙলা শুডকামাই, *Solanum nigrum* এদোষ নাশক, শুক্লপ্রদ আৰু বনায়ন।

কাঁকোলী—ককোল, বঙলা কাঁকলা, *Zizyphus nigrum* বক্তদোষ, ক্ষয় আৰু জ্বৰ নাশক।

কাঁকুন—কাঁকুন বা ককুন ফুলৰ গছ, বঙলা কাঁকুন, *Baccharis Variegata* গ্ৰাণী আৰু বক্তপিত্ত নাশক,

কাঁম্পিল্ল—গোচনৰ শুটিৰ বঙা স্নেহ, বঙলা কমলা শুড়ি, *Malatus Philippensis*.

কাঁববল্লী—সৰু কেবেলা, বঙলা উচ্ছে, *Momordica Charantia* দীপক আৰু বক্তদোষ নাশক।

কাঁববেল্লী--ডাঙৰ কেবেলা, বঙলা কৰলা, *Momordica Muncata*. দীপক, ভেদক আৰু বক্তদোষায়।

কাঁপাসী--চেমটিকপাহ, বঙলা বক্তকাঁপাস, *Gossypium herbaceum*. শুটি-- বিবেচক, শ্লেষ্ম নিশাৰক, বাজীকৰণ আৰু বৃন্তবদ্ধক। ফুলৰ কলি-- কাণৰ বোগত উপকাৰী।

কালমেঘ--কলনাথতিতা (যবতিজ্ঞা মহাতিজ্ঞা) বঙলা বাগমেঘ, বলকৰ, অগ্নিবৰ্দ্ধক আৰু জ্বৰাতিসাৰ নাশক। ল'ৰা ছোৱালীৰ জ্বৰ আৰু যকৃতৰ দোষত উপকাৰী।

কাশ— কাঁহিবন, বঙলা বেঁগেঘাঁস, *Saccharum Spontaneum*. মূত্ররুদ্ধ, অশ্মবী, দাহ আৰু বক্তদোষত উপকাৰী

কাসমন্দ—কলা দাদিগদিগা, বঙলা কালকাসন্দ, *Cassia Sophora*. পাত আৰু ফল খৰআদি চৰ্মৰোগত উপকাৰী আৰু কাঁহ নাশক।

কিংশুক—পলাশগছ, *Butea frondosa*. ইয়াৰ ছাল উৎকৃষ্ট সৰ্শোচক, গুটি - বিবেচক ক্রিমি আৰু খৰ নাশক।

কিৰাত—(ভূনিষ, চিবটাকা, বামসেনক) *Swertia, Chirata*. কফ, পিত্ত, জ্বৰ, ক্রিমি, কুষ্ঠ, ত্রণনাশক আৰু বলকাৰক।

কুটচ বা কুটজ—দুধকুড়ি, বঙলা কুড়চি, *Holarrhena antidysenterica*. অতিসাব, গ্ৰহণী, অৰ্শ আৰু কুষ্ঠ নাশক।

কুকুন্দৰ—এবিধ শাক জাতীয় সৰু গছ, বঙলা কুকুৰ শোকা, জ্বৰ, বক্তদোষ, কফ, বক্তপিত্ত আৰু দাহ নিবাৰক।

কুন্দ—কুন্দকুল, *Jesminum multiflorum*. শ্লেথ্মা, মূৰৰ বিষ, বিষদোষ আৰু পিত্তৰ উপকাৰী।

কুপীলু—কঁচলেণিষ, বঙলা কুঁচিলা, *Diospyros mantana nuxvomica*. বায়ুজনক, মাদক, লঘু, গ্ৰাহী, বেদনা হাৰক, কফ আৰু বক্তপিত্ত প্রশমক, মূত্ৰকাৰক, অগ্নিবৰ্দ্ধক, কামো, দীপক আৰু সাৰক।

কুমুদ—বগা ভেঁটেফুল, বঙলা খেতোংপল, *Nymphaca Lotus*. মধুৰ আৰু আহ্লাদ জনক, বক্তদোষ নাশক।

কুমাৰী—হালকুৰাৰী’ “স্বতকুমাৰীত” চাওঁক।

কুবঙ্গ—ইসৎকলা তামবৰীয়া পহু, ইয়াৰ মজ্জা বলপুষ্টি
কাৰক, পিত্তনাশক, গুৰু, মধুৰ আৰু সামান্য বায়ু প্ৰকোপক।

কুববক—বঙা বাগীফুল, বঙলা লালবাঁটা, *Barleria*
cristata. শোথ, জ্বৰ আৰু শূলনাশক।

কুলথ—কুলঠি বলাই বা গুলঠিমাছ, বঙলা বুঠিকালাই,
Dolichos biflorus Syn. *Dolichos Uniflorus*. কষাৰ আৰু
পিত্তকৰ, গুৰুশ্ৰবী, পীনস, কফ আৰু বাতনাশক। শ্বাস, কাঁহ,
হিক্কা জ্বৰত উপকাৰী।

কুশ—কুহ বা কুশ, বঙলা কুশ, *Poa Cynosuroides*.
ত্ৰিদোষ নাশক, মূত্ৰবৃদ্ধ, অশ্ৰুৰী, তৃষ্ণা আৰু বক্তপ্ৰদৰত উপকাৰী।

কুষ্ঠ—কুড়, বঙলা কুড়, *Saussurea auriculata*.
গুৰু আৰু বাতাসদিপ আদি নাশ কৰে।

কুশ্মাণ্ড--কোমোৰা, বঙলা কুমড়া, *Benineaca*
Cerifera. ত্ৰিদোষপ্ৰ, বক্তপিত্তনাশক, বস্তিশোধক আৰু পুষ্টিকাৰক।

কেতকী—কেতকী ফুল, বঙলা কেতকী, *Pandanus*
Odoratisimus. ইয়াৰ গছ--- কফ নাশক, ফুল-- চক্ষুবোগত
উপকাৰী আৰু কামোদ্দীপক।

কোকিলাম্ব--কুলিকাঁইট, বঙলা কুলেথাড়া, *Hygro-*
phila spinosa. ইয়াৰ গুটি--- বল আৰু পুষ্টিকাৰক, গুৰুজনক
আৰু পিত্তাসিৰ নাশক।

কোদ্রব--কোদোধান, *Paspalum Serobiculatum*
গ্ৰাহী আৰু বক্তপিত্ত নাশক।

কোবিদাৰ বঙা কাঞ্চন Bauhinia Variegata
সংগ্ৰাহী আৰু মূত্ৰকৃচ্ছ নাশক।

কোশাতকী—ঝিৰা, বঙলা কিস্কা, শীতলগুণ্ণসম্পন্ন,
আত্মান আৰু ত্ৰিদোষ নাশক বহুমূৰ্ণ নিদাৰক।

কৃষ্ণজীৰক—কলাজীৰা, বঙলা কালাজীৰা, Nigella
Sativa. Syn. Nigella Indica. কটু, তিত্ত, উষ্ণ, অগ্নিদীপক
আৰু গভাশয় বিশোধক।

[২]

খগোড়, খগ্গোড়—খাগৰি, বঙলা খাগড়া, Sacc-
harum Spontaneum. মূত্ৰকৃচ্ছ আৰু অশ্মবীৰোগ নাশক।

খদিৰবৃক্ষ—খৈবাগছ, বঙলা খদিৰ, Acacia Catechu
সঙ্কোচক, দন্ত-ৰোগ নাশক, কাঁহ আৰু অতিসাৰত উপকাৰী।

খদিৰ--ই কণ্ডু, কাঁহ, অকচি, মেদোদোষ, ক্ৰিমি, শ্ৰমেহ,
জ্বৰ, ব্ৰণ, পিত্ত, শোথ, আমদোষ, পিত্ত, বক্ত-দোষ, কুষ্ঠ, অগ্নিমান্দ্য
আৰু শ্ৰবৰ নাশক। (অসমীয়াত খয়াৰ)

খচী—খৰিমাটী, বঙলা খড়ী, Chalk. ইয়াৰ প্ৰলেপ
দিলে দাহ, বিৰ আৰু শোথ নিবাৰিত হয়। ই মধুৰ আৰু শীতল
গুণ বিশিষ্ট।

খৰমণ্ডৰী--বনগট বা বনসঠ, “অপমৰ্গ” চাওঁক।

খৰল্লী--হৰিগাড়ী, “আকাশদল্লী” চাওঁক।

খৰ্ত্তালী--জহামালৰ অণুকোষ, বঙলা গন্ধগোকুলেৰ তণ্ড

The civet or Zibet cat. Viverra Zibetha. বীৰ্য্যবৰ্দ্ধক আৰু
স্তন্যবৃদ্ধি, বাত, বফ, বড়ু আৰু বুঠ নাশক, নেত্র চিকিৎসাৰ বস্তুবীৰ
পৰিবৰ্ত্তে ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰে।

খড্গুৰী--খেজুৰী, বঙলা খেজুৰ Phoenix Sylvestris
ইয়াৰ কল-ক্ষত, ক্ষয়, পুষ্টিকৰ আৰু শুক্ল-দ্রব। বৃহিপাত--ক্রিমি
নাশক।

খৰ্দ্দুজ--খৰমুজা, বঙলা খৰমুজ, Cucumis melo.
বলকৰ, কোষ্ঠিশোধক আৰু মৃদকৰ।

খাংখাস--আফগাছ, বঙলা চে'ডীয়েশ, ফলৰ ছাল--ধাৰক
বাতজনক, কফনাশক, দাতুশাসক আৰু মাদক। গুটি--বল আৰু
শুক্লবদ্ধক, বফনাশক, বাতজনক। গছৰ আঠা--জাফিং বা
"অফিফেন"

[৭]

গজপিপ্পলী--গজপিপেলী, বঙলা গজপিপুল, Scindap-
sus officinalis. দীপন, পাচন আৰু স্তন্যবৰ্দ্ধক ফল বিস্তৃতি
আৰু হৃদয়ৰ।

গঞ্জা--জঙ্গলীভা, বঙলা গাঁজা, Cannabis Sativa.
মাদক আৰু মস্তোচক, পিত্ত, মোহ, মত্ততা, বাক্য আৰু অগ্নিবৰ্দ্ধক।
কামোদ্দীপক, নিদ্ৰাজনক, হৰ্ষদায়ক। কফ, ধমুঠকাৰ, জলাতঙ্ক
বিস্তাৰ আদি ৰোগ নাশক।

গন্ধপাত্ৰ--বেল আৰু সোণতৰা টেঙাৰ পাতক গন্ধপত্ৰ

বোলে ।

গাম্ভাবী--গম্ভাবিকা, গাম্ভাবীগছ, বঙলা গাম্ভাবীগছ,
Omelina Arborea. দীপন, পাচন, ভেদন, বৃষ্ণ, বৃংহন বসায়ন
পিত্তজ্বৰ আৰু দাহ নিবাৰক ।

গিৰিমল্লিকা--দ্রুধকুৰিগছ, “কুটজ” চাওঁক ।

গুণ্ণুলু--গুণ্ণুল বঙলাতো একে নাম Balsamoden-
dion mukul. ক্ৰিমি, বাতোদৰ, প্লীহা আৰু অৰ্শ নাশক । বৃষ্ণ
আৰু বসায়ন ।

গুণ্ণা—কাঁচমণি, (বতি) বঙলা কুঁচ, ই হৃষিধ, বগা আৰু
ৰঙা । Abrus Precatorius. শূল, বিষ আৰু শিৰপীড়া নাশক ।

গুড়চী--সিদ্ধেলতা, আঠমেলতা, বঙলা গুলঞ্চলতা, Tinos-
pora Cordifolia. জ্বৰ, মেহ, পিত্ত, ক্ৰিমি নাশক, বলকাৰক ।
বমি, শ্বাস, হাঁহ আদি নিবাৰক বসায়ন ।

গুড়—গুৰুবন্ধক, বায়ুনাশক, মেদ, কফ, ক্ৰিমি আৰু
বলবন্ধক, মুত্ৰশোধক ।

গৃহকন্যা--ছালকুৰী, “ঘৃতকুমাৰী” চাওঁক ।

গোপবধু--আমাগতাৰ নাম বিশেষ ।

গোপীচন্দন—এবিধ চন্দন, এই চন্দনৰ অনুলেপনত
দাহ, ক্ষত আৰু বক্তবিকৃতি নিবাৰিত হয় । ই পিত্ত, কফ আৰু
শ্ৰদৰ ৰোগত উপকাৰী ।

গোধাপদী--গোধালতা, বঙলা গোয়ালেলতা, Vitis
pedada. বক্ত, বিষ আৰু ব্ৰণ নাশক বসায়ন ।

গোস্থূম--- গম, গমৰগুড়া বঙলা আটা, *Triticum Sativum*. বৃহন্ন আৰু বল পুষ্টি কাৰক ।

গোৰোচনা---অসমীয়া বঙলাও একেনাম, *Gallstone bijoor*. শীতবীৰ্য আৰু পাচক, কামোদীপক, মঙ্গলজনক আৰু জনবিমোহক । ক্ৰিমি, কুষ্ঠ, ভূত, গ্ৰহ, অলস্মী, গ্ৰহোন্মাদ, গৰ্ভশাব ক্ষত আৰু বজোদোষ নাশক ।

গোবক্ষতপুলা--- কুকুৰহতাৰ গছ, বঙলা গোবক্ষচাকুলে কণ্ডু, কুষ্ঠ, বাত, ব্ৰণ আৰু পিত্তনাশক ।

গোক্ষুৰ---গোক্ষুৰকণ্টক, বঙলা গক্ষুৰবীজ, *Tribulus terrestris*. বল আৰু পুষ্টিকাৰক । মেহ, মূত্ৰকৃচ্ছ, অশ্বৰী প্ৰভৃতি ৰোগত উপকাৰী । ই ডাঙৰ আৰু সৰু দুবিধ ।

[অ]

ঘণ্টাকন্দ---চামাহ, বঙলা বেঁটকোল, ইয়াৰ কুঁহিপাত আৰু আলুৰ তৰকাৰী কচিকৰ আৰু অগ্নিদীপক । ইয়াৰ প্ৰলেপ দিলে বিহফোহোঁবা বহি যায় ।

ঘণ্টা---বনশন, *Crotalaria Juncea*. বমনকাৰক, কফ আৰু পিত্তনাশক ।

ঘণ্টাকৰ্ণ---ঘণ্টাকৰ, বঙলা বেঁট, *Clerodendron infortunatum*. ক্ৰিমি, কফ আৰু জ্বৰ নাশক ।

ঘণ্টাপাটলি--- ঘণ্টাপাবলি, *Stereospermum Cheloniods*. কচিকৰ, পাচক, প্ৰীহাণ্ডন, উদৰ আৰু অৰ্ণোৰোগ

নাশক ।

ঘনসার — “কপূৰ” চাওঁক ।

ঘুণপ্ৰিয়—সুন্দৰপখাল “দন্তী” চাওঁক ।

ঘুণবল্লভ—জাপৰীদিন, “অতিবিনা” চাওঁক ।

স্বতকুমারী—ছালকুৰবী, বঙলা স্নতকুমারী, Aloe Indica. চকুৰ হিতকৰ, বলকৰ, গুষ্টিজনক, শুক্ৰবৰ্দ্ধক বসায়ন ।

স্বত—ঘিউ, বঙলা ঘি, [ঘৃত, আজ্য, হৰিঃ আৰু সৰ্পিঃ আদি বিভিন্ন নাম] মধুৰবস, চকুৰ হিতকৰ, অগ্নিদীপক, শীতবীৰ্য্য, ওজোধাতুবৰ্দ্ধক, কাণ্ড, মেধা, স্মৃতি, বুদ্ধি, স্মৰ, তেজ আৰু বলবৰ্দ্ধক । গুৰু তিষ্ণ, বিষ, অলক্ষী, পাপ, পিত্ত, বায়ু, উদাৎ, ডম্বাদ, শূল, আনাহ, ব্ৰণ, ক্ষয়, বিসৰ্প আৰু বক্তদোষ নাশক । সকলো ঘিউৰ ভিতৰতে গৰুৰ ঘিউ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ, ই ওপৰত উল্লেখ কৰা সমুদায় গুণৰ উপৰিও চকুৰ কাৰণে বিশেষ হিতকৰ আৰু শুক্ৰজনক । “ম’হৰ ঘিউ” মধুৰবস, বক্তপিত্ত নাশক, বায়ুজনক, শীতবীৰ্য্য, কফ আৰু শুক্ৰবৰ্দ্ধক আৰু গুৰুপাক । “ছাগলীৰ ঘিউ” অগ্নিবৰ্দ্ধক, চকুৰ হিতকৰ, বলবৰ্দ্ধক, ই বাঁহ, খাস আৰু ক্ষয় বোগত উপকাৰী ।

[চ]

চক্ৰমৰ্দ—সৰু দাৰিগদিগা, বঙলা চাকুন্দা, Cassia tora. ব্ৰণ, দক্ষ, কুষ্ঠ প্ৰভৃতি চৰ্ম্মবোগত উপকাৰী । বাত আৰু কফ নাশক ।

চক্ৰদন্তী—কনিবিহ, “জয়পাল” চাওঁক ।

চক্ৰনখ--“নবীত” চাৰ্ণক ।

চক্ৰবৰ্ত্তী--ভটুৱা বা ভট্টহাশাক, বঙলা বেতোশাক ।
লগুশাক, কটিকৰ, অগ্নিবৰ্দ্ধক, বলকৰ, শুক্ৰবৰ্দ্ধক আৰু শিৰদোষ
নাশক ।

চক্ৰবাক--চাকৈ চকোৱা, <: ৰামচকা, *Anascasarca*
Syn. *Rudy goose*. ইয়াৰ মজ্জাহ অগ্নিবৰ্দ্ধক, বলকাৰক, বায়ুনাশক
আৰু শূলনিবাৰক ।

চটক--চকা বা বনচিৰিকা, বঙলা চড়াইপাখী, টৈ চুৰিধ
বনৰীয়া আৰু ঘৰচীয়া, ছুয়োবিধৰ মংহেই মৃণু, বল আৰু অতিশয়
শুক্ৰবৰ্দ্ধক ।

চনক--বুটমাহ, বঙলা ছোলা, *Cicer arietinum*. টৈ
বল, পুষ্টিকৰ আৰু বক্তপিত্ত নাশক ।

চন্দন--চন্দন ক্ৰীপাণ্ড, চন্দন, ভট্টশ্ৰী, তৈলপৰ্ণিক, গন্ধসাৰ
মলষজ আৰু চন্দ্রচ্যুতি এইবিলাক চন্দনৰ অল্প নাম; ই শীতল, লঘু,
প্ৰীতি আৰু বলকৰ, শ্লেষ্মা, পিত্ত, বক্ত, দাহ, তৃষ্ণা আৰু বিষদোষ
নাশক ।

চন্দ্রক মৎস্য--চাঁদামাছ, এই মাছ বলকৰ আৰু সামান্য
শ্লেষ্মাবৰ্দ্ধক ।

চন্দ্রশূৰ--হালিম, বঙলা চাঁদশূৰ বা হালিম, *Lepidium*
Sativum. বলকৰ, পুষ্টিকৰ, বাতশ্লেষ্মা, হিকা, বক্তদোষ আৰু
বেদনা নাশক ।

চম্পক--চম্পাকুল, বঙলা চাঁপাকুল, *Michelia*

Champaca. কণ্ডু, কুষ্ঠ, ব্রণ, বিষ আৰু ক্রিমি নাশক ।

চম্পককদলী—চেনিচম্পাকল, বঙলা চাপাকলা, মধুব-
বিপাক, অতিশীতল, গুরুপাক, বীৰ্য্যবৰ্দ্ধক, কফজনক আৰু বাত
পিত্ত নাশক ।

চৰিকা, চব্যক—গৰব চৈ, বঃ চই, Piper chaba
Syn Chavica Officinarum. দীপক, কচিকৰ, খান, কাঁহ আৰু
শূলনাশক ।

চাঙ্গাবী—চেঙেবীটেঙা, বঙলা আমকল শাক, (অগুঠা
চাওঁক) ।

চিচণ্ড—ধুন্ধুলী, বঙলা চিচিলা, Trichosenthes
anquina. বলকৰ, বাতপিত্ত নাশক আৰু শোথত উপকাৰী ।

চিত্রক—আগিয়াচিত, বঙলা চিতাগাছ, Plumbago
Zeylanica. ই দুবিধ বড়া আৰু বগা । বড়া বিধেই ঔষধত
ব্যৱহৃত হয় । প্রদীপণ বাতশ্লেষ্মা নাশক, কাঁহ, গ্ৰহণী, কফ, কুষ্ঠ,
ক্রিমি আৰু ক্ষয় আদিত উপকাৰী । ইয়াৰ শিপা হাতত লৈ
থাকিলে জলা বাহে ।

চিত্রফল—চিত্তলমাছ, বঙলা চিত্তলমৎস্ত, ই মধুবন,
গুরুপাক, বল আৰু শুক্ৰবৰ্দ্ধক ।

চিৰ্ভটী—পথৰা বাড়ি, বঙলা গোমুক ফুটা । ই মধুবন,
অগ্নিবৰ্দ্ধক । গুটি--মূত্ৰকাৰক ।

চোবপুস্পী—চলি, বঙলা চোবহলী, Sowa. পাচক
কচিকৰ, অগ্নিদীপক আৰু পিত্তবৰ্দ্ধক ।

চীনক—কনিধান, বঙলা কানিধান। বায়ুজনক, পিত্ত আৰু গ্লেছা নাশক।

চুক্র—এবিধ কাঁজি। ময়নাগিৰি ধান ফটাকৈ সিজাহ তাতে কুঁহিমুলা কুটি এমাহ দিন ধানত পুতি থলে কাঁজি প্ৰস্তুত হয়। ই অগ্নিবৰ্দ্ধক, পাচক, মলভেদক, মূত্ৰবিবন্ধ, গুল্ম, আমবাত আৰু তৃষ্ণা ৰোগত উপকাৰী। কিছুমানে আৰৈ চাউলৰো তৈয়াৰ কৰে।

চুক্রশাক—চুকাশাক, অগ্নিশাক চাওঁক।

চুচ্চু—ঠোঠনি শাক, বঙলা সুষুনি শাক, লঘুপাক, শীতল, মলৰোধক, নিদ্ৰাকাৰক, ত্ৰিদোষনাশক। ক্ৰিমি আৰু ব্ৰণ ৰোগত উপকাৰী।

চুক্রা—চেঙেৰী টেঙা, “অগ্নিলোনী” চাওঁক।

চূৰ্ণ—চূণ। শস্ম, শামুক, শিল আদি পুৰি ইয়াক তৈয়াৰ কৰা হয়। যি বস্তুৰ পৰা কৰা হয়, তাৰ গুণো পৃথক পৃথক হয়। সধাৰণ সকলো চূৰ্ণেই খাৰগুণ বিশিষ্ট, বাত গ্লেছানাশক, শূল, অগ্নিপিত্ত, ক্ৰিমি, ব্ৰণ আৰু মেদোৰোগৰ উপকাৰী। চূণত বেচিকৈ পানী দি থৈ দিলে ওপৰত যিটো ফটফটীয়া পানী উঠে সেই পানী অগ্নিপিত্ত, শূল আৰু মধুমেহৰ উপকাৰী।

[ছ]

ছত্ৰিকা—বেঙহাতা, বঙলা কোঁড়কহাতা, *Agaricus compestris*. বিবেচক, মূত্ৰকাৰক, বজোঁনিসাৰক আৰু অগ্নী নাশক।

ছিক্কিকা—হাচুটী হাচতীয়া, বঙলা হেঁচেতাগাছ. *Sentipeda opbicularis*. কুষ্ঠ, ক্রিমি, বাত আৰু কফনাশক।

ছাগলাস্ত্ৰিকা—সোণপকুৱা লতা। “বৃদ্ধদাবক” চাওঁক।

ছাগ—ছাগলী। ইয়াৰ মঙহ লঘুপাক, কটিকাৰক, বলবৃদ্ধক পুষ্টিজনক, ধাতুসাম্যকাৰক, বাতপিত্ত নাশক আৰু নিদোষ। কুমলীয়া পাঠা ছাগলীৰ মঙহ অধিক লঘু।

[জ]

জটামাংসী—জটামাংসী, বঙলা জটামাংসী, *Valeriana Jatamansi*. শীতলকাৰক, কাস্তিজনক, পিত্ত, দাহ আৰু এব নাশক। বক্তদোষ, বিসৰ্প, কুষ্ঠ আৰু ভূতাবেশৰ শাস্তিকাৰক।

জবাপুষ্প—জবাফুল, বঙা আৰু বগা হুবিধ। *Hibiscus Rosasinensis*. কফ আৰু বায়ু নাশক, ই মূৰৰ চুলি যোৱা ৰোগত উপকাৰী। পিত্তপ্ৰশমক।

জম্বীৰ—জামিটেঙা, বঙলা গোড়ানেৰু, *Citrus medica*. পাচন, দীপন, কফ, বাত, ক্রিমি আৰু পাৰ্শ্বশূন্যনাশক।

জম্বু—দবজাম, বঙলা জাম, *Ugnenia Jambolana*. গ্ৰাহী, পাচক আৰু কফ বাতনাশক।

জম্বন্তী—জম্বন্তী বা জম্বন্তীফুলবগছ, বঙলা জম্বন্তী, *Sesbania aculeata*. বাতনাশক, ইয়াৰ পাতৰ গৰম সেক দিলে শোথ, কোষবৃদ্ধি আৰু গলগণ্ডৰোগত উপকাৰ হয়।

জল—পানী বঙলা জল। জীৱমাত্ৰকৰে জীৱন ধাৰণৰ এটি

অপরিহার্য সাধনী । বিস্তৃত নিম্নল পানীয়ে মাসুহৰ স্বাস্থ্য ত্ৰি সম্পদৰ একমাত্র বস্তু । সাধাৰণত পানীৰ গুণ—কচিকৰ, অগ্নিবৰ্দ্ধক, পাচক লঘুশাক, বন-গুটি, বীৰ্য-তুষ্টি আৰু পুষ্টিবৰ্দ্ধক । পিয়াহ, এলাহ, শ্ৰান্তি, নিদ্রা, মোহ, দ্রাণ্ডি আৰু মুখ শোষ নিবাবক ।

জলকঙ্ক—শলুৱৈ “শৈবাল” চাওঁক ।

জলকাক—পানীকাউৰী, বঙলা পানকোড়ী । ইয়াৰ মণ্ডহ গুৰুপাক শীতল আৰু বাতনাশক ।

জবনাল—মটেকজহা, বঙলা জনাৰ । ই অতিশয় গুৰুপাক বায়ুবৰ্দ্ধক, বক, পিত্ত নাশক ।

জয়পাল—কনিবিহ, বঙলা জয়পাল, *Croton tiglium*. অতি বেচক আৰু ক্ৰিমিনাশক ।

জাতী—মালতী, বঙলা জাতী বা চামেলী, *Jasminum Grandiflorum* কফ আৰু চৰ্ম্মৰোগ নাশক ।

জাতিফল—জাইফল, বঙলা জায়ফল, *Myristica officinalis*. লঘু, তীক্ষ্ণ, কচিকৰ, অগ্নিবৰ্দ্ধক, গ্রাহী, বাতাসিৰ আৰু মেহ নাশক ।

জাতিপত্ৰী—জাঁপত্ৰী, জয়ত্ৰী, বঃ জায়পত্ৰী । লঘু, কচিকৰ, বগৰ উজ্জলতা কাৰক, কাঁহ, বমি, শ্বাস আৰু বিষদোষ নাশক ।

জীৰক—ভোগজীৰা, বঙলা জীৰা, *Cuminum*. অগ্নিবৰ্দ্ধক, লঘুপাক, পাচক, কচিকৰ, চকুৰ হিতকৰ, শুক্ৰবৰ্দ্ধক, বলকৰ গৰ্ভাশয়ৰ বিশোধক । জ্বৰ, অতিসৰ আৰু গ্ৰহণী নাশক ।

জীৰক-- অষ্টবৰ্গৰ অন্তৰ্গত এবিধ বনৌষধি । “অষ্টবৰ্গ”

চাওক ।

জীবন্তী—জীবন্তী বা জীয়াতি লতা, বঙলা জীবন্তী, *Celtis Orientalis*. ই এবিধ প্ৰসিক লতাগছ। এবিধ দীঘল এবিধ চুটী আৰু এবিধ সোণবৰণীয়া। সোণবৰণীয়া জাতক স্বৰ্ণজীবন্তী” বোলে। সাধাৰণ জীৱন্তীৰ গুণ, ত্ৰিদোষ নাশক, বলকাৰক, বীৰ্য্যবৰ্দ্ধক আৰু বসাবন। বক্তপিত্ত, শ্বাস আৰু জ্বৰনাশক। স্বৰ্ণজীবন্তী -গধুবৰস, বলকাৰক, চকুৰহিতকৰ, বায়ু, পিত্ত, বক্ত, দাহ, শ্বাস, কাঁহ আৰু ধাতুক্ষয়ত উপকাৰী।

জ্যোতিষ্মতী—কপালভাঙা লতা, বঙলা লতাফটকী, *Cardiospermum halicacabum*. কষ্ট আৰু বিবেচক, দীপন, বাত, কফনাশক, মেধা আৰু স্মৃতিবৰ্দ্ধক।

[ৰা]

আবুক—জাওবন, বঙলা ঝাউ, *Tamarix gallica*.
সঙ্কোচক।

ঝিঙ্গাক, ঝিঙ্গিণী—জিকা, বঙলা ঝিঙে, *Luffa acutangula*. লঘু, ত্ৰিদোষনাশক, কচিকৰ।

ঝিঙি—বাগীফুল, বঙলা ঝাটী, *Barlaria cristata*. ই বগা, নীলা আৰু হালধীয়া ভেদে তিনি বিধ। সাধাৰণত ইয়াৰ গুণ বায়ু, কফ, শ্বাস, শোথ, দস্তৰোগ, শূলৰোগ, কুষ্ঠ, বাত-বক্ত আদি বোগৰ শাস্তিকারক। ই চুলি আৰু ছালৰ কাৰণেও উপকাৰী।

[ভ]

টেক্কাৰী—টেপৰ, বঙলা টেপৰী। ই অগ্নিবৰ্দ্ধক, বাতশ্লেষ নাশক।

টঙ্গন—গুৰাগা, বঙলা সোহাগা, Borax. অগ্নিবৰ্দ্ধক, কফনাশক, বাতপিত্তনাশক। হাঁহ, শ্বাস, বজ্জোৰোধ আৰু স্থাবৰ বিষৰ উপশম কাৰক।

[ভ]

ভছ—ডেৰাগছ, বঙলা ডেলোমান্দাৰ, Artocarpus locoocha. ইয়াৰ ফল—অন্নবস, গুৰুপাক, বিজ্ঞপ্তী, ত্ৰিদোষ আৰু গুৰুদোষ কাৰক। ইয়াৰ ছাল—কফনাশক আৰু দাহজনক। আঠা—বিবেচক।

ভিগুপীশ—ভেণ্ডি, বঙলা টেবশ, Hibiscus esculentus. পুষ্টিকৰ, মূত্ৰকাৰক, পাথৰী ৰোগত উপকাৰী।

ভিম্ব—ডিমা বা কনি, বঙলা ডিম। মাছ, কাছ, হাঁহ, কুকুৰা প্ৰভৃতি অসংখ্য কনি মানুহে খাদ্য হিছাবে গ্ৰহণ কৰে। প্ৰত্যেক জাতীয় কনিৰে গুণ বেলেগ বেলেগ থকাৰ উপৰিও সাধাৰণতে ডিমাৰ গুণ—উষ্ণবীৰ্য্য, কটিকৰ, অতিশয় গুৰুবৰ্দ্ধক আৰু বাত শ্লেষ্মানাশক।

[ভ]

ভগৰ—ভগৰ পাহুকা, বঙলা ভগৰ পাহুকা, (পানীত হোৱা সৰু সৰু মকুৰাৰ দৰে গছ) ই শীতলতা কাৰক, ত্ৰিদোষ

নাশক। অপস্মাৰ, নিবদোষ, মূৰ আৰু চকুৰ ৰোগত উপকাৰী।

তণ্ডুল—চাউল। নানাবৰ্ণৰ ধানৰ নানাপ্ৰকাৰ চাউল হয়। ধানৰ গুণ অমুসাৰে চাউলৰো গুণ হয়। মুঠতে নতুন আৰু পুৰণি চাউলৰ গুণ লিখা হ'ল। সকলো চাউলেই মেহ আৰু ক্ৰিমি ৰোগত উপকাৰী। নতুন চাউল—অতিশয় গুৰুপাক আৰু কফ বৃদ্ধক। পুৰণি চাউল—দুগুপাক আৰু সকলো অবস্থাতে উপকাৰী।

তণ্ডুলীয়ক—কাঁটাখুদনা বা কাঁটাপুতৰা, বঙলা কাঁটা নটে *Amaranthus Spinousus*. শীতল, অগ্নিবৰ্দ্ধক, কটিকৰ আৰু মূত্ৰকাৰক। বক্তত্ৰদৰ আৰু বক্তাতিসাৰত উপকাৰী।

তমাল—তমালগছ, বঙলাতো একেনাম। *Xanthoxymus Pictorius*. বল, পুষ্টি আৰু শ্ৰম শান্তিকাৰক।

তৰণী—শেউতী, বঙলা খেত বা শেউতী গোলাপ। *Rosa moschata*. পিত্ত, দাহ, জ্বৰ, তৃষ্ণা আৰু বমনবেগ নিবাৰক। ইয়াৰ ফুলৰ ৰেণু—চকুৰ বেমাৰত উপকাৰী।

তৰমুজ—খৰমুজা, বঙলা তৰমুজ। *Citrullus Vulgaris*. তৃষ্ণা আৰু দাহ নাশক।

তাড়ি—তালৰ বস, বঙলা তাড়ি। মাদক, শীতল আৰু মূত্ৰবৰ্দ্ধক। পুৰণি তাড়ি—বায়ুনাশক, পিত্তবৰ্দ্ধক।

তাম্বুল—পান, বঙলা পান। *Piper Betel*. Syn. *Chavica Betel*. কক্ষ, কটিকৰ, মলভেদক, পিত্তবৰ্দ্ধক, বলকৰ। বসনেন্দ্ৰিয় আৰু মুখগুহা কৰক। কফ আৰু বায়ু নাশক।

তাম্ৰ—তাম্ৰ, বঙলা তাম্ৰ। *Cuprum*. ইয়াক শোধন

আৰু মাৰণ কৰাৰ পাছত ঔষধত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। বিবেচক, শ্বেত্ৰা আৰু নিদনাশক। পাতু, উদৰ, হৃদয়, কুষ্ঠ, কাঁহ স্থান, ক্ষণ, পীনস, অমপিত্ত, শোণ, ক্ৰিমি আৰু শূল নাশক।

তাম্বাকুট--ধপাত তামাগু, বঙলা তামাক। *Nicotiana tobacum*. মাদক, অদমাদক, আক্ষেপ নিবাৰক আৰু বগনকাৰক।

তাল--তাল, বঙলাও একে নাম। *Borassus flabelliformis*. হযাৰ তাড়ি—যুৱৰোগ নাশক। ফল—গুৰুপাক, পিণ্ড, বক্ত আৰু শ্লেষ্মাবদ্ধক।

তালমূলী--গৰখীয়া তামোল বা বনতামোল, বঙলা তামূলী। *Cinculigo orchoides*. বল, পুষ্টিকাৰক, গুৰুপাকক বশায়ন।

তালীশ--তালীশপত্ৰ, বঙলাও একে নাম। *Pinus webbiana*. হিৰা (হেৰ্ভাতি, কাঁহ, ক্ষয়কাঁহ আৰু বমিত হিতকৰ।

তিনিশ--এদিধ গছ, বঙলা জাকদগাছ। *Dalbergia Ocjeinensis*. গ্ৰাণী, কফ আৰু ৰক্তাতিসাৰ নাশক। বাতৰোগত উপকাৰী।

তিস্তিড়ী--তেতৈলী। “অম্লিকা ফল” চাওঁক।

তিন্দুক--কেন্দু, বঙলা গাব। *Diospyras glutinosa* or *D. cordifolia*. প্ৰমেহ আৰু ৰক্তস্ৰাৱত উপকাৰী।

তিল--তিল, বঙলাও একে নাম, *Sesamum Indicum*. বল, বৰ্ণ অগ্নিবৃদ্ধিকাৰক, গুৰুপাক, গুৰু আৰু পিত্তবদ্ধক।
ইয়াৰ তেল-- শ্ৰান্তি নিবাৰক, চুলি আৰু চকুৰ হিতকৰ, বায়ুনাশক,

শ্রোত-শোধক কফদীকক।

তিস্থুব--তেজামুইৰ গুটি, জাববাং বঙলা তুষ্কফল অপৰা
নেপালী ধনে। *Zanthoxylon Sanctum*. কটু, তীক্ষ্ণ, উষ্ণ,
ৰুক্ষ, অগ্নিবৰ্দ্ধক, বিদাহী, কটিকৰ, বাতশ্লেষ্মা নাশক। শূল, গুল্ম,
ক্ৰিমি, প্লীহা আদিত উপকাৰী।

তুলসী--তুলসী, বঙলা তুলসী, *Ocymum Sanctum*.
Syn. Holy basil. সংস্কৃত পৰ্য্যায়--সুভগা, তীৰা, পাবনী,
বিষ্ণুভাষা, সুবেঙ্গা, সুবসা, কবস্থা সুবচন্দুভি, সুবভি, বহুপত্ৰী,
মঞ্জৰী, ইন্দিয়া, অপেতৰাক্ষনী, শ্ৰামা, গোবী, ত্ৰিদশমঞ্জৰী, ভূতয়ী,
ভতপত্ৰী, পৰ্ণাস, বৃন্দা, কঠিঞ্জৰ, কুঠেৰক, বৈষ্ণবী, পুত্ৰা, পবিত্ৰা,
নামবী, অমৃত, পত্ৰপুষ্পা, স্তগন্ধা, গন্ধহাৰিণী, সুবদলী, প্ৰেতৰাক্ষনী,
সুবহা, গ্ৰাম্যা, সুলভা, বহুমঞ্জৰী আৰু দেবচন্দুভি।
সকলো তুলসীয়ে --উষ্ণবীৰ্য্য, কটিকৰ, অগ্নিবৰ্দ্ধক, দাহ, পিত্তকৰ।
বাতশ্লেষ্মা, কাঁহ, ক্ৰিমি, বগি, কুষ্ঠ, বক্তশ্ৰাব, জীৰ্ণজ্বৰ, পাৰ্শ্ববেদনা
আৰু ভূতাত্মাৰ শাস্তিকৰ।

তুবৰী--অহৰকলাই, বঙলা একপ্ৰকাৰ অড়হৰ জাতীয়
শস্ত্ৰ। *Cajanus Indicus*. অগ্নিবৰ্দ্ধক, মলবোধক, চকুৰ
হিতকৰ।

তুদ--তুতফল, বঙলা তুৎ, *Morus Indica*. *Syn.*
Morus Nigra. ইয়াৰ কেঁচা গুটি--মলভেদক, শুক্ৰবৰ্দ্ধক, কফ-
নাশক আৰু দাহ প্ৰশমক। পকাগুটি---বায়ু আৰু পিত্তনাশক।
পাতৰ প্ৰলেপ--ব্ৰণ সংশোধক।

তেজপত্র—মাহপাত বা গন্ধপাত, বঙলা তেজপাত, The leaf of Laurus Cassia. মুখশোধক, কফ, বায়ু, অশ, বমিভাব, অরুচি, পীনস, বস্তিশূল আৰু বিষদোষ নাশক।

তেজফল—বঙলা তেজফল। হিমালয়ত হোৱা এটি গছ। ই অগ্নি বৰ্দ্ধক, বায়ু, শ্লেষ্মা আৰু অৰুচি নাশক।

তৈল—স্নেহ পদার্থ মাত্রেই তৈল বা তেল বুলি জনাজাত, যি বস্তুর পৰা ই উৎপন্ন হয়; ইয়াৰ লগতো সেই বস্তুৰ গুণ বিद्यমান থাকে। মুঠতে তৈল মাত্ৰকতে নিম্নলিখিত গুণবোৰ থাকে—

ই অগ্নিত দগ্ধ হয়, উষ্ণবীৰ্য, মধুর বিপাক, দিগ্ভূতিশীল, সূক্ষ্ম, শুষ্কপাক, মলভেদক, মূত্ৰবোধক, প্ৰীতিকাবক, শুক্ৰবৰ্দ্ধক, বল বৰ্দ্ধক, স্থিৰতা সম্পাদক, বায়ুনাশক, গৰ্ভাশয় বিশোধক, বাতবন্ধ প্ৰীহা, শূল, উদাদৰ্ভ, যোনিবোগ, শিৰ-কৰ্ণ আদি বিবিধ বায়ুবোগ নাশক। বেছিভাগ তৈলকে মূৰত ঘহিব লাগে। মূৰত তৈল দিয়াৰ পৰা ইন্দ্ৰিয় বিলাকৰ শ্ৰেয়সতা স্নানিত্ৰা মূৰৰ চুলিৰ গুৰি শকত হয়।

ত্ৰপূষা, ত্ৰপূষী—তিন্নহ, বঙলা শশা। Cucumis Sativus. কচিকৰ, দাহ, বমি, ভ্ৰম, পিত্তনাশক আৰু মূত্ৰকাৰক।

ত্ৰান্নমানা—লতাডিমক, বঙলা বলাড়ুম্ব, Ficus heterophylla. ইয়াৰ গুটি—বমনকাৰক। ছালৰ গুণ—জ্বৰ-নাশক, বলকাৰক।

ত্ৰিপুট—মাটিকলাই, বঙলা খেসাৰী, Lathyrus Sativus. বলকৰ, কফ আৰু পিত্তনাশক, মলবোধক। একেবাহে বহুদিন ব্যৱহাৰ কৰিলে অতিশয় বাত প্ৰকুপিত হয়।

ত্রিফলা—শিলাখা, আমলকী আৰু ভয়ৰা বা ভোমোৰা গুটী, এই তিনি বিষকে ত্রিফলা কোৱা হয়। ই বচিকৰ, অগ্নিবৰ্দ্ধক মলশোধক, পিত্ত আৰু কফনাশক দৃষ্টিশক্তি বৃদ্ধিকাৰক, মেহ, কুষ্ঠ আৰু বিষমজ্বৰ নাশক।

ত্রিবৃৎ—তেউৰীলতা, বঙলা তেউড়ী। *Convolvulus tupe hum.* বিৰেচক, ক্ৰিমি, পিত্ত, শ্লেষ্মা, চৰ্ম্ম আৰু উদৰ ৰোগ নাশক।

ভূক—দালচিনিৰ এটা নাম। “দাকচিনিড” চাউক।

[দ]

দন্তোৎপল—বনৰীয়া দোৰোণফুল, বঙলা দণ্ডকলস *Canscora decussata*. কাঁহ, শ্বাস আৰু কফ নাশক, অগ্নিদীপক।

দধি—দৈ গাখীৰ। কুমলীয়া দৈ গাখীৰ—মধুবৰস, মধুৰ-বিপাক, শুক্ৰবৰ্দ্ধক, বায়ুনাশক, পিত্তৰ প্ৰসন্নতা কাৰক, মেদ আৰু কফবৰ্দ্ধক। টেঙা দৈ—অগ্নি, পিত্ত আৰু শ্লেষ্মা বৰ্দ্ধক।

দদ্রুয়—সৰু দাদিগদিগা, বঃ চাকুন্দে। বাত, কফ, কণ্ঠ, কাঁহ, শ্বাস, ক্ৰিমি আৰু কুষ্ঠ নাশক।

দন্তী—সুন্দৰপখাল বা সুন্দৰীপখিলা গছ, বঙলা দন্তী। *Baliospermum montanum* Mull. শূল, ত্ৰণ, অৰ্শ আৰু অগ্নবী ৰোগত উপকাৰী। দীপন।

দম্বনক—টংফুল, বঙলা দনা। *Artemisia Scoparia* or *A. Indica*. তিত্ত, ত্ৰিদোষ নাশক আৰু বিহ ফোহোৰা

ନିବାରକ ।

ଦମନକ—କୃଷ ବା କୁହ, (କୃଷ ଟାଉଁକ ।)

ଦାଢ଼ିହ—ଡାଲିମ, ବଙ୍ଗଳା ଡାଲିମ । *Punica Granatum*
 ମଂଗ୍ରାହୀ, ଗନ୍ଧ, ତିକ୍ତ, ତୃପ୍ତିକାରକ, ଶୁଦ୍ରବନ୍ଧକ, ଦନ୍ତକାରକ, ମେହାଜନକ
 କ୍ଷିପାକ, କୃଷ୍ଣ, ଜ୍ୱର, ଅତିମାର, ଗ୍ରହଣୀ ପ୍ରଭୃତି ରୋଗତ ଉପକାରୀ ।
 ଡେଣ୍ଡା ଡାଲିମ—ପିତ୍ତକାରକ, ତୃପ୍ତିବନ୍ଧକ ।

ଦାବହରିଦା—ଆଚୁକାଠ, ବଙ୍ଗଳା ନାବହରିଦା । *Berberis*
Asiatica ପିତ୍ତ, ଅମେହ, ଶୋଥ, ନେତ୍ର, ବର୍ଣ୍ଣରାଗ ନାଶକ । କଢୁ,
 ତ୍ରାଣ ଆକର୍ଷିତ ଉପକାରୀ ।

ଦଶମୂଳ—ମାନବ ଉକ୍ତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦଶବିଧ ଦ୍ରବ୍ୟ ଗଛ-ଫଳାନି
 ଯେନେ:- ଘେନା, ଡକୁନା, ଗାମେରୀ, ପାବଣୀ, ଗନ୍ଧିବାବୀ, ଗନ୍ଧୁବ, ଦିଶମ୍ବୀମାବଟ
 ମାହିଖାତୀ, ତିଳାତେବୁନୀ, ଆକ କଟକାରୀ । ତ୍ରିଦାସ ନାଶକ, ହାସ,
 ବାତ, ଶିରୋରୋଗ, ତନ୍ତ୍ରା, ଶୋଥ, ଜ୍ୱର, ଆମାସ, ପାଶ, ବଦନା ଆଦି
 ଅଳ୍ପଟି ନିବାରକ ।

ଦୀର୍ଘପଟୋଲିକା—ଧୁନ୍ଦୁଗି, ନିଗାଜୀ, ବଃ ଧୁନ୍ଦୁଳ । *Luffa*
cylindrica. ଶୁକ୍ର, ବିଷ୍ମତ୍ତୀ ଆକ ତ୍ରିଦୋଷକର ।

ହୁହୁ—ଗାଖୀର, ବଡ଼ଳା ହୁହ । *Milk*. ଗରୁ, ମଂତ, ଛାମୁଳୀ
 ପ୍ରଭୃତି ବହୁ ପଦ୍ମର ଗାଖୀର ମାଛୁହେ ଥାଏ । ଜ୍ୱୀରୋତ୍ତେଜ ଗାଖୀରର ଶୁଣେ
 ବେଳେଗ ବେଳେଗ ହୁଏ । ସାଧାରଣତଃ ସକଳୋ ଗାଖୀରେହିଁ ପ୍ରାଣ ଧାରଣର
 ଉପଯୋଗୀ । ବଳ, ଆୟୁ, ପୁଷ୍ଟି, ସ୍ମୃତି, ମେହା ଆକ ଶୁଦ୍ରବନ୍ଧକ । ଆନ୍ତ୍ରି
 ନିବାରକ, ଯୋତ୍ତଶୋଧକ, ତ୍ରିଦୋଷ ନାଶକ । ଗାଖୀର ଶୁଖିବାହିଁ ଆନି
 ଗରମ ଯାକାତେ ତାକ ଧାରୋକ୍ଷ ବୋଲା ହୁଏ । ଏହି ଗାଖୀର ସର୍ବରୋଗ

নাশক আৰু অমৃতব দৰে উপকাৰী। কেঁচা গাখীৰ গুৰুপাক আৰু খাস, বাহ আদ বোগ বৃদ্ধিকাৰক গতিকে তিনিভাগ গাখীৰত এভাগ পানী মিহলাই তপতাই খোৱা উচিত। নতুন জ্বৰ, পেটৰ অস্থগ তাক স্লেছা প্ৰস্তুপিত হৈ উৎপন্ন হোৱা প্ৰমেহ বোগত গাখীৰ অপকাৰী। মাছ, মাংস, শোন, গুড়, মূলা, শাক আৰু জামু আদিক লগত গাখীৰ পালে অপকাৰ হয়। গো-দুগ্ধ আটাইতকৈ শ্ৰেষ্ঠ।

দুগ্ধপাষণ—কোমল বিধৰ খৰিমাটী, বঙলা ফুলখড়ি। জ্বৰ, পিত্ত, হৃদয়োগ কাহ আৰু শূল বোগত উপকাৰী।

দুগ্ধিকা—এবিধ তিৰ্য'হ, বঙলা ছোটফাঁকই। বাতবৃদ্ধিকৰ বিস্তৃভী, গুৰুবৰ্দ্ধক, গৰ্ভজনক, কফ, কুষ্ঠ আৰু ত্ৰিমি বোগত উপকাৰী।

দুৰালভা—দুৰালভা (এবিধ কাঁইটীয়া গছগছ) বঙলা দুৰালভা। *Hedysarum Alhagi*. খৰ গুণ-বৃদ্ধ, বাতপিত্ত নাশক। জ্বৰ, গুল্ম আৰু প্ৰমেহ বোগত উপকাৰী।

দুৰ্দ্ধা—দুৰ্দ্ধা-বিন, বঙলা দুৰ্দ্ধা। *Panicum dactylon*. কষায় গধুৰবস, বক্তবোধক, শীতপিত্ত, তৃষ্ণা, অৰুচি, বমি, দাহ, মূৰ্চা, স্লেছাৰ শাস্তিকাৰক, শাস্তি নিবাৰক।

দেবকাষ্ঠ, দেবদাৰু—দেবদাৰু গছ, বঙলা দেবদাৰু। বাতপ্ৰস্ফা, প্ৰমেহ, জ্বৰ আৰু অৰ্শবোগত উপকাৰী।

দেবতাড়—খৰপাত, বঙলা দেবতাড়। ইয়াৰ পাতৰ বস—এন্দুৰৰ বিষ আৰু খৰ নাশক।

দেবদালী—তিব্জিকা, বঙলা পীতঘোষা। *Andro-*

pogon Serratus. লতা--- কটু-তিক্ত-বস, কফ, পাণ্ডু, অৰ্শ, ঝাঁস
কাঁহ আৰু কামলা নাশক। ফল—বিৰেচক আৰু বমন কাৰক।
কিছুমানে ইয়াক ঘোষাফল বুলিও কয়।

দেবনাৰাল—ডাঙৰ নল, বঙলা বডনল গাছ। সৰু
নলতকৈ ইয়াৰ গুণ বেছি, ই মধুবস, শুক্ৰবৰ্দ্ধক।

দ্রবস্ত্রী—এৰাপতীয়া সুন্দৰী পখীলা বা সুন্দৰ পখাল গছ,
বঙলা মুখাকানী। শীতলগুণ বিশিষ্ট, জ্বৰ, শূল আৰু ক্ৰিমি নাশক।

দ্রাক্ষা—আঙ্গুৰ, কিছিমিছ বঙলা আঙ্গুৰ অথবা কিস্মিস।
Vitis Vinifera. মধুৰবিপাক, মলমূত্ৰকাৰক, সামান্ত গুৰুপাক,
পুষ্টিকৰ, শুক্ৰবৰ্দ্ধক, কফ পিত্ত নাশক, চকুৰ হিতকৰ, জ্বৰ, তৃষ্ণা,
ঝাঁস, বাতবৰু, কামলা, মূত্ৰক্ৰচ্ছ, বক্তপিত্ত, মেহ, দাহ, শোথ,
মদাত্মক আৰু স্বৰভঙ্গৰ উপশম কাৰক।

দ্রুমোৎপল—সৰু সোনোল, বঙলা ছোটসোনাল।
শোথ, কফ, বক্তদোষ, ব্ৰণ আৰু কুষ্ঠ নাশক।

দ্রোণপুষ্পী—দাৰোফুল, বঙলা ঘলঘসে। Leucas
linifolia. কচিকৰ, বাত-শ্লেষ্মানাশক আৰু মলভেদক। ইয়াৰ বস
বিষম জ্বৰ, অৰ্শ, কামলা, ক্ৰিমি আৰু শোথ বোগত উপকাৰী।

দ্বিজকুংসিত—ঘাপথৰা গছ, “বহুবাৰ” চাওঁক।

দ্বীপাস্তবৰচা—তোপচিনি, বঙলা তোপচিনি। অগ্নি-
বৰ্দ্ধক, মলমূত্ৰ শোধক, শূল, অপস্মাৰ, বাতব্যাদি, উন্মাদ, গাৰ বেদনা
বিশেষকৈ উপদংশ আদিৰ বিষত উপকাৰী।

[৩]

ধনদ—হিদাল গছ, “ইজ্জল” চাউক ।

ধনপ্রিয়া—গুদীয়াজাম, “কাকজম্বু” চাউক ।

ধন্যাক—ধনিয়া, বঙলা ধনে । *Coriandum Sativum*.
পাচক, অগ্নিবৰ্দ্ধক, লঘুপাক, কটিকৰ, মলবোধক, মূত্রকাৰক, ত্ৰিদোষ
বিশেষবৈক পিত্তনাশক । জ্বৰ, তৃষ্ণা, দাহ, বমি, শ্বাস, কাঁহ, কুশতা
আৰু ক্ৰিমি নিবাৰক ।

ধন্বন বা ধন্বজ—ধামনা গছ, বঙলা ধামনা গছ ।
Grewia Elastica. লঘুপাক, বল আৰু পৃষ্টিজনক, ভগ্ন-সংযোজক,
কফ, পিত্ত, বক্ত্ত্ৰাব আৰু কাঁহত উপকাৰী ।

ধবল—অৰ্জুনগছ ।

ধাতকী—ধাইফুল, বঙলা ধাইফুল । *Woodfordia
floribunda*. লঘুপাক, মাদক, পিত্ত, বক্ত্ত্ৰ; তৃষ্ণা, ক্ৰিমি, অতিসার
প্রবাহিকা (আমাশয়) ব্ৰণ, বিসৰ্প আৰু বিষদোষত উপকাৰী ।

ধাত্ৰী—“আমলকী” চাউক ।

ধান্য—ধান, বঙলা ধান । *Oryza Sativa*. ভৌগলিক
অবস্থিতিৰ কাৰণে বহুবিধ ধান দেখা যায় । ঋতু অনুসাৰে বিভিন্ন
সময়ত বিভিন্ন আহ, শালিধান উৎপন্ন হয় । সাধাৰণতে সকলো
ধানেই শ্ৰায় সমগুণী । শালিধানৰ চাউলৰ গুণ—লঘুপাক, স্নিগ্ধ,
বলকাৰক, শুক্ৰবৰ্দ্ধক, শ্ৰান্তি আৰু পিত্তনাশক । আঠধানৰ চাউল—
গুৰুপাক, কফবৰ্দ্ধক, মলবোধক ।

ধাবাকদম্ব—কেলিকদম, বঙলাতো একেনাম। *Nauclea Cordifolia*. শীতল, পিত্তনাশক, শোথ, বিষদোষ, শূল, আক ক্রিমি নাশক।

ধূস্তুর—ধতুৰা, বঙলা ধতুৰা। *Datura Fastuosa*. বগা, বেগুনীয়া আৰু নীলা ত্ৰৈদে ই তিনিবিধ। বেগুনীয়া আৰু নীলা জাতক কনক ধতুৰা বোলে। সাধাৰণ ধতুৰাতকৈ কনক ধতুৰা বেছি গুণশালী। উষধীৰ্থা, গুৰু, অগ্নিমান্দ্য কাৰক, মূৰ্ছা আৰু মত্ততা জনক, হৃদযকাৰক, বৰ্ণ আৰু কাস্তিবদ্ধক। জ্বৰ, ব্ৰণ, কণ্ডু, প্লেগ্গা, পিত্ত, ক্রিমি, কুষ্ঠ, বিষ আৰু চন্দ্ৰদোষ নিবাৰক।

ধূনবাজি—কমীমস্তকী নামৰ এবিধ গছৰ আঠা। মূত্ৰকাৰক, মলবোধক, বৰ্ণনাশক, বলকাৰক, গ্ৰমেহ আৰু বক্ত্ৰপ্ৰদৰ যোগত উপকাৰী।

ধূত্ৰপাত্ৰা—ধপাত, বঙলা তামাক। মাদক, অবসাদক, আক্ষেপানকাৰক, বমনকাৰক। ধপাতৰ গুৰিষে দাঁত আৰু মুখৰ শোথ নিবাৰণ কৰে। ধপাতৰ ধোৱা খোৱাৰ পৰা শৰীৰ খীনাই যোৱা, অজীৰ্ণ, শ্বাস, কাঁহ আদি বিবিধ বেমাৰ বেছিকৈ হয়।

ধূত্ৰিকা—কলা শিত্তগছ। “শিংশপা” চাওঁক।

ধূসৰপত্ৰিকা—চোৰাত। “বৃশ্চিকানী” চাওঁক।

[ন]

নকুলমাল—কৰচাগছ। “কৰণ্ড” চাওঁক।

নকুল—নেউল, বঙলা নেউল। ইয়াৰ মজ্জা মধুৰবস,

উষ্ণবীৰ্য্য, গুৰুপাক, নিষ্ক, বল, পুষ্টি আৰু শুক্ৰবৰ্দ্ধক, বায়ুনাশক ।

নকুল—বিহলঙনি, বঙলা বিষলাঙলিয়া । *Gloriosa Superba*. অৰ্শ আৰু গলগণ্ড নিবাৰক ।

নগণা—কপাল ভাঙা লতা, “জ্যোতিষ্মতী” চাওঁক ।

নখৰঙক—জেতুকা, বঙলা মেইদী গাছ । *Myrtus comunis*. পাত আৰু ছাল পচন নিবাৰক আৰু ক্ষত শোধক ।
হযাবে নখ আদি বঙা কৰে ।

নখী—এবিধ প্ৰসিদ্ধ শল্য জাতীয় গন্ধদ্রব্য । বঙলা নখী ।
বৰ্ণকৰ, শুক্ৰবৰ্দ্ধক, বায়ু, প্লেগ্মা, বক্ত, জ্বৰ, কণ্ডু, কুষ্ঠ, ব্ৰণ আৰু
বিষদোষত উপকাৰী । ইয়াক শোধান কৰিহে দৰবত ব্যৱহাৰ কৰিব
লাগে । গোবৰৰ ৰসত সিজাই ঘিউত ভাজি ললে ই শোধিত হয় ।
শাস্ত্ৰত অম্ল প্ৰণালীও আছে ।

নন্দীবৃক্ষ—জৰিআহঁত, বঙলা গম্বা অস্থখ । *Ficus Bengalensis*.
ইয়াৰ মূলৰ ছাল - বক্তপৰিকাবক । ছাল-- সঙ্কোচক,
শুক্ৰজনক, বহুমূত্ৰ আৰু প্ৰদৰত উপকাৰী । আঠা-- বেদনা নাশক ।

নৰমুত্ৰ—মানুহৰ মূত । ৰক্ত, ক্ষাৰগুণ বিশিষ্ট, কফ,
ক্ৰিমি, ত্বক্‌দোষ আৰু চকুৰ বেমাৰত উপকাৰী ।

নৰসাৰ—নিশাদল, বঙলা নিশাদল । গৰু, ম'হ, উট
আদিৰ গোবৰ পুৰি তাৰে পৰা তৈয়াৰ কৰা এবিধ খাব । জ্বৰ,
প্লীহা, যক্ৰুৎ, মূৰৰ বিষ, অৰ্জুদ, বক্তপিত্ত, কাঁহ আৰু যোনিৰোগত
উপকাৰী । চূণ আৰু নিশাদল একেলগে পিহি তাৰ গোল্ল ললে
মূৰ্চাঘোৰা ৰোগ আৰু মূৰৰ বিষত উপকাৰ হয় ।

নল—নল, বঙলা নল। *Arundo korka*. নলৰ গৰ্জানি শীতল, কচিকৰ, অগ্নিবৰ্দ্ধক, বলকৰ, শুক্ৰজনক, বীৰ্য্যবৰ্দ্ধক। পিত্ত দাহ, বিসৰ্প, বক্তপিত্ত, হৃদ্রোগ, যোনিৰোগ আৰু বস্তিগত ৰোগত শাস্তিকাৰক।

নলিকা—নালুকা নামৰ গছৰ ছাল, বঙলা নালুকা। মলশোধক, কফ আৰু পিত্ত নাশক, চকুৰ হিতকৰ। বাতোধৰ, ক্ৰিমি, অৰ্শ, মূত্ৰকৃচ্ছ, অশ্মবী আৰু জ্বৰত উপকাৰী।

নলিত—শুকঁতা বা শোকেতা, বঙলা নালিতা। জ্বৰ আৰু পিত্তনাশক, শুক্ৰবৰ্দ্ধক।

নবনীত—লহহু বা মাখন, বঙলা ননী বা মাখন। গাখীৰৰ সব ভাগকেই লহহু বা মাখন বোলা হয়। ই কচিকৰ, মল-ৰোধক, বৰ্ণৰ উৎকৰ্ষতা কাৰক, কাস্তি, পুষ্টি, বল, শুক্ৰ বৃদ্ধিকাৰক। শ্ৰান্তি, শূল, ঝাঁহ, ক্ষয়, ক্লেশতা, শুক্ৰহীনতা, স্নায়বীয় দৌৰ্ভল্য নাশক পুৰণি মাখনতকৈ নতুন মাখন বেছি উপকাৰী।

নবমল্লিকা—নবমল্লিকাক কোনো কোনোৰে বাসন্তী ফুল বুলিও কয়। বঙলা নবমল্লিকা। *Zambac floribus multiplicatis*. ই স্নগন্ধি শীতল আৰু সকলো ৰোগৰে শাস্তিকৰ।

নবমল্লিকা—মাধৈমালতী, মাধবীলতা, বঙলা মল্লিকা।

নাকুলী—গন্ধৰামা, কপোফুল, বঙলা নাকুলী। ত্ৰিদোষ আৰু বিষদোষত উপকাৰী।

নাগকেশৰ—নাগেশ্বৰ বা নাহৰ, বঙলা নাগেশ্বৰ। *Mesua ferrea*. কন্ম, লঘু, পাচক, অগ্নিবৰ্দ্ধক, আমদোষ নিবাবক

নাগদন্তী—হাতীদাতীয়া বন, হাতীশুৰীয়াবদবে । পাচক, মেধাবৰ্দ্ধক, কফ আৰু বায়ু নাশক, পেটৰ বিষ আৰু জ্বৰ নাশক ।

নাগদল বা **নাগদমনী**—নাকদেওনা, বঙলা নাগদানা *Artemisia Vulgaris, or Indicus*. বিষম, বাতৰোগ, শ্বশ্বৰচ্ছ আৰু ত্ৰণ ৰোগত উপকাৰী ।

নাগবল—কুকুৰমূতা, “গোবক্ষ তলুনা” চাওক ।

নাগফণ—সাগৰফণানিজুগছ ।

নাগবজ্জ—কমলা বা স্মমপিৰা টেঙা, বঙলা কমলা লেবু। *Citrus Aurantium. Syn. Orange.* কমলা চাওক ।

নাগবমুস্তক—মথা, বঙলা নাগবমুতা । *Cyperus pertenius*. কষায়, শীতল, কফ, পিত্তদ্বৰ, অতিসৰ, অকচি আৰু ভ্ৰম নাশক ।

নাড়ীক—মৰাপাটশাক, (শুভ্ৰা) বঙলা পাটশাক । *Corchorus olitorious*. ক্ৰিম, কুষ্ঠ, জৰ আৰু পিত্তনাশক বিপ্লবী ।

নাৰিকেল—নাৰিকল, বঙলা নাৰিকেল । *Cocos nucifera. Syn. The Cocoanut*. নাৰিকলৰ ফল-- শীতল, স্নিগ্ধ, শুকপাক, দিগ্ভক্ষক, বলপ্ৰসিক্কাৰক, বস্তিশোধক । বায়ু, পিত্ত, বক্ত, অগ্নিপিত্ত আৰু দাহ ৰোগত উপকাৰী । ডাবৰ পানী--- শীতল, লঘুপাক, স্নিগ্ধ, তপ্তিকৰ, পিত্ত, পীনস, তৃষ্ণা, দাহ, শোষ আৰু অগ্নিপিত্ত ৰোগত উপকাৰী । নাৰিকলৰ তেল--- শীতল, শুকপাক, শুক্ৰবৰ্দ্ধক, মেধাজনক, ক্ষীণ ধাতুৰ প্ৰসিক্কাৰক, বাত পিত্ত আৰু ক্ষত নাশক । মূত্ৰাঘাত, প্ৰমেহ আৰু ক্ষয় ৰোগত উপকাৰী ।

নাৰিকলৰ তেল চৰ্মৰোগৰ প্ৰতিশোধক ।

নিচুল—বেত, বঙা। বেত । *Calamus rotang*. বহু পিত্ত আৰু কৃমি নাশক ।

নিম্ব—মহানিম্বৰ গছ, বঙলা নিম্ব । *Melia azadirachta*, or *Indica*. শীতল, লঘু, মলবোধক, অগ্নিনাশক । কফ, পিত্ত, বকদোষ, ব্ৰণ, কণ্ঠ, কুষ্ঠ, ক্ৰিমি, শোথ, বমি, জ্বৰ, তৃষ্ণা কাঁহ, অৰ্শাচ, শ্ৰুণেহ, বৃকৰজ্বাৰ আৰু বহুবিধ পিত্তজনিত ৰোগৰ শান্তি কৰক । ইয়াৰ গুটিৰ তেল-- কণ্ঠ, কুষ্ঠ আৰু দৰুৱোগ নাশক ।

নিম্ব—নিম্ব বা নেমু:ইঙা বা কাগজি টেঙা, বঙলা কাগজি নেমু । *Citrus acida* or *C. Medica*. পাচক, অগ্নিবৰ্দ্ধক, কচিণৰ, চৰু। হিতকৰ, আমদোষ, গুল্ম, অগ্নিমান্দ্য, অজীৰ্ণ বিষৃ-
টিকা, উদৰৰোগ, শূল, জ্বৰ, বাঁহ, কণ্ঠৰোগ, বমি, তৃষ্ণা আৰু বায়ু বিকাৰত প্ৰতিকাৰী ।

নিম্বগুড়ী--পচতীয়া, বঙলা নিসিন্দা, *Vitex Negundo*. পচতীয়া চাৰিবিধ বুলি শাস্ত্ৰত উল্লেখ কৰিছে যেনে-- বগা, নীলা, বনৰীয়া আৰু বগুৰী । ইয়াৰ ভিতৰত নীলা ফুলৰ পচতীয়া জাতিয়ে সকলোতকৈ উত্তম । ইয়াৰ গুণ জ্বৰ, দীহা, গুল্ম, অৰ্শাচ, শোথ, ক্ৰিমি, আমদোষ, শ্বাস, কাঁহ, প্ৰতিশ্ৰাৱ, শূল, ব্ৰণ, কণ্ঠৰোগ নাশক । বিষদোষ, মেদোৰোগ, সন্ধীৰ্ণত প্ৰভুত উৎপকাৰী । বসায়ন ।

নিৰ্বাৰজল--নিৰ্বাৰৰ পানী । লঘুপাক, অগ্নিবৰ্দ্ধক আৰু কফ নাশক ।

নিৰ্বিষা---দবচা বা ববচা বন, বঙলা নিৰ্বিষী বাঁহ ।

Curcuma Zedoaria. বিষনাশক, ত্রণৰোগক, কফ, বাত নাশক।

নিশা--হাগধি, বঙলা হলুদ। *Curcuma longa*. কুষ্ঠ, মেহ, কণ্ডু আৰু ত্রণ ৰোগত উপকাৰী।

নিম্পাৰী--বটুলীয়া কলামাহ, বঙলা বৰ্কাটা। *Dolichos Sinensis*. ইয়াৰ সিদ্ধ বস স্তন্যবৰ্দ্ধক, বলকাৰক, কফনাশক, আৰু চকুৰ হিতকৰ।

নিম্বলী ফল--কতফল। *Strychnos Potatarum*. চকুৰ হিতকৰ আৰু পানীৰ নিম্বলতা কাৰক।

নীলকমল--নীলপদ্ম, বঙলা নীলপদ্ম। ই শীতলতা বাৰক, স্তন্যবৰ্দ্ধক, কটিকাৰক, বসায়ন, পিত্তনাশক আৰু চুলিৰ হিতকৰ।

নীল কলহী--নীলা কলমৌ, বঙলা কালাদানা। ইয়াৰ গুটি বিৰেচক আৰু বক্ত পৰিষ্কাৰক। (কদম শাকৰ দৰে ইয়াৰ ফুল সাগাৰ নীলাভযুক্ত)।

নীলঝিণ্টি--নীলা বাগীফুল, বঙলা নীলঝাটি। বায়ু, কফ, কাঁহ, শোথ আৰু চালৰ দোষ নিবাৰক।

নীল--নীলগছ, বঙলাতো একেনাম। *Indigofera Stellata*. কঙ্কন দেশত ই বেছিকৈ জন্মে। উষ্ণবীৰ্য্য, লঘুপাক, শোথ নাশক আৰু নানাবিধ বায়ুৰোগৰ শাস্তিকাৰক।

নীলাঞ্জন--এৰিষ বসঞ্জন। জামিটেঙাৰ বসত মাৰি এদিনৰ ব'দত শুকাই ললে ই শোধিত হয়। মলভেদক, বসায়ন, স্নেহা, মুখৰোগ, চকুৰ ৰোগ, ত্রণ আদিত উপকাৰী।

নীলাপৰাজিতা--নীলা ফুলেৰে অপৰাজিতা ফুল।

জব, দাহ, বক্তাভিসাব, মদ, উন্মাদ, বমন, অন্ন, শ্বাস, কাঁহ, আমদোষ
আৰু শ্ৰান্তি নিবাবক।

নীলোৎপল--নীল বৰণীয়া ডেঁটফুল, শিল্পি মকুৰা।
Nymphoea Siellata ই দাহ, তৃষ্ণা, বক্তাপিত্ত, বক্তপ্রদৰ,
হৃদ্রোগ আৰু মূৰ্ছা প্রত্যুত উপকাৰী।

নীৰাৰ--উৰিধান, বঙলা উড়িধান। *Wild variety*
of Oryza Sativa. গ্ৰাহী, পিত্তনাশক, ইয়াৰ চাউলৰ ভাত লঘু,
অগ্নি দীপ্তিকৰ আৰু গ্ৰাহী বন্ধন নাশক।

[প]

পঙ্ক--পেঁক বা বোকা। ই শীতল, দাহ, শোথ, ভগ্ন আৰু
ক্ষয় বোগত উপকাৰী। বোকা তপত কৰি তাৰে সেক দিলে দিব
বেদনাত উপকাৰ হয়।

পঙ্ক পৰ্পটী--বানশানীত পলি মাটি পৰি ব'দত শুকাই
ওপৰত বি চট চটোয়া হৈ উঠে তাকেই পঙ্ক পৰ্পটী বোলে। ই
সোৰায়ে মৃত্তিকাৰ অল্পৰূপ গুল বিশিষ্ট।

পঙ্ককোমল--পিপেলী, পিপেলীৰ মুৰা, চই, চিতামূল
আৰু শুঠ। ই কটুৰস, উষ্ণবীৰ্য, তীক্ষ্ণ, পাচক, অগ্নিবৰ্দ্ধক, কচিকৰ,
বাতকৰ নাশক, পিত্তবৰ্দ্ধক, গুল, গ্ৰাহী, আনাহ, শূল আৰু উদৰ
বেগৰ উৎকৰ্ষ কাৰক।

পঙ্কতিভূক--নিম, গুলক, বাহক, পটোলপাত আৰু
কষ্টকাৰী। এই পাচুৰিহ তিতাকেই শাস্ত্ৰত পঙ্কতিভূক উক্ত

কবিছে। জ্বর, বাঁহ, কুষ্ঠ, চির্ণি তাক চিত্তজ বোগবোবত পঞ্চতিক্ত পৰম উপকাৰী।

পঞ্চমূল--(১) চি সৰ্বৈ, চাংবাণী, চিত্তভেকুণী, কটকাৰী আৰু গোক্ষুবকটক। এই পাঁচ বিধৰ মূলক স্বৰ পঞ্চমূল বোলে। ই মলবোধক, বলবোধক, বাতপিত্তনাশক, শ্বাস শ্বাস আৰু অগ্নিবীৰ্য্যবোধক। (২) বেল, টকুনা, গামাৰি, পাকল আৰু গণিবাৰী। এই পাঁচ বিধ মূলক বৃহৎ পঞ্চমূল বোলে। ই অগ্নিবৰ্দ্ধক, শ্বাস, বাহ বহু তাক বাতজ বোগবোধ উপকাৰী। (৩) কুশ, বাঁহি, থাৰি, কটিকাৰী আৰু উলুন। এই পাঁচ মূলক মূলক পঞ্চমূল বোলে। ই মলবোধক, বলবোধক, বাতপিত্তনাশক, শ্বাস শ্বাস আৰু অগ্নিবীৰ্য্যবোধক।

পটোল--পটল বা পটোল। *Trichosanthes dioica* ইয়াৰ পাত--জ্বর আৰু বাতনাশক। ফল বক্তপিত্তনাশক, অগ্নিবৰ্দ্ধক, শ্বাসক, পাচক, বৃহৎ, বাত, জ্বান আৰু শ্বাসনাশক ত্ৰিদোষহৰ। মূল--বাতনাশক, চিৰক।

পটিকাটলা--বড়। এণ্ড্ৰোপোগোণ। চকুৰ উপকাৰী; ত্ৰিদোষ, বক্তপিত্ত, আশ্বাৰ আৰু বিহ দাণ্ড উপকাৰী।

পানস--কঠাল, উলকা। *Artocarpus integrifolia*. (১) পকা কঠাল--বলবীৰ্য্যবৰ্দ্ধক, বাতপিত্তনাশক, দাহ, শ্বাস আৰু শ্ৰান্তি নিবৰ্দ্ধক। (২) বাট কঠাল--বায়ু বৰ্দ্ধক, শ্ৰান্তি। (৩) কঠালৰ মুছি--বলবৰ্দ্ধক, দাহজনক, বহু, বায়ু আৰু শ্বাসনাশক। (৪) পকা কঠালৰ গুটি--শুকপাক, শুক আৰু বায়ুনাশক, শ্বাসনাশক, মলবোধক, মূত্ৰবিষেচক।

পত্রাঙ্গ বা পত্রঙ্গ—বকম কাঠ বঙলা বকম কাঠ।
Caesalpinia Sappan শীতল, পিত্তশ্লশ্মা, দাহ আৰু ব্ৰণত
 উপকাৰী।

পত্ৰপুষ্প—কলা তুলসী বা কালতুলসী। [তুলসীত চাৰ্ভক]

পদ্ম—পদ্ম, বঙলা পদ্ম। *Nelumbium Speciosum*.
Syn Salvador Indica. শীতল, বৰ্ণ বৰ্দ্ধক, পিত্ত, কফ, দাহ,
 বক্তদোষ মূত্ৰকৃচ্ছ্ৰ, অগ্নীৰী আৰু বিষদোষত উপকাৰী।

(১) পদ্মৰ কেশব—শীতল, দাহনাশক, অৰ্শাবাগ আৰু বক্তদোষ
 নিবাৰক। (২) পদ্মৰ চকা (গুটি) শুক্ৰবৰ্দ্ধক, গৰ্ভস্থাপক, পিত্ত
 দাহ, শোথ আৰু কফ নাশক।

পদ্মকাষ্ঠ—পদ্মকাঠ (পমা কাঠৰ নিচিনা এবিধ কাঠ)
 ই গৰ্ভস্থাপক, বক্তপিত্ত মোহ, দাহ, জ্বৰ, ব্ৰণ, তৃষ্ণা, বমি, ব্ৰণ,
 দিম্বেটে, বিনৰ্প, কুষ্ঠ আৰু শ্লেষ্মাৰ উপকাৰী।

পদ্মচাৰিণী—খালপদ্ম, বঙলা স্থলপদ্ম। *Hibiscus*
mutabilis. শীতল আৰু বফ বায়ু নাশক। শ্বাস, কাঁহ শূল,
 মূত্ৰকৃচ্ছ্ৰ, অগ্নীৰী আৰু বিষদোষত উপকাৰী।

পপীতা—অমিতা বা মধুফল, বঙলা পেঁপে। *Carica*
Papaya. গ্ৰীহা আৰু গুণ্য নাশক। অজীৰ্ণ, উদবায়, কৰ্ণশালুক্য
 আদি ব্ৰণত উপকাৰী। ইয়াৰ আঠা-- ব্ৰণ আৰু জিহ্বাৰ্শ্বত
 উপকাৰী।

পৰমা—সোণপৰা, (সক পাতেবে কেটুৰী জাতীয় এবিধ
 মৃগন্ধি কণ্ড বিশেষ) বঙলা গন্ধ শট। ই উষ্ণবীৰ্য্য, তীক্ষ্ণ, পিত্তবৰ্দ্ধক,

বাত আৰু কফ নাশক, কাঁহ, শ্বাস, বমি, শোথ, শূল, হিষ্কা, ব্ৰণ, গ্ৰহাৰ্দ্দেশ আৰু মুখৰ মলিনতা নিবাবক।

পৰিচোপল—হাগল, বঙলা জলমূতা বা কেয়ট মূতা। কফ, বাতনাশক, অম্লশূল, বক্ত, দাহ আৰু ব্ৰণ বোগত উপকাৰী।

পৰুশক—চাউলধোৱা গছ, বঙলা ফলসা। *Xylocarpus Granatum. Syn. Grewia Asiatica.* (১) গছৰ ছাল--জন-নেদ্রিয়ৰ প্ৰদাহ নাশক, মূত্ৰদোষ, পিত্ত আৰু বায়ু নাশক। (২) পকা গুটি--পুষ্টিজনক, শীতল। (৩) কেঁচাগুটি অম্লবস--পিত্তকাৰক। (৪) গছৰ শিপা--স্নায়বীয় দুৰ্বলতা নাশক।

পৰ্কটী—পাকৰী গছ, বঙলা পাকুড় গাছ। *Ficus Infectoria.* বক্তদোষ নাশক, মুৰ্ছা, ভ্ৰম আৰু প্ৰলাপত উপকাৰী।

পৰ্ণক—ঠোঠনিশাক, বঙলা স্নয়ুণিশাক, *Blepharis edulis.* অগ্নিদীপক, শুক্ৰবৰ্দ্ধক, কচি আৰু মেধাজনক বসায়ন।

পৰ্পটক—সৰ্পজিভা, শেতকপৰা বঙলা ক্ষেতপাপড়া। *Oldenlandi bifloaa.* পিত্তশ্লেষ্ম জ্বৰ নাশক, বক্তদোষ, দাহ, মদ আৰু ভ্ৰান্তি নিবাবক।

পলাশু—গিয়াজ বা পনক, বঙলা পেঁয়াজ। *Allium Cepa.* উষ্ণবীৰ্য্য, তীক্ষ্ণ, স্নিগ্ধ, শুকপাক আৰু বলকাৰক, শুক্ৰবৰ্দ্ধক, বাতপিত্ত আৰু কফ নাশক। জ্বৰ, শূল, সঞ্চিতশ্লেষ্মা, কাঁহ, ধূমতীয়া, কৰ্ণশূল আদিত উপকাৰী।

পলাশ—পলাশ বঙলাতো একে নাম। *Beutea frondosa* গছৰ গুণ, অগ্নিবৰ্দ্ধক, শুক্ৰজনক, শুষ্ক সংযোজক, ক্ৰিমি

ব্রণ, গুল্ম, অৰ্শ আৰু গ্ৰহণী নাশক। গুটি-- ক্ৰিমি, চৰ্ম্ম, কৰ্ণ আৰু উদৰ ৰোগ নাশক। আঠা-- মলৰোধক, কাঁহ, গ্ৰহণী, ঘাম ওলোৱা আৰু মুখৰোগ নাশক।

পাং শুলবন—উদ্ভিদ লবন, বঙলা পাঙালবন। [মাটিত আপোনা আপুনি ফুটি ওলোৱা এবিধ ক্ষৰ পদাৰ্থ] পাচক, অগ্নিৰ্দ্ধক মলভেদক, পিত্ত, দাহ আৰু শোষ কাৰক।

পাটলি—পাৰুল বা পাৰলি গছ, বঙলা পাবল। *Bignonia Snavcolens* শীতল, ত্ৰিদোষ নাশক, কফ, বাত, বমি আৰু সন্নিপাত ৰোগত উপকাৰী। ইয়াৰ ফুল মোৰে লেহন কৰিলে হিকা প্ৰশমিত হয়। ইয়াৰ গুটি আমাতিসাবত উপকাৰী।

পিণ্ডালু—পতানিচৰা আলু, বঙলা চুৰড়ি আলু। *Dioscorea Globosa*. বল, পুষ্টি আৰু শুক্ৰ বৃদ্ধিকাৰক, মেহ আৰু মূত্ৰকৃচ্ছত উপকাৰী।

পিন্ধ্যাক—তিলৰ থলিহৈ। ই কক্ষ, বিষ্টম্ভী, ম্লানিজনক আৰু দৃষ্টিৰ বিকৃতি কাৰক।

পিভল—পিতল। তামা আৰু দস্তা মিহলি কৰি ইয়াক তৈয়াৰ কৰে। ইয়াক শোধন মাৰণ আদি কৰাৰ পাত্ৰতহে ঔষধত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। শীতল, কক্ষ, বাত পিত্ত নাশক, পাণ্ডু, ক্ৰিমি আৰু প্ৰীহাৰোগত উপকাৰী। তামা আৰু দস্তাৰ অন্ত্যন্ত গুণ বিশিষ্ট।

পিপ্পলী—পিপেলী, বঙলা পিপ্পল। *Piper Longum*. উষ্ণবীৰ্য্য, অগ্নিবৰ্দ্ধক, নিদ্ৰ, শুক্ৰজনক, জ্বাৰ নাশক ষণায়ন। জ্বৰ, প্ৰীহা, বক্ষ, কাঁহ, শ্বাস, অৰ্শ, গুল্ম, শূল, কৰ্ণ, জয়ৰোগ, বায়ু আৰু

হেয়াব উপশম বাক্যক।

পিয়াল—পিয়াল গছ, বঙলা পিয়াল। *Euchanania*
L. tifolia. দাহ, ভুকা আৰু অৰ নাশক।

পিস্ত—পেস্তা নামক িদেশী ফল। [অভিষুক চাউক]।

পীৰবী—বাবচকুৰা গছ, বঙলা ওলটবম্বল। *Abroma*
Augusta. বানিৰাপাণ্ড, বহোড়াট্টি, এদৰ তাক অৰ্শবোগ নাশক।

পীৰবী—বিধানীসাবটা। [শালপদী চাউক]।

পীতচন্দন--শীতল, হিন্দুৰস আৰু কান্তিজনক। কুঠ,
বক, কণ্ডু। বজিকা, খৰ আৰু ত্ৰিমি নাশক।

পীতদ্রু—আচুবাঠ, (দাকধিৰিচা চাওক)।

পীতুশোখা—ছালমিছবি নামক এৰি িদেশী ফল,
বঙলা শালম্ মিছবি, *Eulophia campestris*. বল আৰু পৃষ্টিবদ্ধক
স্তম্ভজনক।

পীতমূলী—বেউচিনি, বঙলা বেউচিনি। মুহু বিবেচক,
অঙ্গীৰ্ণ, অতিসাব, অগ্নিমান্দ্য, অকচি, মলবদ্ধতা, শীত পিত্ত আৰু
জ্বৰ বোগত উপকাৰী।

পীলু—আখবোট নামক বাদাম জাতীয় ফল, বঙলা
আখবোট। *Salvadora Indica*. বলভেদক, পিত্তবদ্ধক, বক
আৰু বায়ুনাশক, শুষ্ক বোগত উপকাৰী।

পুণ্ডৰীক—বগা পদ্ম, বঙলা শ্বেতপদ্ম। *Nelumlilium*
Speciosum. শীতল, দাহ, পিত্ত, শ্ৰান্তি নাশক।

পুণ্ডুৰু—পুৰীকুহিয়াৰ। বসাল, শীতল, কচিকব,

বলকৰ, শুক্ৰবৰ্দ্ধক, দাহ, পিত্ত আৰু শ্ৰান্তি নিবাবক।

পুত্ৰঞ্জীব—জীয়াগছ, বঙলা জিয়াপুত। *Putranjiva* Roxburghie. Syn. *P. Nigra* বুয়, গৰ্ভজীৱদ, শুক্ৰ আৰু বৰ্দ্ধক। ইয়াৰ ফল পানীৰে ৮টি গ্ৰন্থপ দিলে সকলো প্ৰকাৰ বিষৰ উপশম হয়।

পুৰ্ণৰ্ণা—পুৰ্ণৰ্ণা, বঙলা পুৰ্ণৰ্ণা। *Berhaavia* ৰোহা সাবক, মূত্ৰকাৰক আৰু শোথ শ্লেষ্ম, বায়ু, উদৰ আৰু পাণ্ডু নাশক। বক্ত আৰু শ্বেত ভেদে দুই প্ৰকাৰ বক্ত অপেক্ষা শ্বেত পুৰ্ণৰ্ণা নিক গুণশালী।

পুষ্কৰমূল—বাম্বীৰ দেশত উৎপন্ন হোৱা এৰিছ কুড়, বঙলা পুষ্কৰমূল। *The root of Aplotaxis auriculata*.. উষ্ণদীয়া, বায়ু, বহু জ্বৰ, হাঁস, দাহ, অৰ্শ, পাণ্ডু, শোথ আৰু পাণ্ডু ৰোগৰ উপশম কাৰক।

পুগ—তামোল, বঙলা সুপাৰি। *Arica Catechu*. শুক, শীতবীৰ্য্য ৰক্ষ, পিত্তনাশক, মদকাৰক, অগ্নিদীপক, কটিকৰ আৰু মুখৰ বিৰসতা নাশক।

পুতনী—পদ্মা বা পদ্মিনা শাক, বঙলা পুদ্দিনা। *Mentha arvensis*. Syn. *Mentha sativa*. অৰ্শ আৰু শোথ নাশক। মূৰ্ছা আৰু বমি নিবাবক। শুকান পদ্মা শাক অৰ্শ নাশক উত্তেজক আৰু স্নিগ্ধতাৰক।

পুতিকৰঞ্জ—গতাঙটি, বঙলা নাটাকবজ। *Guilandina* Bonduc or *Caesalpinia bonducella*. ইয়াৰ গছ উষ্ণদীয়া,

শুল্ক, উদার্দ, ভৰ্শ, ক্ৰিমি, ব্ৰণ, কণ্ডু, কুষ্ঠ, বিচৰ্চিকা, চৰ্মদোষ, ঘোনিদোষ, সিমদোষ আৰু বায়ু বোগত উপকাৰী। শুটিৰ গুণ বলকৰ, জ্বৰ নাশক, বক্তাশ্ৰাব বোধক শ্লেপত শোথ আৰু অগ্নিবৃদ্ধিত উপকাৰী। ইয়াৰ পাত উষ্ণবীৰ্য্য, পিত্তবৰ্দ্ধক, বিৰেচক, কফ, অৰ্শ, ক্ৰিমি আৰু শোথ নাশক।

পুতিকা—পুই বা পুৰিশাক, বঙলা পুইশাক। *Besella Rubra* পুঠিৰ পিত্তনাশক। বিহকৌহোৰা ইত্যাদিত ইয়াৰ শ্লেপ উপকাৰী।

পুঙ্খা—পিৰিকা শাক, বঙলা পিৰিংশাক। *Trigonella Corniculata*. গীতবীৰ্য্য, বলকাৰক আৰু জ্বৰ নাশক।

পুষ্ণিকা—ভাঙৰ জাতৰ ক'লাজিৰা। উষ্ণবীৰ্য্য, অগ্নিদীপক, শুক্ৰবৰ্দ্ধক আৰু গৰ্ভাশয় শোধক। অজীৰ্ণ, আত্মান, গুল্ম, বক্তপিত্ত, ক্ৰিমি, বফ, পিত্ত, আমদোষ, বাত আৰু শূল নাশক।

পুল্লিপৰ্ণিকা—মাইখাতী, বঙলা চাকুলিয়া বা চাকুলে। *Hemionitis Cordifolia*. উষ্ণবীৰ্য্য, সাৰক আৰু বৃষ্য। ত্ৰিদোষ, দাহ, জ্বৰ, শ্বাস, বক্তাতিসাব, পিপাসা আৰু বমি নাশক।

প্ৰতিবিষা—জাপৰী বিৰ বা আঠৈশ, অতিবিষা চাওক।

প্ৰদীপন—আগিষাচিতৰ গছ। চিত্ৰক চাওক।

প্ৰদীপন—এবিধ স্থাবৰ বিষ বিশেষ, যি বিৰ দীপ্তিলীল আৰু অগ্নিৰ নিচিনা প্ৰভাৱক।

প্ৰপুল্লাত—দাদিগুদিগা, (চক্ৰমৰ্দ্ চাওক)।

প্ৰপৌণ্ডৰিক—শেগুৰু, বঙলা পুণ্ডিয়া। *Root of*

Nymphaca Lotus. বক্তপিত্ত, ব্রণ, জ্বর নাশক, চকুৰ উপকাৰী।

প্ৰবাল—পোবাল, বঙলা পলা, হিন্দিত মুগা। *Coral* বিক্ৰম, বক্তকন্দ, বক্তকন্দক, অগ্নাবক মণি, বক্তাগ্ন, আছোধিবিল্ল, ভোমবত্ত ইত্যাদি ইয়াৰ সংস্কৃত নাম। ভয় বৰিহে ঔষধত ব্যৱহৃত হয়। জয়ন্তী ফুলৰ পাতৰ বসত মৰ্দন বৰি গজপুটত পুৰিলে প্ৰবাল ভয় হয়। সাৰক, চকুৰ হিতকৰ, কফ, পিত্ত, হিষ্কা আৰু ভ্ৰম নাশক তিবোতাৰ কাণ্ডিৰ্দ্ধক, বীৰ্য্য জনক। ইয়াক শৰীৰত ধাৰণ বৰিলে মঙ্গলজনক হয়।

প্ৰদিক্ৰমাংস—বহি পৰিমান বিউত পানীৰ চিতাদি সিঁজোৱা মাংস। এই মাংস বহল-পুষ্টিকৰ, অগ্নিৰ্দ্ধক আৰু কফ, পিত্তনাশক।

প্ৰশাতিক—শ্ৰামক বা শ্ৰামাক নামৰ ধান বিশেষ। ই মধুৰ কষায় বস, শীতল, লঘুপাক, কক্ষ, শোষণ কাৰক, বায়ুৰ্দ্ধক, মলবোধক, কফ আৰু বায়ুৰ্দ্ধক।

প্ৰসাৰিণী—ভেদেলতা বঙলা গন্ধতাহুলিয়া। *Paederia Foetida*. সুপ্ৰসৰা সাৰিণী, প্ৰসৰা, সৰা, চাকপৰ্ণী, ৰাজবালা, ভদ্ৰপৰ্ণী, প্ৰতানিকা ইত্যাদি ইয়াৰ সংস্কৃত পৰ্যায়। ই সাৰক, বলকৰ, শুক্লবৰ্দ্ধক, বেদনা নাশক, ভয়হানৰ সংযোজক আৰু বাত কফ নাশক, অৰ্শ, শোথ আৰু বাতবক্ত ৰোগত উপকাৰী।

প্ৰাচীনামলক—পানী চেজেৰী, বঙলা পানীআমলা। *Flacourtia cataphacta*. ই ত্ৰিদোষ নাশক আৰু জ্বৰহৰ;

প্ৰিয়ঙ্গু—প্ৰিয়ঙ্গু, বঙলাতো একেনাম। *Aglaia*

Roxburghiana. বক্রপিত্ত নাশক, জ্বর, বমি আৰু হিৰ দোষত উপকাৰী।

প্রোথী—পুঠীমাছ, বঙলা পুঠীমাছ। সংস্কৃতত মফৰী, খেতকোল, প্রোথী আৰু প্রোষ্ঠ, তিজ মধুৰ বস, শুক্ৰজনক, কফ বাত নাশক।

প্লক্ষ—পাকবীগছ, বঙলা পাবুড। *Thespesia Populnea*. ই কটু কষায় বস, শীতল, প্লক্ষ পিত্ত নাশক আৰু বক্তদোষ নিবাবক। মুৰ্ছা, ভ্ৰম, প্রলাপ, শোণ, শোথ আৰু বিদৰ্প বোগত ইয়াৰ ছালৰ কণ উপকাৰী।

[ফ]

ফণ্ডিকা—আকলবীৰ, বঙলা বামুন হাটী। *Clerodendron Siphonanthus*. খাস, কাঁহ আৰু জ্বৰ নাশক।

ফটিকাৰী—ফিট্‌বিৰি, বঙলাতো একে নাম। *Alumen Syn. Alum*. বটু, বয়স বস, মলবোধক, বক্তপ্রাব নিবাবক, সঙ্কোশ কাৰক, পচন নাশক। নাকেৰে তেজ যোৱা, পেটৰ অন্ত্রপ, প্রমেহ, প্রদৰ, মূত্ৰবৃদ্ধি, বমি, শোণ আৰু লৰা ছোৱালীৰ হাগনিত উপকাৰী। ফিট্‌বিৰি আৰু বগুৰ গুৰি একে লগ কৰি শুঙিলে মূৰৰ বিষত উপকাৰ হয়।

ফণ্ডিকেন—আফিং বা বানি। (অহিফেন চাওক)।

ফণ্ডিকাৰিকা—বহুখহিয়া ছমোক বা খহতাড়িক, বঙলা কাকডুম্ব। চৰ্মবোগ আৰু বক্রপিত্ত নাশক। ইয়াৰ ছাল

শীতবীৰ্য্য, বাতাদিৰ স্তম্ভন কাৰক, অতিসাৰ, কফ, শিথ, পাণ্ডু, অৰ্শ, কুষ্ঠ আৰু বাগলা নাশক।

ফলকী—চিহ্নলমাহ। ই লঘুপাক, মুখবোচক, ধাৰক শীতবীৰ্য্য আৰু গুৰুবদ্ধক।

ফলবৃক্ষ—কঠাল, (পনস চাওক)।

ফানিত—লালী গুড়, বঙলা কোলাগুড়। ই শুষ্কপাক, প্ৰতিকৰ, বন আৰু পিত্তবদ্ধক, কফশাৰ কাৰক, মূত্ৰ অক মূত্ৰাশ্মৰ শুদ্ধকাৰক, বায়ু আৰু শ্ৰান্তি নিবাৰক।

ফানিল—হাইঠা বঙলা দীঠা। *Sapindus trifolius*. বটু তিত্ত বন, উষ্ণবীৰ্য্য, স্নিগ্ধ, বমন কাৰক, বক্ষ আৰু বায়ুনাশক। কুষ্ঠ, বঙু, দিফেটি আৰু ব্ৰণ দোষত উপকাৰী।

[ব]

বক—বগলী, বঙলা বকপক্ষী। ইয়াৰ গুড় মধুৰ বন, শীতল, স্নিগ্ধ, গুৰুবদ্ধক আৰু কফ নাশক।

বক—বকফুল। (অগস্তি চাওক)।

বকুল—বকুলগছ, বঙলাতো একেনাম। *Mimusops elengi*. ই কটু বন, শুষ্ক আৰু উষ্ণবীৰ্য্য। কফ, শিথ, দাহ, শিথ, ক্ৰমি আৰু দন্ত বোগত উপকাৰী।

বদৰ—বগলী, বঙলা কুল। *Zizyphus jujuba*. কফবন, অতিসাব নাশক, ইয়াৰ কুঁহিপাত জ্বৰ আৰু দাহ নাশক। ছাল-- দিহ কৌহোৰা নিবাৰক, খটি-- চকুৰ বোগত উপকাৰী।

পূৰ্ণা বগৰী - শুকান বগৰী - লঘুপাক, অন্ন, মধুৰ বস, কচিকৰ, অগ্নিদীপক। বগৰী তিনি বিধ এবিধ ডাঙৰ তাক সোৰীৰ বোলে হ স্মৃষ্টি, এৰি তাৰে সৰু আৰু পকিলে মিঠা হয় তাক কোল আৰু এৰি একবাৰে কাটুৱা জাতৰ তাক কৰ্কন্ধু বোলে।

বদৰামূলক--পানীচেৰেবী।

বন্ধুত্বক--বন্দুলি ফুলৰ গছ, বঙলা বান্ধুলি ফুল।
Pent. etc Il ocnicea wild. মলবোধক, বাত, পিত্ত আৰু বফ নাশক, লঘুপাক, ভৰ আৰু গ্ৰহদোষ নাশক।

বক্ৰা-কৰ্ণাটকী--তিতা কেৰেলা, বঙলা তিৎ বাক্ৰা। বটু চিক্ত বস, উষ্ণবীৰ্য্য, তীক্ষ্ণ, লঘুপাক, বফ নাশক, ব্ৰণ শোধক, নিঃসৰ্গ, চৰ্ম্মদোষ নাশক, বক্তশোধক, সৰ্প দমন বাৰক।

বন্ধুক--শিৰাল গছ।

বন্ধুৰ বা বন্ধুল--বাবলা নামেৰে বঙ্গদেশত বেছিকৈ হোৱা এক থৈবা গছৰ আকৃতিৰ গছ। বঙলা বাবলা। *Acacia Arabica*. A gummi. তাম আৰু বক্ত অতিশয় নাশক, সঞ্চেচক। ইয়াৰ ছাল বক্ষ, কুষ্ঠ, ক্ৰিমি আৰু বিষ নাশক। ইয়াৰ আঠা ভ্ৰম্মহানৰ স যোজক, শীতবীৰ্য্য, পিত্ত, বায়ু, বক্তাতিশয়, মেহ, শ্ৰদৰ, বক্ত পিত্ত আদি ৰোগত উপকাৰী।

বন্ধা--বৰিষাল, বঙলা বেডেলা। *Sida Cordifolia*. ই চাৰিবিধ, বলা বগা বৰিষাল, মহাবলা সোণ বৰিষাল বা হালধীয়া ফুলৰ বৰিষাল, অতিবলা হালধীয়া ফুলৰ বৰবৰিষাল, আৰু নাগবলা হৈছে কুকুৰ মূত্ৰ। আটাই কেইবিধকে যথাস্থানত উল্লেখ কৰা

হৈছে। বগা বৰিয়াল--তিক্ত, মধুৰ বস, শীতল, নিষ্ক, মলবোধক, পুষ্টিকৰ, বলবীৰ্য্য বৰ্দ্ধক, কাস্তিজনক, বায়ুনাশক, বক্তকফ নিঃসাদক। বক্তপিত্ত, পিত্তাতিমাৰ আৰু বৃক্ষ নাশক।

বলাকা-মাংস--বগা বগলী বা গো-বগলীৰ মঙহ নিষ্ক, শুক্লবৰ্দ্ধক, মলমূত্র ভেদক, বায়ুনাশক আৰু বক্তপিত্ত নিবাবক।

বলুজা--উলুবন, বঙলা উলুখড়। ইয়াৰ মূলৰ কাণ শীতল, কটিকৰ, কণ্ঠশোধক, বায়ুবৰ্দ্ধক, পিত্ত, দাহ আৰু পিপাসামূৰ শাস্তি কাৰক।

বলজা--যুতী, বঙলা যুই। *Jasminum Curiculatum*. পিত্তদোষ নিবাবক, চৰ্মৰোগ নিবাবক।

বলমোটা--জয়ন্তীফুল। (জয়ন্তী চাওক)।

বলুবীজ--যামিটেঙা, বঙলা যামীৰ। *Asperagus racemosus*. পাচক, শ্বাস আৰু কাঁহ নাশক।

বলুনেত্র--আনাৰদ বা সফৰিকঠাল।

বলুমূল--শতাবৰী বা শতমূল। (শতমূল চাওক)।

বলুবাৰ--যা পথৰা গছ, বঙলা বোহৰী *Cordia Myxa*. ইয়াৰ পাতৰ গুণ বসন্তৰ ফোটক নিবাবক। মাৰুহৰ শৰীৰত বিমানটি বসন্তৰ পীড়কা অৰ্থাৎ ফোটক ওলায় সেই মৰ্ধ্যাক পাত্ৰ আনি চূৰ্ণ কৰি বটিকা কৰিলে বোগীৰ আৰু ফোটক নোলায় বুলি শাস্ত্ৰত উল্লেখ আছে। ইয়াৰ কেচা ফল পাচক, কক্ষ, টিষ্টী, কক্ষ পিত্তনাশক, আমবক্ত নিবাবক আৰু হুলিৰ উপকাৰী। জিৰি, শূল্য ত্ৰণ, বিহৰোঁহাৰা আদিতো ই উপকাৰী।

বহেড়ক—ভোমবা বা ভঁয়বা বঙলা বহেড়া। *Termin-
alia Belirica*. কাঁহ, কফ-পিত্ত নাশক, চুলি আৰু চকুৰ উপকাৰী।

বাকুচি—সৰেতিতা বঙলা হাকুচ। *Serratula Anth-
elmintica*. কণ্ঠ, বাতজনক, অগ্নিদীপক আৰু পিত্তয়।

বালক—গন্ধালা বঙলা স্তম্ভালা। *Pavonia odorata*
হবেব, হ্রাবেব, বাৰিদ প্রভৃতি ইয়াৰ অগ্ৰ নাম। ই শীতল, লঘুপাক,
অগ্নিবৰ্দ্ধক, চুলিৰ উপকাৰী, জ্বৰ, হৃদয়োগ আৰু চৰ্ম্মাবাগ নাশক।

বালমূলক—কুঁহিমূলা। উষ্ণবীৰ্য্য, তীক্ষ্ণ, জীৰ্ণকাৰক,
মূত্ৰদোষ, শ্বাস, কাঁহ, অৰ্শ, গুল্ম আৰু ক্ৰম বোগত উপকাৰী।

বাণ—নীলা বাগীফুল। (নীলবিষ্টি চাওক)।

বালুকা—বালি, ই শীতল ভ্ৰান্তি নাশক, তাপ নিৰাৰক,
উৰ্দ্ধক আৰু ব্ৰণ বোগত উপকাৰী। সন্নিপাত নাইবা বাতশ্লেষ্মা
প্রভৃতিৰ দোষত বালি তপত কৰি সেক দিলে উপকাৰ হয়।

বালুকী—বাঙি বা ছিৰাল।

বিছিক—কোয়াভাতুৰী বঙলা তেলাকুচ। *Coccinia
Indica*. Syn. *Monardica Monodelpha*. শুষ্ক, বায়ু,
পিত্ত আৰু বক্তদোষৰ উপশমকৰ বমনকাৰক। আত্মানজনক,
ক্ৰিমি নিৰাৰক।

বিষ্ণু বা ক্লিকল—বেল। *Aegle Marmelos*.
কুঁহিবেল-ধাবক, অগ্নিদীপক, আম-পাচক, কটুকবায়, তিক্তবস,
উষ্ণবীৰ্য্য, লঘু শ্লিষ্ণ, বায়ু আৰু কফ নাশক। পকাবেল-শুকপাক,
অম্বোধজনক, দুপাচ্য, বায়ুজনক, আমনাশক, মধুৰবস আৰু বিক্ৰিত

অগ্নিমান্দ্যকাৰক। বেলৰ পাত- তীক্ষ্ণবীৰ্য্য, বাতশ্লেষ্ম নাশক, বসায়ন
ছাল--জৰ আৰু ত্ৰিদোষ নাশক।

বেউচন্দন--এবিধ বগা চন্দন। ই মলমল পৰ্কতত
জন্মে। ত্ৰীখণ্ড নামক চন্দনৰ সমগুণী।

ব্ৰহ্মদণ্ডী--আৰুচন্দৰ পাতৰ নিচিনা এবিধ গছ বঙল
ছাগলদাড়ী ই শোথ নাশক।

ব্ৰহ্মসুৰচৰ্চনা--শুল্লেঠ বা ভূতমূলা। (সুৰচৰ্চনা চাওক)

ব্ৰাহ্মী--ব্ৰাহ্মী শাক বঙলা ব্ৰাহ্মী। *Siphonanthus*
Indica, *Herpestis monniera*. সবন্থতী, সৌম্যা, সুৰশ্ৰেষ্ঠা
সুৰচৰ্চনা, কপোতবেগা, সোমলতা ইত্যাদি ইয়াৰ অনেক সংস্কৃত
নাম। ই কষায় তিক্ত-মধুৰবস, বসায়ন। শীতল, লঘুপাক, সাৰব
মেঘাবৰ্দ্ধক, আয়ুৰুদ্ধিকৰ, স্বৰপৰিষ্কাৰক, পাণ্ডু, মেহ, বক্তপিত্ত, কাঁহ
কুষ্ঠ আদি নাশক।

ব্ৰাহ্মণযষ্টিকা--আকলীৰ বঙলা বায়ুনহাতী। *Cler*
odendron Saponanthus. শ্বাস, কাঁহ, দাহ আৰু জ্বৰ নাশক। -

বৃন্তফল--কবাবচিনি বঙলা কাবাবচিনি। *Cubeba*
fructus. বাতপ্রশমক, কফনিঃসাৰক, অগ্নি আৰু মূত্ৰবৰ্দ্ধক
ওপসৰ্গিক মেহ বোগতো উপকাৰী।

[ভ]

ভাঙ্গু--ভাত, অন্ন, অন্ধ, কুৰ, ওদন, দিবি প্রভৃতি দ্ৰব্য
ভাতৰ নামান্তৰ। ভাত লঘুপাক, পথ্য, অগ্নিবৰ্দ্ধক, কটিকৰ, তৃপ্তি

জনক, গুষ্টিকৰ, বলকৰ, শুক্ৰবৰ্দ্ধক আৰু ত্ৰিদোষ নাশক।

ভঙ্গা—ভাং বা জজ্বলী ভাং বঙলা ভাঙ বা সিদ্ধি।
Canabis Sativa. উষ্ণবীৰ্য্য, তীক্ষ্ণ, লঘু, পাচক, মলবোধক;
 মত্ততাজনক, নিদ্রাকারক, বাকা, অগ্নি আৰু কামোদ্দীপক, কফ
 নাশক, পিত্তবৰ্দ্ধক।

ভঙ্কুৰ বা **ভঙ্কুৰ**—ভাঙনা মাছ বঙলা ভাকুৰ মাছ।
 ই শীতল, শুকপাক, বিষ্টম্ভজনক, শ্লেষ্মা আৰু শুক্ৰবৰ্দ্ধক, বক্তপিত্ত
 বোগত উপকাৰী।

ভদ্ৰতিক্তা—মিছিমি তিতা। অগ্নিবৰ্দ্ধক, বলকৰ, কফ
 পিত্তনাশক আৰু জ্বৰ নিবাবক।

ভদ্ৰদন্তী—ডাঙৰ জাতৰ মুল্লবীপখিলা গছ, দন্তী চাওক।

ভদ্ৰবল্লিকা—ছদলি লতা বা নাহৰপতীয়া লতা, অনন্তা
 চাওক।

ভদ্ৰমুণ্ড—বামশৰ বা মুখা বঙলা মুজ বা বামশৰ। ই
 মধুৰ, শীতলবল, ত্ৰিদোষ নাশক, শুক্ৰবৰ্দ্ধক, দাহ, তৃষ্ণা, বিসৰ্গ,
 বক্তদোষ, মূত্ৰবোগ, বস্তিগতবোগ আৰু চকুৰ বেমাৰৰ শাস্তিকারক।

ভদ্ৰমুস্তক—মথা বঙলা নাগৰমুতা। *Cyperus*
Rotundus. পাচক, অগ্নিবৰ্দ্ধক আৰু মলবোধক। কফ, পিত্ত,
 পিপাসা, জ্বৰ, অৰুচি, অজীৰ্ণ, বক্তদুষ্টি আৰু ক্ৰিমি বোগত উপকাৰী।

ভল্লাতক—ভলাগছ বঙলা ভেলাগছ। *Semecarpus*
Anacardium. ইয়াৰ পকা ফল মধুৰ কবায় বস, ঈষৎ উষ্ণবীৰ্য্য,
 স্নিগ্ধ, লঘুপাক, অগ্নিবৰ্দ্ধক, মলভেদক, বমনকারক, শুক্ৰজনক, দাঁতৰ

গুৰি শকত কাৰক। বাত পিত্ত আৰু কফ নাশক, দাহ নিবাবক।
ইয়াৰ মজ্জা গুৰুপাক, অগ্নিবৰ্দ্ধক, ত্ৰিদোষ নাশক, ক্ৰান্তি জনক,
ক্ৰিমি নাশক। ভলা শোধন কৰিহে ঔষধত ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে।
ইটা মাটিৰ গুৰিৰ লগত বহিলে ভলা শোধিত হয়।

ভব্য—ওঁ টেঙা বঙলা চালতা। *Dillenia Indica*.
অগ্নি মধুৰ কষায় বস, কটিকৰ, মুখ পৰিষ্কাৰক, কফ-পিত্তজনক, শ্ৰান্তি
আৰু শূল বোগত উপকাৰী।

ভাকুট—ভকুৱা মাছ বঙলা ভাকুট মাছ। শীতবীৰ্য্য,
গুৰুজনক, শ্লেষ্মবৰ্দ্ধক, গুৰুপাক, আমবাত জনক, বায়ু আৰু পিত্ত
নাশক।

ভাৰদ্বাজী—বনকপাহী। (অৰণ্য কাৰ্পাসী চাওক)।

ভাৰবৃক্ষ--(গোপীচন্দন চাওক)।

ভাৰ্গী--আকলবীৰ (ফজিকা চাওক)।

ভিণ্ডীতক--ভেণ্ডি বঙলা চেড়শ। শ্লেষ্মবৰ্দ্ধক, মলবোধক
পুষ্টিজনক, কটিকৰ।

ভীমসেনী কৰ্পূৰ--ভীমসেনী কৰ্পূৰ। *Dry
balanops Camphora. syn. Borneo Camphor.* ই এবিধ
বাৰ্ণিও দ্বীপত হোৱা কৰ্পূৰ। ই শীতল, বল পুষ্টিজনক, বাত পিত্ত
নাশক আৰু বিশেষকৈ চকুৰ কাৰণে হিতকৰ।

ভীকমৎস্ত--বামিমাছ। মধুৰবস, স্নিগ্ধ, অতিশয় গুৰু-
পাক, গুৰুজনক, বাত আৰু শ্লেষ্ম বৰ্দ্ধক।

ভীকপত্ৰী--(শতমূল চাওক)।

ভূ-কর্ষুদাব—ভলকৰ বঙলা ছোদে বোহনী। ইয়াৰ
চাপ ব যুগ্ৰকোপক, স্বৰ্ণমাৰক, বক্তপিত্ত আৰু ক্ৰিমিনাশক।

ভূ-খৰ্জুৰী—দেশবিশেষত হোৱা এবিধ সৰু খাজুৰী গছ।
খাজুৰীৰ সমগুণী।

ভূ-চনক—চীনাবাদাম। ই মধুৰ বস, স্নিগ্ধ, পাব দ্ৰৱ,
মলভেদক আৰু কক্ষ। ইয়াৰ তেল গুৰুপাক, সাৰক, বলকৰ, ক্ৰিমি
বৃদ্ধ আৰু ত্ৰণ ৰোগত উপকাৰী।

ভূতকেশী—জটামাংসী। বেছি স্নগন্ধি জাত, এট
নামেৰে এসিদ্ধ ই ত্ৰিদোষ, বক্তদোষ, দাহ, বিসৰ্প আৰু কুষ্ঠ নাশক।

ভূ-ভূণ—গন্ধবিবিণা বঙলা গছত। ই তীক্ষ্ণ লঘুপাক,
বিবেচক, কক্ষ, অগ্নিবৰ্দ্ধক, বিদাহজনক, বায়ুনাশক, সন্তাপ নিবাৰক।

ভূ-খাত্ৰী—ভূইআমলকী বঙলা ভূইআমলা। *Phyllanthus Niruri*. দাহ, পিত্তমেহ আৰু মূত্ৰ ৰোগৰ উপকাৰী।

ভূ-নিম্ব—চিৰতা তিতা (কিষাত চাওক)

ভূমি-কুম্ভাগু—ভূই-কোমোৰা বঙলা ভূই-কুমড়া।
Batatas Paniculata. মাটিৰ তলত হোৱা এবিধ কঙ বিশেষ।
ই মধুৰ বস, শীতল, স্নিগ্ধ, গুৰুপাক, বলবীৰ্য্যজনক, পুষ্টিকৰ, শুক্ৰ
আৰু স্তন বৃদ্ধিকাৰক। মূত্ৰ আৰু কক্ষবৰ্দ্ধক বসায়ন। বায়ু, বক্তপিত্ত
আৰু দাহ ৰোগৰ শাস্তিকাৰক।

ভূমি-চম্পক—ভূমিচম্পা ফুল বঙলা ভূই-চাঁপা।
Kaempferia rotunda. এই ফুলৰ মূৰা সাপৰ বিষনাশক আৰু
ত্ৰণ-পাক কাৰক।

ভূমিজ কগুণ্ডল—কানীত পাতা এবিধ জগুগল। ই আশপুৰী গুগুণ্ডল নামে পৰিচিত। ৭৫ তিত্ত বস উষ্ণবীৰ্য্য আৰু কফ বাত নাশক।

ভূজপত্র—ভোজপাত নামে পৰিচিত এবিধ বিপ্যাত গছৰ ছাল। *Betula Bhojpatra*. ই তিমান্বয়ত জাল। গছৰ গুণ বলকৰ, কক, পিত্ত, ৭৬ মেদোদোস আৰু কৰ্ণ বোগত উপকাৰী। ভোজপাত এবিধত বাথিলে ভূক্ত স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰে।

ভূঙ্গবাভ—শিম্বাজ বঙলাতো একে নাম। *Calendulacea Verbisina*. উষ্ণবীৰ্য্য, কক্ষ, বলকৰ, অগ্নিবৰ্দ্ধক আৰু বসায়ন। চুলি, ছাল আৰু দাঁতৰ উপকাৰী ৭৭ নামে নাশক। শ্বাস কাশ, ক্ৰিমি, শোণ, আমদোষ, পাণ্ডু, কট শিত্ৰ নেত্র আৰু শিৰোবোগত উপকাৰী।

ভূষ্ট-তণ্ডুল—মুৰি। ৭৮ পিত্তবৰ্দ্ধক আৰু কফ নাশক। মুৰিতকৈ ভজা চাউল বেছি শুকপাক।

ভ্রামৰ—মাখিমোৰ চাবত যি ৭৯ নামে নাম ভ্রামৰ ই কফ, শ্বাস, জ্বৰ আৰু বক্তপিত্ত প্রভৃতি বোগত বৰ উপকাৰী।

[ন]

মকুষ্টক, মকুষ্ঠ—বনমুগ বঙলা বনমুগ। *Phiscolus aconitifolius*. ত্ৰিদোষ, বক্তপিত্ত আৰু বক্তদোষ বাশক।

মখাম্ব—নিথেবী বা নিথক বঙলা মাখাম্ব। *Furyale ferox*. বল আৰু পুষ্টিজনক, কফ, বাত আৰু দাহ নাশক।

মঞ্জিষ্ঠা—মঞ্জিষ্ঠা বড়লা মঞ্জিষ্ঠা। *Ruba Cordifolia*.

ত্ৰণ, ১২, জ্বৰ নাশক, শিষ্য, নেত্ৰবোগত উপকাৰী।

মজ্জফল—বড়লা মাজ্জফল। এবিধ গছৰ পাতত ক্ষিা
কি এজাত পোকে কণা পাবে আৰু সেই কণীবোৰত গছৰ এঠাই
হাণ্ডৰি ধৰাত এট ফল দাব হৈ উঠে। যথা সময়ে কণীবোৰ জগি
বাঢ়িব হৈ শাব। এট বাহটোৰ নাম মজ্জফল। ই সঙ্কোচক, মল-
বোধক, বংলকাৰক, আতসাৰ, গ্ৰহণী, আমাশয়, হৃদ্ৰোগ, মুখ আৰু
দাঁতৰ বোগত উপকাৰী।

মণ্ডুকপৰ্ণী—সক মানমণি বড়লা খুলকুড়ি। *Hydro-
cotyle Asiatica*. শীতবীৰ্য্য, সাৰক, মেধাজনক, মধুৰ বিপাক,
শায়ুত্বক বনাখন। স্বৰবৰ্দ্ধক, স্মৃতিশ্ৰদ আৰু কাঁহ নাশক।

মণ্ডুৰ—লোহাচূৰ, লোহকিট্ট বা লোহমল নামেও উক্ত
তাহ। কমাৰে লো জুইত বড়াকৈ উতপ্ত কৰি কোবায় তেতিয়া
বিবোৰ মল ওলায় সৈয়ে মণ্ডুৰ। ই লোৰ দৰে গুণশালী কিন্তু বিমানে
পুৰণি হয় নিমানে ই উপকাৰী হয়। এশ বছৰীয়া বা তাতকৈ বেছি
দিনীয়া হলে উত্তম, আৰু বছৰতকৈ বেছিদিনীয়া মধ্যম আৰু বাৰি
বছৰ হলে নিকৃষ্ট বুলি ধৰা হয়। লোৰ নিছিনাকৈ গৰুৰ মুতেবে
বুটি গজপুতত পুৰিহে ঔষধত ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে।

মাছ—মাছ। বহু বকমৰ মাছ জগতত আছে। বিভিন্ন
ঠাইত বেলেগ বেলেগ মাছৰ গুণাগুণ বৰ্ণাবলৈ চেষ্টা কৰা হৈছে।
মাছক কেবা শ্ৰেণীতো ভগাব পাৰি যেনে :—সক মাছ, ডাঙৰ মাছ,
শাগৰৰ মাছ, নদীৰ মাছ, বিল বা পুখুৰীৰ মাছ ইত্যাদি। সকলো

মাছেই সাধাৰণতে মধুৰ বস, উষ্ণবীৰ্য্য, স্নিগ্ধ, শুক্ৰপাক, বল আৰু পুষ্টিকৰ, শুক্ৰবৰ্দ্ধক, কফ আৰু শুক্ৰজনক, শ্ৰান্তি নিবাবক।

মৎস্যাক্ষী—হেলগী শাক বঙলা হিষ্কে বা হেলগ। ই মধুৰ তিক্ত কষায় বস, শীতল, লঘুপাক, মলবোধক, কফ, পিত্ত, বক্তদোষ আৰু কুষ্ঠাদি ৰোগত উপকাৰী।

মনজুৰা—গাউছ্কা গছ, বিষদোষ নাশক।

মদন—মহন গছ, বঙলা ময়না গাছ *Randia durme torum*. বমনকাৰক, কফ বাত আৰু ব্ৰণ নাশক।

মধুক, মধুক—মৌ বঙলা মধু। পুষ্পাসব, মাক্ষিক আদি সংস্কৃত নাম। Honey. উত্তেজক, বলকাৰক আৰু শতু-পোষক।

মধুকঙ্কেটিকা--মিঠা চকুমাটেঙা বঙলা মিঠেনেবু বিশেষ। *Citrus Decumana*. বক্তপিত্ত নাশক, দাহ নিবাবক ইয়াৰ মূল হাইজা নাশক।

মধুজীৰক—ভোগজীৰা, *Pimpinella anisum*. পিপাসা দাহ নিবাবক, ত্ৰিদোষ নাশক, কচিকৰ।

মধুপৰ্ণী--চকুমাটেঙা বা ববাবটেঙা।

মধুৰিকা—শুৰামৰী বঙলা মোৰী। *Foeniculum vulgaris* বাতপিত্ত দোষৰ শান্তিকাৰক, মুখবোচক, দ্ৰীহা আৰু ক্ৰিমি বিনাশক।

মথ্যান্দিম--বন্দুলি ফুলৰ গছ বঙলা বান্দুলি গাছ। *Pentapetes Phoenicea*. (বহুজীৰ চাওক)

মধ্বালু—মোহাঙ্গালু বঙলা মোহালু। *Dioscorea aculata*. বস্তপিত্ত নাশক স্তন আৰু শুক্ৰবৃদ্ধিকৰ।

মন্দাৰ—মদাৰগছ বঙলা পালভেমদাৰ। (পাৰ্শ্বজ চাওক)

মম্বুবশিক্ষা—কুকুৰা জ' বঙলা লাল মোবগফুল। *Celosia Cristata* মূত্রকৃচ্ছ বোগ নাশক।

মম্বুব—আজ্ঞাচিত বঙলা আপাঙ। (অপমার্গ চাওক)

মৰিচ—জালুক বঙলা গোলমৰিচ। *Piper Nigrum*

মদুগুৰ—মাগুৰমাছ। মধুববন, শুকপাক, শ্লিথ, শুক্ৰবৰ্দ্ধক আৰু মলবোধক।

মন্ত্ৰ—মদ, ফটিকা বা স্নৰা, ইয়াৰ গুণাগুণ সৰ্বজন বিদিত। ই নানাবিধ বস্তব পৰা প্রস্তুত হয়। যি বস্তব পৰা তৈয়াৰ হয় সেই সেই বস্তব অধিক গুণ বৰ্ত্তমান থাকে। ই অন্ন, মধুববন, উষ্ণদীৰ্ঘ্য, তীক্ষ্ণ, কষ্ট, বিশদ অৰ্থাৎ কক আৰু শুক্ৰহানি কাৰক, আশুকাৰী, ব্যায়ামী আৰু বিকাশী। স্নৰাত উল্লিখিত গুণবোৰ থকা হেতুকে চিকিৎসকে বোগীক স্থান কাল ভেদে ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ দিয়ে। উপযুক্ত খাদ্য সামগ্ৰীৰ লগত উপযুক্ত মাত্ৰাত স্নৰা প্ৰয়োগ কৰিলে অগ্নি, বল আৰু বক্তাদি ধাতুৰ বৃদ্ধি হয় কিন্তু অধিক মাত্ৰাত ব্যৱহাৰ কৰিলে শৰীৰৰ ক্ষতি সাধিত হয়।

মকৰক—গন্ধতুলসী বঙলা গন্ধতুলসী। *Ocimum Caryophyllatum* অগ্নিমান্য আৰু চৰ্মবোগত উপকাৰী।

অৰ্কচি—বগা আজ্ঞাচিত বঙলা বেত আপাঙ। (অপমার্গ

চাওক।)

মল্লিকা—ভূটিমালীফুল বঙলা বেলাফুল। *Jasminum Sambac.* কুষ্ঠ, কণ্ঠ, দিহকৌহোবা, শালমইনা অহুতি আৰু চক্ষু-সম্বন্ধীয় বোগত উপকাৰী।

মসূৰ—মচুবমাহ বঙলা মসুৰিকলায়। *Vicia or Cicer-lens.* শীতল, কক্ষ আৰু লঘুপাক, ইয়াৰ যুহ- (juice) মধুৰবস, পুষ্টিকাৰক আৰু প্ৰমেহ নাশক। ভাজা মচুৰৰ যুহ-লঘুপাক, মল-বোধক, বৰ্ণকৰ, কফ, পিত্ত, বক্তদোষ আৰু বিষম জ্বৰত উপকাৰী।

মসূৰী—বঙা তেউৰীলতা। (ত্ৰিভূত চাওক)।

মহাকাল—কোৱাভাতুৰী বঙলা মাকাল। *Citrus Colocynthis.* বিবেক, ইয়াৰ গুটি কীটাদি নাশক।

মহাকিৰাততিভ্ৰু—গিঁমিতিতা বঙলা মিসিমিতিতা বা বড়িভেতা। *Exacum bicolor.* চিৰতাৰ নিচিনা গুণদায়ক।

মহাটকাষাতকী—ধুলুগি বঙলা ধুলু। *Luffa Cylindrica.* বক্তপিত্ত নাশক, পুষ্টিকৰ।

মহানিম্ব—মহানিমুগছ বঙলা নিমগাছ (বঙলা মহানিম্বক অসমীয়াত ঘোৰানিমুগছ বোলা হয়) *Melia Azadiracta* (নিম্ব চাওক)

মহাবল—সোণবৰিয়াৰ বা হালধিয়া ফুলৰ বৰিয়াৰ (বলা চাওক)

মহাভৰী—মহাবলীৰচ বঙলা মহাভৰীৰচ। *Cuscuta Zerumbet.* কচিকাৰক, কণ্ঠ, হাঁহকাণ্ড আৰু যুৰাৰ বিষাক্ততা

সম্পাদক ।

মহাটমদা—মবাণআদা বঙলা মহামেদা । শুকপাক, পুটিকব, শুন, শুক্ৰ আৰু কচি বৰ্দ্ধক । কফ, পিত্ত আৰু বাতিক জ্বৰত উপকাৰী ।

মহাপ্ৰীক—বনআদা বঙলা মহাদা । ই কটুবল, অগ্নিবৰ্দ্ধক, মলবোধক, কফ আৰু বায়ুনাশক জৰ্শবোগত উপকাৰী ।

মহাশতাবৰী—বৰহাতাবৰী, বেছি আৰু ডাঙৰ ডাঙৰ শিপা থকা শতমূল জাতকে মহাশতাবৰী বোলে । ই শীতল, শুক্ৰ আৰু মেধাবৰ্দ্ধক বসায়ন । বাত, পিত্ত, কফ নাশক, জৰ্শ, গ্ৰহণী আৰু চকুৰ বোগ নাশক । ইয়াৰ গছবোৰ সাধাৰণ শতাবৰীতকৈ ডাঙৰ ।

মহাশালি—বৰধান বঙলা মোটাশালি । ইয়াৰ চাউলৰ ভাত শুকপাক, বলকৰ, শুক্ৰবৰ্দ্ধক আৰু চক্ষুবোগৰ উপকাৰী ।

মহাশ্মাবনী, মহামৃগী—বৰমানমুনি শাক বঙলা বড়খুলকুড়ি । *Sphaeranthus Indicus* সৰু মানমনিৰ দৰেই গুণকাৰী । গলগণ্ড, অপচী, মূত্ৰকৃচ্ছ, ক্ৰিমি, বোনিবোগ, পাণ্ডু বোগ, জ্বীপদ, অকচি, অপশ্মাব, প্লীহা আৰু গৃহস্থ ব্যাধি বিনাশক বুলি মহৰ্ষি সকলে উক্ত কৰিছে ।

মহাসফৰ—চেনিপুথি মাছ । ই শীতল, কচিকৰ, শুক্ৰ বৰ্দ্ধক, বায়ুজনক আৰু কফ-পিত্ত নাশক ।

মহাশ্বত্ৰু—ম'হৰ গাখীৰ । মধুবস, শীতল, শুকপাক, শিথু আৰু শুক্ৰবৰ্দ্ধক, কফ কাৰক, নিদ্ৰা আৰু তজ্জাজনক, শ্ৰান্তি নিবায়ক, কফ-পিত্ত আৰু দাহ-নিবায়ক ।

মহিষ দধী—ম'হব দৈ। শীতল, স্নেহবর্ধক, বাতপিত্ত
প্রকোপক, বক্তদোষজনক। বক্ত আমাশয় বোগত উপকারী।

মহিষ মাংস—ইয়াব মঙহ মধুবস, উষ্ণবীৰ্য, স্নিগ্ধ,
শুকপাক, বলকর, শরীর দৃঢ়তা সম্পাদক আৰু শুক্ৰবর্ধক।

মহেন্দ্রবাকণী বা ইন্দ্রবাকণী—গবোধীয়া তিয়ার
কটু-তিক্ত-বস, উষ্ণবীৰ্য, বিবেচক, কঠ বোগত উপকারী।

মাণ, মাণক—মাণকচূ বঙলাতো একেনাম। *Arum*
Indicum. শোথন, বক্তপিত্ত নাশক, বল, পুষ্টিবারক।

মাতুলঙ্গ—সোলঙাটেঙা বঙলা ছোলঙ্গনেবু। *Citrus*
Acida or Medica.

মাধবী—মাধবীলতা, মাধৈমালতী বঙলা মাধবীলতা।
Hiptage Madhabilata দাহ, শোষণ, পিত্ত, কাঁহ আৰু ব্ৰণ
নাশক।

মাৰিশ—খুতবা বা খুদনাশাক বঙলা নটেশাক। *Amar-*
andus oleraceomus শীতল, শুকপাক, বিজ্ঞপ্ৰকাৰক, পিত্তনাশক
বক্তবোধক আৰু ব্ৰণনাশক। বঙা জাতীয় কাঁইটীয়া খুদনা জাত
লঘুপাক আৰু ক্ৰাব গুণ বিশিষ্ট।

মাৰ্কজ—ভীমবাজ। (ভুদবাজ চাওক)।

মালতী—মালতীফুল বঙলা মালতী। *Agonosam*
Caryophyllata. কফ-পিত্ত, ব্ৰণ, কুষ্ঠ আৰু ক্ৰিমি বোগত
উপকারী।

মালাছূৰ্জা—গাঁটিয়া হুববিবন, গঁটেহুৰ্জা। *Panicum*

acgytiacum. পিত্তনাশক আৰু দমি নিৰ্ধাবক।

মাষ—মাটিমাহ বঙলা মাষকলায়। *Phaseolus radiatus*. বলপুষ্টি আৰু শুক্ৰবৰ্দ্ধক। মেদ, কক আৰু হৃদয়জনক বাতনাশক।

মাষপল্লী—বনমাছ, যথিনীমাছ বঙলা মাষপল্লী। *Teram unus labialis*. মাছৰ পাতৰ দৰে এবিধ লতা, ই বলকৰ, দাহ আৰু জ্বৰ নাশক, শুক্ৰজনক।

মিচৈশমা—শলা বঙলা গুলফ হিন্দী সোমা। *Foeniculum Vulgare*. কক, বাত, পিত্ত, প্ৰীহা আৰু ক্ৰিমি-নাশক।

মুক্তা—মুক্তা বঙলা মুক্তা দৌক্তিক, শৌক্তিক, ভৌক্তিক, শুক্তি' মণি, বিন্দুল, অন্তৰাব, লক্ষ্মী, মুক্তিকা, ইন্দুবত্ৰ প্রভৃতি ইয়াৰ শাস্ত্ৰীয় নাম। শামুক, শঙ্খ প্রভৃতিৰ পেটত হাতী, ভেকুলী, সাপ, বেহুৰুক আৰু মাছৰ মূৰত ইয়াৰ উৎপত্তি হয়। ই পুষ্টি-জনক, বলকৰ, শুক্ৰবৰ্দ্ধক, চকুৰ হিতকৰ, কাস্তিজনক, ক্ৰয় নিৰ্ধাবক আৰু বিষদোষ নাশক। জয়ন্তীফুলৰ পাতৰ বসত মাৰি পুত পাকত পুৰিলে মুক্তা জাবিত হয়।

মুক্তাশুভ্ৰিক—যি শামুকৰ পেটত মুক্তা জন্মে। ইয়াৰ চুণ অগ্নিবৰ্দ্ধক, কচিকৰ, বাস, হৃদোগ আৰু শূলবোগত উপকাৰী।

মুহুকুন্দ—ভুট্টামালী বা দোৰামালী ফুলৰ গছ। *Pterospermum Suberifolium*. ইয়াৰ শিপা কক নাশক, ফুল বিবো-বোগত উপকাৰী।

মুঞ্জ—মখা বঙলা মুঞ্জফল। *Saccharum munja*. দাহ, ক্ৰম্মা, বিগৰ্ণ আদি যোগ নাশক, আমদোষ, গ্ৰহদোষ আৰু কক

পিণ্ডাদি দোষত উপকাৰী ।

মুণ্ডিতিকা—মৰমৰতি টেঙা বঙলা মুণ্ডিতী বা মৰমৰিয়া
Sphaeranthus Indicus. Syn: S. Hirtus. বীৰ্য্যদ, গলগণ্ড
আদি ৰোগত উপকাৰী ।

মুদগ—মুগ বঙলাতো একেনাম । Phaseolus mungo.
শ্লেষ্ম, পিত্তনাশক, পুষ্টি আৰু শুক্ৰবৰ্দ্ধক, শোথ নাশক । মুগৰ যুগ্ম
অৰ্থাৎ কেঁচা মুগৰ ডাইল চাৰিগুণ পানীত সিদ্ধ কৰি সেই ৰস ভাগ
উলিয়াই ললে তাৰ গুণ :—শীতল, লঘুপাক বস্তুপৰিকাৰক ত্ৰিদোষ
নাশক, অৰ্শ্চি, সম্ভাপ, জ্বৰ আৰু পিত্ত বিকাৰত উপকাৰী । সৈন্ধব
লোনেৰে মিহলি কৰি এই যুগ্ম সকলো ৰোগতে পথ্য দিব পাৰি ।
কলা মুগ, হালধিয়া মুগ, বগা মুগ, বঙা মুগ আদি ইয়াৰ বহুবিধ
আছে । ইয়াৰ ভিতৰত কলা জাতীয় অৰ্থাৎ অসমত উৎপন্ন হোৱা
বিধেই বেছি লঘুপাক আৰু গুণকাৰী ।

মুদগপৰ্ণী—বনমুগ বঙলা মুগানী । Phaseolus
Trilobus. জ্বৰ আৰু দাঁহ নাশক, শোথ নাশক, শুক্ৰপ্ৰদ ।

মুদ্রাশঙ্খ—মুদ্রাশঙ্খ নামক ধনিজ পদাৰ্থ । ইয়াৰ গুণ
সঙ্কোচক, বেছিদিনীয়া বা আদিত ইয়াৰ মলম কৰি লগালে শুকাৱ ।

মুনিৰ্ণিমিত—ভেণ্ডি গছ । (ডিঙীৰ চাওক)

মুৰামাংসী—মুৰামাংসী বঙলাতো একেনাম । Murr-
aya exotica. কফ, পিত্ত আৰু জ্বৰ নাশক, শ্বাস, কাঁহ আৰু
ভেঁজৰ বিকৃতিত উপকাৰী । ই ভূতে ধবাতো উপকাৰী ।

মুৰলিকা, **মুৰলী**—গৰোখীয়া ডায়েল বা বনডায়েল

বঙলা তালমূলী। *Curculigo Orchioidea*. অর্শ, প্রমেহ আৰু
ধবজভঙ্গ বোগত উপকাৰী।

মুচ্চক—ঘটাপাবলীৰ গছ। (ঘটাপাটলি চাওক)

মুস্তক—মাটিকঁয়া বঙলা মুঠা। *Cyperus rotundus*.
পাচক, পিত্ত আৰু জ্বৰ নাশক।

মুস্তকবৰ্চা বা **মুস্তকৰ্ষী**—এবিধ সৰু দৰব গছ। ই
বমনকাৰক, বিৰেচক আৰু বাত শ্লেষ্মনাশক, ইয়াক বতি শৌচদ্বাৰত
প্রলেপ দিলে সৰু লৰা-ছোৱালীৰ শৌচ হয়।

মূৰ্ছা—প্রোপা বন্ধা পাতেয়ে ধেমুত শুণ দিব পৰা এবিধ
লতা বঙলা শৌচমূৰী। *Sansevieria Zeylanica*. বক্তপিত্ত,
মেহ, ত্ৰিদোষ, ভৃক্ষা, হৃদ্রোগ আৰু জ্বৰ নাশক।

মূলক—মূলা বঙলাতো একেনাম। *Raphanus*
Sativus, Syn. *Radish*. কটিকৰ, দীপন, বাতনাশক, অর্শ, শুন্ম
শোধ নিবাৰক।

মুখিকপৰ্ণী—বৰপুণি বঙলা ইন্দুবকাণী। *Salvina*
Cucullata. কফ আৰু পিত্তনাশক, আনাহ, জ্বৰ আৰু শূলবোগত
উপকাৰী।

মেথি, মেথিকা—মিথি বঙলা মেতি *Trigonella*
foenum Graecum. দীপন, বাতনাশক, বলকাৰক।

মেদা—শাস্ত্ৰীয় অষ্টবৰ্গৰ এবিধ বনৌষধি। ই বলকৰ,
পিত্ত, লাহ আৰু ক্লম কাঁহ নাশক, শুক্রবৰ্দ্ধক। ইয়াৰ অভাৱত
অধঃস্ৰাৱ হয়।

মুগ—পহ। ইয়াৰ মঙহ শীতবীৰ্য্য, মলমূত্ৰ বোধক, অগ্নি-
দীপক, লঘু আৰু ত্ৰিদোষ নাশক।

মুগনাভি—কজুৰী বা গন্ধকলাই। উষ্ণবীৰ্য্য, শুক্ৰ আৰু
বলবৰ্দ্ধক, শুকপাক, বৰ্ণ আৰু মূত্ৰকাৰক, কামোদ্দীপক। কফ, বাত
বমি, বিষ, দুৰ্গন্ধ, ক্ষয়, বাতবিকাৰ আৰু হিকা (হেকতি) নাশক।

মুগশৃঙ্গ—পহৰ শিং। ইয়াৰ শিঙৰ ভগ্ন ছদ্ভোগ আৰু
শূলবোগ নাশক। সৰু লৰা ছোৱালীৰ কফ আৰু পানী লগাতো
উপকাৰী।

মুগেৰ্দ্ধাক—বগা বৰণৰ গবোখীয়া ভিৰ'হ। ইয়াৰ ফল
অতিশয় শুকপাক আৰু অগ্নিমান্যকাৰক। ই বক্তপিত্ত নাশক।

**মুণ্ডাল—পছমৰ নলাৰ মাটিত থকা থিনি অৰ্থাৎ মূল ভোথৰ
ই শীতল, শুকপাক, কক্ষ, মলবোধক, শুক্ৰবৰ্দ্ধক, স্তন্যজনক, বাত
আৰু শ্লেষ্মকাৰক, পিত্ত, দাহ, তেজেবতিওৱা আৰু মূত্ৰকৃচ্ছৰ
উপকাৰী।**

মেম্ব—ভেড়াছাগলী। ইয়াৰ মঙহ শীতল, শুকপাক,
পুষ্টিকৰ আৰু পিত্তশ্লেষ্মবৰ্দ্ধক। ইয়াৰ গাখীৰ পুষ্টিকৰ, কফ আৰু
পিত্তবৰ্দ্ধক, বাতনাশক আৰু খাস ৰোগত উপকাৰী।

মেম্বশৃঙ্গী—ছাগলী শিঙীয়া বঙলা মেৰালিকী। খাস,
কাহ, ত্ৰণ আৰু চকুৰ বেমাৰত উপকাৰী।

মোচৰস—শিমলুৰ আঠা। শীতবীৰ্য্য, মলবোধক,
বলকৰ, পুষ্টি আৰু শুক্ৰবৰ্দ্ধক, বৰ্ণ পৰিষ্কাৰক, বসায়ন। কফ, বাত,
বক্তদোষ, আমদোষ আৰু গ্ৰহণী ৰোগৰ শাস্তিকৰক।

[ম]

যজ্ঞাঙ্গো—এরাডিমক উৎসব চাওঁক।

যমানিকা—যাওন বঙলা যগানী, *Lingusticum*
Ajowan Syn. Ptychotis. অগ্নিবদ্ধক, পাচক, বচিকৰ,
পিত্তবদ্ধক, বায়ুনাশক, কফ আৰু গুৰুহানিকাংক, শূল, অজীৰ্ণ,
শূল, দ্ৰীহা, উদৰ ক্ৰিমি আৰু মলমূত্ৰবোধত উপকাৰী।

যম—যবধান বা গমধান বঙলা যবধান। *Hordeum*
hexastichon, Syn. Barley. বলকৰ, শীতল, কফনাশক,
পিত্ত, কাঁহ, খাদ, মেদোদোষ, উৰুশূল, প্রমেহ, পীনস আৰু চৰ্ম্ম
ৰোগৰ উপকাৰী।

যবতিক্তা—কলনাথ তিতা বঙলা কালমেঘ, বিবেচক,
অগ্নিবদ্ধক, কচিকৰ, ক্ৰিমি, কুষ্ঠ, বক্তদোষ, বিবৰ্ণতা আৰু আগদোষ
নাশক।

যবমণ্ড—যবধান সিজাই কাপোৰেৰে ঢেকি ললে তাকে
যবমণ্ড বোলা হয়। এই মণ্ড লঘুপাক, আনাহ (মলমূত্ৰবোধক পীড়া)
শূল আৰু ত্ৰিদোষ নাশক।

যবাসক—হুৰালতা বঙলা হুৰালতা। *Alhagi Mauro-*
rum. বাতপিত্ত জ্বৰ আৰু শূল আদি নাশক।

যমস্বিনী—কপাল কুটা লতা। জ্যোতিষতী চাওঁক।

যষ্টিমধু—যেষ্টমধু বা যষ্টিমধু নামৰ এবিধ গছৰ শিপা।
বঙলা যষ্টিমধু, *Glycyrrhiza Galbra* Syn. *Liquorice*.

শীতল, স্নিগ্ধ গুরুবর্দ্ধক চুলি আৰু চকুৰ উপকাৰী। ই শ্বৰ পৰি-
ষ্কাৰক, বলবৰ্দ্ধক পিত্ত বসি, তৃষ্ণা, মানি, কাঁহ ক্ষয়, ব্ৰণ, শোথ
আৰু বিষ দোষত উপকাৰী।

যাৰনালাল—মাকৈজহা বঙলা জনাব Zea Maize.
মধুৰ বস, গুরুপাক কঠি বল আৰু গুরুবৰ্দ্ধক, শ্বিদোষ নাশক।
অৰ্শ, গুল্ম, ব্ৰণ আৰু ক্ষয় ৰোগত উপকাৰী।

যাৰনালালশাৰ—কাউৰমণি বা কোদামণি। ইয়াৰ গছ
পিত্ত আৰু তৃষ্ণা ৰোগত উপকাৰী। ইয়াৰ শিপা তিনি ডোথৰ
তিবোতাৰ বাও হাতৰ কেঞা আঙ্গুলীৰ পাৰ জুখি ভাংমোৰ লগত
থালে গাৰ সট ঘোৱা বেমাৰ আৰোগ্য হয়।

মুখিক—যুতী ফুল বঙলা যুই। *Jasminum auriculatum*.
পিত্তনাশক তৃষ্ণা আৰু চৰ্ম ৰোগত উপকাৰী।

মুৰ—ডাইল আদি থাপ্ত শস্ত চাৰি গুণৰ পৰা ১৮ গুণ
পানীত সিদ্ধ কৰি যি বস প্ৰস্তুত কৰা হয় তাকে মুৰ বোলা হয়।
ৰোগীক পথ্য দি তৈল দহ গুণে উত্তম।

[ৰ]

ৰজ্জু—তজ। অশ্বক, কধিৰ লোহিত অশ্ব, শোণিত,
পলঙ্গাব, বঙ্গৰ, কীলাগ, অজজ, শোণ, লোহ, বাসিষ্ট কতজ, প্ৰাণম
ইত্যাদি তেজৰ শাস্ত্ৰীয় নাম। সপ্ত ধাতুৰ ভিতৰত তেজ এটি
অন্ততম ধাতু। শৰীৰৰ সকলোতে তেজ বিস্তাৰমান আছে। তেজৰ
হানি নাইবা চৰ্ঘিত হলে নানা ৰকম বেমাৰে পীড়া কৰে ক্ৰমে।

যকুং আৰু স্নিহাংত সাধাৰণত তেজ থাকে আৰু কুচকুচ বা হাওকাওৰ খাস আৰু ক্ৰিয়াৰ দ্বাৰাই শৰীৰৰ ছবিত তেজ গিশোষিত হয়।

বক্তোৎপল—বঙা তেঁউফুল বঙলা বক্তকমল, শীতল, বক্তদোষ নাশক, গুৰুবৰ্দ্ধক, ত্ৰিদোষ নাশক।

বক্তকববীৰ—বঙা কববীৰ ফুল। ই বমি আৰু বিবেচন কাৰক, বিষনাশক। ইয়াৰ ছাগ এলেপ দিলে ব্ৰণ, কণু, বিষদোষ আৰু কুষ্ঠ-ৰোগত উপকাৰ হয়। ইয়াৰ শিপা আৰু মূলভাগ বিষাক্ত।

বক্ত কাঞ্চন—বঙা কাঞ্চন বঙলা বক্ত কাঞ্চন। *Bauhinia Variegata*. ছালৰ গুণ পৰিবৰ্দ্ধক, বলকাৰক, সৰ্কে-চক বা আৰু নানাবিধ চৰ্ম্ম ৰোগত উপকাৰী।

বক্তকুকণ্টক—বঙা বাগীফুল বঙলা লালকাঁটা। *Barlaria Cristata*. বিষ আৰু দস্ত-ৰোগ নাশক। কফ, পিত্ত, জ্বৰ, খাস কাঁহ আৰু শূল ৰোগত উপকাৰী।

বক্ত চন্দন—বঙা চন্দন, বঙলা বক্ত চন্দন। *Pterocarpus Santalinus*. Syn. Red Sendal wood. শীতল, জ্বৰ নাশক, পিত্ত, বক্ত, তৃষ্ণা, বমি ব্ৰণ, বিষদোষ আৰু চকুৰ মেৰাবত উপকাৰী।

বক্তচিহ্নক—বঙা আজাচিত বঙলা লাল চিতা। *Plumbago rosea*. বসায়ন, কুষ্ঠ আৰু দীপন।

বক্তত্ৰিবৃৎ—বঙা তেউৰী লতা বঙলা লাল তেউৰী। মলবদ্ধতা আৰু শূলনাশক বিবেচক।

বক্তপান্ন—বঙা পহু, শীতল শীতপিত্ত আৰু বক্ত-দোষ নাশক।

বস্ত্রপুনৰ্ণবা—বড়া পুনৰ্ণবা বা পুনোনোবা শাক বঙলা
গাদাপুনো শাক। সাবক, পিত্ত, পাণ্ডু, শোথ আৰু শ্ৰমৰ ৰোগত
উপকাৰী।

বস্ত্ৰঝাবুক—বড়া ঝাওবন বঙলা লালঝাউ। *Tamarix*
diosica. ই মূত্ৰ, বিবেচক।

বস্ত্ৰপোস্ত—বড়াজাতীয় আকুগছ। ইয়াৰ ফুল সৰু
লব-ছোৱালীৰ কাঁহত উপকাৰী।

বস্ত্ৰশালি—বড়া বৰণৰ শালিধান। *Oryza Sativa*
ত্ৰিদোষ নাশক, শুক্ৰবৰ্দ্ধক, চকুৰ হিতকাৰী।

বস্ত্ৰআলু—বিলেতি আলু বঙলা লালআলু। *Dioscorea*
purpurea. পুষ্টিজনক, বলকৰ, ভ্ৰম, পিত্ত আৰু দাহ নাশক।

বটভ্ৰুৰঙা—বড়া এৰা বঙলা লাল ভেৰেঙা। *Ricinus*
communis. পাত-শুক্ৰবৰ্দ্ধক, মূল-জ্বৰনাশক, বিবেচক, তেল-
বিবেচক।

বস্ত্ৰষষ্টিকা—মাজাঠি। (মঞ্জিষ্ঠা চাওক)

বঙ্গলতা—কাঁহলতা বঙলা আংমোড়া। *Helicteres*
Isora. ই শূলনাশক।

বজ্জ—সৰ্গজিবা বা শেতুকপৰা। (পৰ্পটক চাওক)

বজ্জগীগন্ধা—বজ্জগীগন্ধা নামক ফুল। ইয়াৰ গছ আৰু
ফুল অতিশয় মাদক।

বজ্জ—শাস্ত্ৰত উল্লেখ কৰা ৯ দিধ মনি মুক্তা যেনে :—হীৰা,
পাশা, পুপবাগ, মানিক; ইন্দ্ৰণীল, মৰকত, গোমেদ বা বৈদূৰ্য্য, মুক্তা

আৰু প্ৰবাল। এই বহু মাৰ্জ্জিকৈই শৰীৰত বাখিলে আয়ু, মঙ্গল, শ্ৰীতি আৰু ওজোশুণ বৰ্দ্ধিত হয়।

বসকপূৰ্ব—পাৰদ ভগ্ন। *Perchloride of mercury*.
শাস্ত্ৰীয় নিয়মে প্ৰস্তুত কৰা বিশুদ্ধ পাৰদ ভগ্ন উপদংশ, কুষ্ঠ আৰু
ব্ৰণ নাশক।

বসাজ্জন—বসাজ্জন নামক এবিধ ধাতু। যামি টেঙাৰ
বসত এদিন মাৰি ব'দত শুকাই ললে বসাজ্জন শোধিত হয়। শ্লেণ্মা
বজ্জপিত্ত, চক্ষুবোগ, ব্ৰণ, বিষদোষ নাশক বসায়ন।

বসাল—আম। (আম্ৰ চাওক)

বসোনি—নহক বা লহৰ বঙলা বহন। *Allium Sativum*. Syn. *Garlic*. গুৰুপাক, উষ্ণবীৰ্য্য, বলকৰ, শুক্ৰবৰ্দ্ধক
স্বৰ আৰু বৰ্ণকাৰক, ভগ্নস্থানৰ সংযোজক, জ্বৰ, অজীৰ্ণ, হৃদ্রোগ,
অকচি, গুল্ম, আমবাত, শোথ আৰু ক্ৰিমিবোগত উপকাৰী।

বাগৰাশুৰ—আমৰপৰা তৈয়াৰী কৰা এবিধ খাদ্য। কেঁচা
আম কাটি আমঠু পেলাই দি সৰু টুকুৰা কৰি ঘিউত ভাজি লব আৰু
ভাব পাচঙ চেনিৰ পানীত সিজাই ললে এই খাদ্য প্ৰস্তুত হয়।
ইয়াতে এলাচি দালচেনিৰ গুৰিও দিব পাৰি। ই পুষ্টিকৰ, বলবৰ্দ্ধক,
গুৰুপাক, অকচি নাশক, বজ্জদোষ আৰু বাতপিত্ত নাশক।

বাগী—কাণিধান বা কাংগীধান বঙলা মকৰা। *Eleusine coracana*, ই শীতবীৰ্য্য, বলকৰ, পিত্তনাশক।

বাজকোষাভকী—ধুন্দুলি বা নিলাজী বঙলা ধুন্দুল, *Luffa Cylindrica*. শীতল, অগ্নিবৰ্দ্ধক, শ্বাস, কাঁহ আৰু ক্ৰিমি বোগত

ଉପକାରୀ ।

ବାଞ୍ଜଶାକ—ପାର୍ଶ୍ବତୀଶାକ ବଢ଼ଳା ବାଞ୍ଜଶାକ । ବଳକବ ଆକ
କଫ-ପିତ୍ତ ନାଶକ ।

ବାଞ୍ଜଜହ୍ନୁ—ବବଞ୍ଜାମ ବା ଜାମ୍ବୁ ବଢ଼ଳା ବଢ଼ଜାମ । (ଜହ୍ନୁ ଟାଓକ)

ବାଞ୍ଜତବର୍ଣ୍ଣୀ--ଶେଉତୀ ବା ଶ୍ଵେତ ଗୋଲାପଫୁଲ । ଚକ୍ର ନୟା,
ଚକ୍ର ବଢ଼ା ପବା ଆଦି ନାନାବିଧ ଚକ୍ର ବେମାରତ ଉପକାରୀ । ଭାଲକୈ
ଫୁଲ ଗୋଲାପଫୁଲ ପରିକାର ପାନୀତ କିଛିଦେଲି ପେଲାଇ ଥିେ (ତାବ ବେଗୁ-
ବୋବ ଯାତେ ପାନୀର ଲଗତ ମିଢ଼ାଲି ହୟ) ସେହି ପାନୀ ଚକ୍ରୁତ ଦିବ ଲାଗେ ।

ବାଞ୍ଜପଲାଘୁ--ଡାଢ଼ବ ଜାତୀୟ ପିୟାଜ । (ପଲାଘୁ ଟାଓକ)

ବାଞ୍ଜମାଞ୍ଚ--ଅମରୀୟାତ ବଢ଼ଳାମାଞ୍ଚ, ବା ଅହବକଲାଇ ବୋଲେ
ବଢ଼ଳା ବବଟୀ । *Dolichos Sinensis*. ଇ ବଟିକବ, ମାବକ, ବଳକବ,
ସ୍ତନ୍ତଜନକ । ବାୟୁ, କଫ, ଶୁକ୍ର ଆକ ଅଗ୍ନିପିତ୍ତକାରକ । ବଢ଼ା,
ବଗା ଆଦି ଝିଆର କେବାବିଧୋ ଆଛେ । ଶୁଗର ବିଶେଷ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁ ।

ବାଞ୍ଜସର୍ବପ କଳା ସବିସ୍ତବ, ବଢ଼ଳା କାଳା ସବିବା, *Bras-
sica Juncea*. ବାତ ଆକ ଶୂଳ ନିବାରକ । ପିତ୍ତ ଆକ ଦାହଜନକ ।
ତେଲ--କୁଟ୍ଟ, କଘୁ ଆକ ତ୍ରଣ ଆଦି ଚର୍ମବୋଗ ନାଶକ । ସବିସ୍ତବ
କୁମ୍ଭଳୀୟା ଶାକ--ଲଘୁପାକ, ତ୍ରିଦୋଷ ନାଶକ, ଗ୍ରହଣୀ ଆକ ଅର୍ଶ ବୋଗତ
ଉପକାରୀ ।

ବାଞ୍ଜାନନ୍ଦିନୀ--ଲେଟୁକ ବା ଲେଟେକ୍ସ ବଢ଼ଳା କ୍ରିବନୀ, କ୍ରିବଥେକ୍ସ ।
Mimusops hexandra. ତୃପ୍ତିଜନକ, ବଳ-ପୁଷ୍ଟି ଆକ ଶୁକ୍ରବର୍ଦ୍ଧକ,
ପିତ୍ତକାରକ, ତୃକା, ଶ୍ରୀକ୍ଷି, ଯନ୍ତ୍ରତା, କରବୋଗ, ଶ୍ରମେହ ଆଦି ବୋଗତ
ଉପକାରୀ ।

ৰাজতাম্বুল—কক্কলী আম। ইয়াৰ কেঁচাব গুণ--কফ, বায়ু, বক্তৃদান, শ্বাস আৰু পিত্তবিকাৰ উৎপত্তি কাৰক। দাঁহকীয়া বিধো কুহিবিধৰ দৰে বহু দোষ জনক। পকা আম--মধুৰবস, শীতবীৰ্য্য গুৰুপাক, গুৰুৱৰ্দ্ধক, শ্লিষ্মোষ, তৃষ্ণা, দাহ, শ্ৰান্তি, শ্বাস আৰু কক্কি নাশক।

ৰাজাৰ্ক—বগা আকন গছ। (অৰ্ক আৰু অলৰ্ক চাওক)

ৰাজালালু—বাড়ীকোমোৰা, বঙাল উ বঙলা মিঠাকমৰা। ই মধুৰ বস, শীতল, গুৰুপাক, কফবৰ্দ্ধক, গুৰুৱৰ্দ্ধক, পুষ্টিকৰ, পিত্ত আৰু বায়ুনাশক।

ৰাজিকা—সকলাই বঙলা বাই-সৰিষা। *Brassica Nigra*. গুটি- উষ্ণবীৰ্য্য, তীক্ষ্ণ, অগ্নিবৰ্দ্ধক, কফ, পিত্তনাশক, ক্ৰিমি আৰু চৰ্মৰোগ নাশক। গুটিৰ তেল--চৰ্মৰোগ নাশক। শাক-- কফনাশক, অগ্নিবৰ্দ্ধক আৰু ক্ৰিমি নাশক।

ৰামসেন--চিৰতা তিতা। (কিৰাত চাওক)

ৰাল--শালধূনা বঙলা ধূনা। *Mimosa Rubicaulis*. ই শীতল, স্নিগ্ধ, মলবোধক, বাত-পিত্ত নাশক, জ্বৰ, অতিশাৰ, প্ল, ফোটক, কণ্ঠ, ব্ৰণ, বক্তৃশাব, প্ৰদৰ আৰু বৰ্ষনিৰ্গম নিবাৰক। জ্বৰে পোৰাত ধূনা লিপি দিলে পোৰণি কমে।

ৰাম্বা—কপৌফুল বঙলা ৰাম্বা। *Vanda Roxburghii*. আমদোষ, বাত, বাতবক্ত আৰু কুষ্ঠনাশক, জ্বৰ, কাঁহ, শোথ, শ্বাস, প্ল আৰু বিহু কোঁহোৰাত উপকাৰী।

বীঠা—হাইঠা বঙলা বীঠা বা বিটে। *Sapindus Muk-*

orassi বমনকাৰক, কফ আৰু বায়ুনাশক, ত্ৰণ দোষত উপকাৰী।
ইয়াক শৰীৰত বাধিলে গ্ৰহশান্তি হ'ব।

কদন্তী—বুটমাহৰ আকৃতিৰ এবিধ মক জুপুৰী গছ।
জাবকালি ইয়াৰ পাতৰ পৰা পানী ওলায় দেখি ইয়াৰ নাম কদন্তী।
অগ্নি আৰু গুৰুবৰ্জক, পিত্তনাশক বসায়ন, বক্তপিত্ত, মেহ, ক্ষয়বোগ,
কুষ্ঠ, খাস আৰু ক্ৰিমি বোগত উপকাৰী।

কদ্দাজটা—সস্তাসীজটা লতা বঙলা শকৰজটা। খাস,
বাঁহ, হৃদ্রোগ আৰু ভূতে ধৰাত উপকাৰী।

কদ্দাক্ষ—কদ্দাক্ষ এবিধ শ্ৰেণীক গছৰ ফল। ইয়াৰ গছ
তৃণমেক অম্ল আৰু পুষ্পচাগৰ নামে খ্যাত। কদ্দাক্ষ গুটিক শাস্তত
শিৱাক্ষ, ভূতনাশন, পাবন, নীলকণ্ঠাক্ষ, হৰাক্ষ আৰু শিৱশ্ৰিয় আদি
বোলা হয়। ই উষ্ণবীৰ্য, কটিকৰ, কফ আৰু বায়ুনাশক, ক্ৰিমি,
শিৰিবোগ, বিষদোষ আৰু ভূতে ধৰাত উপকাৰী।

বেণুক—জালুকৰ নিচিনা এবিধ সৰু গুটি বঙলাত বেণুক
Piper Aurantiacum. পিত্ত আৰু অগ্নিবৰ্জক, পাচক, মেধাজনক।
গৰ্ভপাতকৰ, অঙ্গৰ বিকলতা, ভৃষ্ণ, কণ্ডু আৰু বিষদোষ নাশক।

বেৰতী—পাতেগজা বা পাতপালেং। (অগ্ন্যন্তক চাওক)

বোচনী—পদ্মা বা পুদিনা শাক। Viridi. কটিকৰ,
শ্লেথ নাশক, পাচক, বসায়ন।

বোচনা—বংশলোচন নামক এবিধ বাঁহৰ ভিত্তবত হোৱা
কৰ্ণবৰ ধৰে চুন জাতীয় বস্তু। (বংশলোচন চাওক)

বোহিতক—বান্ধবগেলা গছ, সবগজুটা গছ মঙলা

বোহিতক। *Andersonia Rohitaka*. ই শীতল, স্নিগ্ধ, কটিকৰ বক্ত পৰিষ্কাৰক, প্ৰীহা, যকৃত, শুষ্ক, ক্ৰিমি, ব্ৰণ, নেত্ৰবোগ আৰু উদৰ বোগত উপকাৰী।

বোহিত মৎস্ত—বো মাছ বঙলা কইমাছ। গুৰুপাক, স্নিগ্ধ, বলকৰ, বীৰ্য্যবৰ্দ্ধক, বায়ু আৰু অৰ্দ্দিতবাত ব্যাধিত অহিতকাৰী।

ৰৌপ্য—ৰূপা। *Silver*. বজ্জ, শুভ্ৰ, বস্তুশ্ৰেষ্ঠ, কণ্ঠি, চন্দ্ৰলোহক, কপাক, ধৌত, চন্দ্ৰহাস, অকুপা, হৰ্ষৰ্ণক, ৭ৰ্জুৰ, ৰাজবঙ্গ, খেত, ৰঙ্গবীজ, লোহৰাজক আৰু কলধৌত আদি ইয়াৰ শাস্ত্ৰীয় নাম। বাতপিত্ত আৰু প্ৰমেহ নাশক, বয়স্হাপক, স্কৃৎসুৰ ক্ৰিয়াবৰ্দ্ধক।

[ল]

লকুচ—ডেৰাগছ বঙলা ডেলোমান্দাৰ। ইয়াৰ ছাল উষ্ণবীৰ্য্য, মলবোধক, কফনাশক, পকা ফল কফ, অগ্নি আৰু শুক্ৰ-বৰ্দ্ধক, গুৰুপাক কেঁচা ফল ত্ৰিদোষ, বক্তদোষ আৰু চকুৰ অপকাৰী।

লঘুদন্তী—সৰু জাতৰ স্কন্দৰপখাল বা স্কন্দবী পখিলা গছ। গছৰ মূল বিবেচক, তীক্ষ্ণ আৰু অগ্নিবৰ্দ্ধক। কফ, পিত্ত, বক্তদোষ, শোথ, উদৰ, ক্ৰিমি, অৰ্শ, শূল আদি বোগৰ উপশম কাৰক। ইয়াৰ গুটি মলমূত্ৰ বিবেচক আৰু গলৰ শোথ নাশক।

লঘুপঞ্চমূল—বিয়নী সাবটা, মাইখাতী, তিংভেকুবি, কণ্টকাৰী আৰু গোস্কুব এই পাঁচবিধৰ মূলৰ শাস্ত্ৰীয় নাম লঘুপঞ্চমূল। ইয়াৰ গুণ মলবোধক, পুষ্টিকৰ, হাত পিত্ত নাশক, জ্বৰ, খাল আৰু পাখৰী বোগত উপকাৰী।

লক্ষা—গাটিকগাই বা কলাগাহ। (ত্রিণু চাওক)

লক্ষামবিচ—জলকীয়া, ভজানুক বঙলা লক্ষা। অগ্নি-
বর্দ্ধক, কফনাশক, প্রায় সকলো বোগতেই অপকারী।

লজ্জানু—লাহুকীলতা, আদারমানসী বঙলা লজ্জাবতী।
Mimosa pudica. ই কটুবস আৰু শীতল গুণ সম্পন্ন। পিত্তাতি-
শাব, শোথ, দাহ, শ্রম, ব্রণ, কুষ্ঠ, কফ আৰু বক্তদোষ নাশক।

লতাকস্তুৰী--দনকপাহী বঙলা লতাকস্তুৰী। *Hibiscus*
Abelmoschus. পুষ্টিজনক, শীতল আৰু চকুৰ হিতকৰ। ইয়াৰ
মূল আমদোষ নাশক।

লতাকবৰ্জ—লতাবৰ্জটি বঙলা লতাকবৰ্জ। ইয়াৰ পাত
বায়ু আৰু কফ নাশক, গুটি-- অগ্নিবর্দ্ধক, শূল, গুল্ম আৰু বেদনা
নাশক।

লতাপনস--ডবমুজ।

লতাকুল--পটল। পটোল চাওক।

লবঙ্গ--লং বঙলা লবঙ্গ। *Garyophyllus aroma-
ticus*. Syn. Cloves. ই তীক্ষ্ণ, লঘুপাক, পাচক, অগ্নিবর্দ্ধক,
কটিকৰ, ত্ৰিদোষ নাশক, চকুৰ হিতকাৰী, মুখৰ হৰ্গন্ধ, তৃষ্ণা, বমি,
মলমূত্র বোধ, শূল, কাঁহ, শ্বাস, হেকতি, ক্ষয় আৰু শিৰোবোগনাশক।

লবঙ্গটৈতল—লব্জৰ পৰা হোৱা তেল। দাঁতৰ বোগ
আৰু গৰ্ভবতী ত্ৰিবোতাৰ বমিত উপকাৰী।

লবন--লোন। Salt. ই শীতল গুণ সম্পন্ন, লঘুপাক,
তীক্ষ্ণ, পাচক অগ্নিবর্দ্ধক, কটিকৰ, শৰীৰ শিথিল কাৰক।

লবনী—আঠেফল, বঙলা নোনা আন্ত। শীতল, স্নিগ্ধ, কফ বর্ধক, বাত পিত্ত নাশক।

লবলী—হলফলি বা পবাগলখী, বঙলা নোয়াল। কক্ষ আৰু শুকপাক, কচিকৰ, অৰ্শ আৰু কফ পিত্ত নাশক।

লক্ষণামূল—বাগিনী পাত, বঙলা লক্ষণামূল। ই মধুৰ বস, শীতল, ত্ৰিদোষ নাশক বলকৰ বসায়ন, তিবোতাৰ বক্ষাদোষ নাশক।

লাঙ্গুলী—নাঙলভঙা, বঙলা বখলাঙ্গুলীয়া বা ঙ্গলাঙ্গলা, *Gloriosa Superba*. উষ্ণবীৰ্য, তীক্ষ্ণ, কাৰুণ্যযুক্ত, সাৰক, লঘুপাক, পিত্তবৰ্দ্ধক, শ্লেষ্ম নাশক, গৰ্ভপাতক, কুষ্ঠ, ব্ৰণ শোধ, শূল আৰু অৰ্শ বোগৰ উপকাৰী।

লাজা—আঠে, বঙলা থৈ। ই মধুকষল, কক্ষ, লঘুপাক, শীতল, অগ্নিবৰ্দ্ধক, কফ পিত্ত নাশক, তৃষ্ণা, হেমি, অতিসাব, জ্বৰ, কাঁহ, প্রমেহ আৰু মেদোবোগত উপকাৰী। আঠে গাখীৰত খচি কাপোৰেৰে ঢেকি বোগীক পথ্য দিয়া হয়।

লজ্জক—গন্ধবিবিণা বা গন্ধবেণা, বঙলা গন্ধবেনা। *Andropogon Laniger*. ঘৰ্ষকাৰক, বাত পিত্তনাশক, তৃষ্ণা দাহ, মূৰ্ছা, শ্ৰান্তি, জ্বৰ বক্তপিত্ত আৰু চৰ্ম্ম বোগত উপকাৰী।

লাঙ্গু—লা বা লাহা, বঙলা লাহা। *Coccus Lacca*. *Syn. Lac*. আইড, পাকৰী বগবী প্রভৃতি গছত এদিধ পোকৰ পৰাই এই লা উৎপন্ন হয়। ই শীতল, লঘুপাক, স্নিগ্ধ, বলকাৰক, বৰ্ণবৰ্দ্ধক, বক্তশ্ৰাব নিবাবক, শ্লেষ্মা, পিত্ত, জ্বৰ, বিষম জ্বৰ,

হেকতি, ঝাস, কাঁহ, গলক্ষত, ব্রণ, বিসৰ্প, ক্রিমি, কুষ্ঠ, চৰ্ম্মদোষ প্রভৃতি নাশক।

লিম্পাৰক—নেমুটেডা, তুলিয়া টেডা, *Citrus Acida*.
শীতল, লঘুপাক, পাচক, কচিকৰ, বাতশ্লেষ্ম নাশক, বমি নিবাৰক।

লোনীশাক—কাঠিকুৰ'বী বা মালভোগ শাক, বঙলা
মুনীশাক। *Portulaca Quadrifida*. অগ্নিবৰ্দ্ধক, কচিকৰ,
ব্রণ, অৰ্শ, মেহ ঝাস নাশক।

লোধ—লোধ গছ, বঙলা লোধ। *Symplocos race-*
mosa. মলবোধক, ত্ৰিদোষ নাশক, চকুৰ হিতকৰ, জ্বৰ অতিসার,
শোথ, বক্ত আৰু বিষ দোষত উপকাৰী।

লোহিতালু—বঙাআলু।

লৌহ—লো ধঙলা লোহা। *Ferrum Syn. Iron*.
পৃথিবীৰ প্ৰসিদ্ধ ধাতু। ইয়াক শোধন মাৰণ আদি ক্ৰিয়াৰ দ্বাৰাই
সুক্ষাতিসূক্ষ্ম কৰিহে ঔষধত প্ৰয়োগ কৰা হয়। লোৰ সৰু সৰু পাত
কৰি জুইত বঙা কৰি লৈ সেই পাত তেল, ঘোল, কাঁজি, গৰুৰ মূত
আৰু কুলঠি কলাইৰ কথত তিনবাৰকৈ ভিজাব, ইয়াৰ পাচত আৰু
তিনিবাৰ এৰ'। গাখীৰ কাঁজি, গৰুৰ মূত আৰু ত্ৰিফলাৰ কথত
তিয়াই লব। ইয়াৰ পাচত শুৰি কৰি গৰুৰ মূতৰে বটি গজ পুতত
পুৰিব। এই দৰে এশ, পাঁচ শ বা হেজাৰ বাৰ পুৰি লব। বিমানেই
পুত বা পোৰা বেছি হয় তিমানৈই লোহা শুণকাৰী হয়। ই বলকৰ
বসায়ন, দোষ নাশক, সাৰক, চকুৰ হিতকৰ, আয়ুৰ্দ্ধক, বয়স্থাপক,
কক, পিত্তশূল, শোথ, অৰ্শ, প্লীহা, পাণ্ডু, জ্বৰ, মেহ, ক্ৰিমি, কুষ্ঠ,

PLEASE HANDLE THE BOOK CAREFULLY.

৮৯

মেদোদোষ আৰু বিষ দোষৰ উপকাৰী।

(ৱ)

বংশ—বাঁহ বঙলা বাঁহ। *Bambusa Arundinacea*.
কচিকৰ, পাচক, অজীৰ্ণ, শূল, শ্ৰমেহ প্ৰভৃতি ৰোগৰ উপকাৰী।

বংশক—বোহাই কুঁহিয়াৰ, *Sachrum officinarum*
সাৰক পুষ্টিকৰ আৰু ধাতু-পোষক।

বংশলোচনা—বংশলোচন নামক বাঁহৰ ভিতৰত হোৱা
বগা বৰণীয়া এবিধ পদাৰ্থ বঙলা বংশলোচন। *Bamboo manna*
বক্ত পৰিষ্কাৰক, খাস কাঁহ নাশক আৰু পুষ্টিজনক।

ৰচা—মহাবলীষচ বঙলাতো একে নাম *Acorus calamus*.
কফ নাশক, কাঁহ বাতজ্বৰ আৰু অতিসৰ ৰোগত উপকাৰী।

ৰজী—শিজুগছ বঙলা তেঁকাটাশিজ *Euphorbia*
antiquarum. বাত শ্লেষ্মা নাশক।

ৰজ ভূঙ্গী—লাইজাবৰী বঙলা গুড়াখু নিচাকৰ আৰু শ্লেষ্মা
নাশক

ৰজ্জুকাৰ—সটখাৰ অন্ন, অজীৰ্ণ, আম আৰু শোথ নাশক

ৰজ্জুল—বেতগছ। *Calamus Rotong*. বৰুপিত্ত আৰু
কুষ্ঠ নাশক।

ৰট—বড়গছ। *Ficus Bengalensis*. শোনিভ দোষক
বিষ নাশক। ইয়াৰ আঠা বেদনা নাশক।

ৰটপাত্ৰী—ডাঙৰ বিধৰ পাতেগঁজা বা ডাঙৰ পাত পালে

বঙলা বড় পাথৰকুঁচি । *Colenus Amboinicus* Syn *C. Aromaticus*. মেহ, মূত্ৰকৃচ্ছ, আৰু অশ্বৰী নাশক ।

বৎসনাভ—এবিধ অতি উগ্র বিষ । *Aconitum Ferox*. ইয়াক শোধিত কৰিহে ঔষধত প্ৰয়োগ কৰা হয় । বাত, কফ, শ্বাসশূল আদিত ইয়াক বাহ্যিক প্ৰয়োগ কৰিলে উপকাৰ দৰ্শে । পৰিবৰ্তক আৰু বলকৰ ।

বনভঙুলী—কাঁটাখুদনা বা কাঁটাখুতুৰা বঙলা বুনোনটে *Amblogina Polygonoides* বিষ আৰু আম দোষ নাশক ।

বনপলাতু—গোনহক, বঙলা বনপেঁয়াজ । *Urginea Indica*. মূত্ৰকাষক, শ্লেষ্ম নিঃসাৰক আৰু বলকৰ ।

বনমল্লিকা—ভূতিমালী ফুল (মল্লিকা চাওক)

বনষমানী—বনযাওন বা বনযণী বঙলা বনযমানী *Seseli Indicum*. (অজমোদা চাওক)

বন্দীক—পৰগাছা (এবিধ বঘুমলা) বঙলা বান্দৰা । *Epidendrum tessellatum*. বাত আৰু কফপিত্ত নাশক, বলকৰ বসায়ন ।

বপুষ্টমা—থালগছ বঙলা স্থলপদ্ম । *Hibiscus Mutabilis*. মূত্ৰকৃচ্ছ, শ্বাস, কাঁহ আৰু বিষদোষ নাশক ।

বৰদা—অশ্বগন্ধা । ৭ পৃষ্ঠাত চাওক ।

বৰকণ—বৰকণগছ বঙলা বৰকণ । *Cartaeva religiosa* অশ্বৰী দ্ৰাবক । বক্তৃষ্টি নিবাবক অগ্নিবৰ্দ্ধক ।

বাকুচী—সৰেতিয়াৰ গুটি বঙলা সোমযাজী বীজ । *Vernonia anthelmintica*. পিত্ত, বক্তৃষ্টি আৰু ক্ৰিমি নাশক ।

স্বাতাদ—দাদা। *Prunus amygdalus*. ধাতুপোষক
গুক্রবর্দ্ধক আৰু বাত নাশক।

স্বাহাহ—মইনগছ। ইয়াৰ ফল বমন কাৰক।

স্বাহীকন্দ—পতানিচৰা আলু বঙলা চুবড়ী আলু।
Dioscorea Globosa. গুক্রবর্দ্ধক, বলকৰ, বসায়ন মেহনাশক।

স্বাহক্ৰান্তা—লাজুকী লতা। লজ্জালু চাওক।

স্বাৰ্ত্তাকু—বেঙেনা বঙলা বেঙেন। *Solanum*
Melongena. অগ্নিবর্দ্ধক, বাত নাশক, তেজ আৰু গুক্রবর্দ্ধক।

স্বাম্পিকা—বান্ধনীশাক বঙলা বাধুনী। *Carum*
Roxburghianum, পাচক, কুমিৰ পৰা হোৱা শোথ নাশক।

স্বাসক—দাহক বঙলা বাসক। *Justicia Adhatoda*.
জ্বৰ, খাস, কাঁহ আৰু কামলা নাশক।

স্বাস্তক—ভটুৱা বা জিলমিল শাক বঙলা ত্ৰেটো শাক।
Chemopodium album, অগ্নিবর্দ্ধক, বায়ু, পিত্ত, ক্ৰিমি অক্ষ
কক নাশক।

স্বিক্ত—হলফলী। লবলী চাওক।

স্বিজ্জা—গাঁজা বা ভাঙ বঙলা সিদ্ধি। *Cannabis*
Sativa. ভঙ্গা চাওক।

স্বিটখদিব—তকুৱা কদম বঙলা শুয়ে বাংলা। *Acacia*
Farnesiana. জ্বৰ নাশক, পকতীয়া, বিষ-কোহোৱা, ত্ৰণ আদি চৰ্ম
ৰোগত উপকাৰী।

স্বিবঙ্গ—বিবিং গুটি বঙলা বিবঙ্গ। *Embelia ribes*.

ক্রিমি নাশক, কফ আৰু বাত প্রশমক

বিদাৰী--ভূঁইকোমোৰা। ভূমিকুয়াও চাওক।

বিভীতক--ভোমোৰা। বহেৰক চাওক।

বিহ্ব--বেল বঙলা বেল। *Aegle marmelos*. ফল
আমাশয়, অতিসার বোগত উপকাৰী। মূল অৰু নাশক পাত বসায়ন।

বিশাল্যকৰণী--বড়াকোমোৰা। বঙলা আয়াপাণ।
Eupatorium Ayapana. বক্তৃশাব বোধক, ঘৰ্মকাৰক, বলবৰ্দ্ধক।
সৰ্পদ শব্দ উপকাৰী।

বিশাল্যকৃত--দোৱালালী বঙলা হাপৰমালী। *Vallis
dichotoma*. কুষ্ঠ আৰু বিষ নাশক।

বিশালা--গৰোখীয়া তিয়ঁহ। ইন্দ্রবাকণী চাওক।

বিশ্বতুলসী--বনতুলসী বা গেঙ্কেলীবন। বঙলা বাবুই
তুলসী *Ocimum Basilicum*. ইয়াৰ পাত কৃমি নাশক আৰু
ষিক্ত তদ্বৰ দংশনত উপকাৰী কোৱাণ মেহ নাশক আৰু
বক্তৃতিসাবত উপকাৰী।

বিষম্বী--হেলচী শাক বঙলা হিলঞ্চ। *Enhydra
Heloncha*. পিত্ত নাশক শোথ কুষ্ঠ প্রভৃতি বোগত উপকাৰী।

বিষতিন্দুক--কুঁচিলা বা কঁচলেবিষ। *Strychnos.
Nuxvomica*. অগ্নিমান্য অজীৰ্ণ আৰু স্নায়বীয় দুৰ্বলতা নাশক।

বিষমুষ্টি--জাপৰীবিষ বঙলা আতাইচ। *Aconitum
heterophyllum*. অৰু কফ আৰু পিত্ত নাশক।

বীৰণ--বিধিণা বঙলা বেণা। *Andropogon*

Muricatum. জ্বৰ নাশক, পৰিপাক শক্তি বৰ্দ্ধক, বনি নাশক।

বৃদ্ধদ্বাৰক—সানপকয়ালতা বঙলা বীজতাবক। *Melina Asiatica*. Syn. *Argyreia Speciosa*. ইয়াৰ গুটি ঔষধত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। কফ আৰু বায়ু নাশক, বলকৰ, বসাধন। শোথ আমবাত, কাঁহ আৰু আমদোষ নিবাৰণ কৰে।

বৃশ্চিকালী—চাবাত বঙলা বিছুটি। *Tragia involucrata*. বক্তপিত্ত নাশক বলকৰ, শুক্ৰবৰ্দ্ধক আৰু কাঁহ নাশক।

বৃশ্চিব—ঢেকিয়া বঙলা শেয়াপুত্ৰ। *Bocrhavia diffusa*. শোথ নাশক মূত্ৰ নিসাৰক পুষ্টিকৰ।

বৃষগন্ধা—ছাগলী-শিঙীয়া বঙলা ছাগলৰোঁটে। *Convolvulus argenteas*. গৰ্ভজনক শুক্ৰবৰ্দ্ধক কাঁহ নাশক।

বৃহতী—ভিতভেকুৰী বঙলা ব্যাকুড়। *Solanum Indicum*. পিত্ত নাশক, পৰিপাক শক্তিবৰ্দ্ধক, বাত নাশক।

বেতস—বেতগছ বঙলা বেত। *Calamus rotong*. বক্তপিত্ত, কুষ্ঠ নাশক। বলকৰ আৰু শীতল।

ব্যাগ্ৰী—কণ্টকাৰী। কণ্টকাৰী চাওক।

ব্ৰীহি—আহধান *Oriza Sativa*. ইয়াৰ চাউল গুৰুপাক কফ আৰু পিত্ত বৰ্দ্ধক, শৰীৰ পোষক, বীৰ্য আৰু বুদ্ধিজনক।

(২১)

শকুল—শোলমাছ বঙলা শোলমাছ। গুৰুপাক, কন্দ,

মলবোধক পিত্ত নাশক বক্তৃৎকক ।

শাক্ত—চন্দ্রাঙ্কি গছ । কুটজ চাওক ।

শঙ্কৰাপ্রিয়—ইবিশঙ্কৰ । বাত কফ নাশক, বিষ আৰু বিষয় অবত উপকাৰী ।

শঙ্খপুষ্পী—ডিঙৰীলত, বঙলা ডানকুনী । *Andropogon aciculatum*. মানসিক দো । নাশক, স্মৃতিবদ্ধক, কাণ্ডি বল আৰু অগ্নিপ্রদ স্বাস পৰিষ্কাৰক বসায়ন ।

শঙ্খালু—পানীআলু, কেঁচাইথোৱা আলু । বঙলা শাঁথ আলু । *Pachyrhizus angulatas*. ই শীতল, বায়ুনাশক, শুক্ৰবদ্ধক ।

শঙ্খবিষ—শঅবিষ । *Arsenicum Syn. White Arsenic* এবিধ প্ৰসিদ্ধ স্বাবৰ বিষ । জৰনাশক, অগ্নিবদ্ধক, পাচক, বলকৰ । এক বতিৰ ১২০ ভাগৰ একৰ পৰা ২৪ ভাগৰ ১ ভাগলৈ ইয়াৰ মাত্ৰা । অধিক মাত্ৰায় প্ৰয়োগ কৰিলে নানা উপসৰ্গ উৎপন্ন কৰি মানুহৰ মৃত্যু হয় ।

শাঠী—কেটুৰী বঙলা শাঠী । *Curcuma Zeaunbet*. স্বাস, জ্বৰ, কাঁহ আৰু অৰ্শ ৰোগত উপকাৰী । কুষ্ঠ ব্ৰণ আদি প্ৰশমন কাৰক ।

শাণ—শণ বঙলা শণ । *Crotalaria juncea*. বাত কফ নাশক বমি কাৰক । ফুল—বক্তৃপিত্ত নাশক বসায়ন ।

শতম্ভী—চাৰাত । বৃন্দিকালী চাওক ।

শতপত্ৰী—সেউহী গোলাপ । *Rose moschata*.

দাহ আৰু পিত্ত নাশক। চকুৰ বেয়াবত উপকাৰী।

শতপৰ্ভা—বাহ। বংশ চাওক।

শতপুষ্পা—শলা বঙলা গুলফা। *Peucedanum Sowa*. Syn: Dill Seeds. বাত পিত্ত আৰু ত্ৰিদোষ নাশক

শতমূলী—শতাবৰী, ছাতাবৰী বঙলা শতমূল। *Asparagus racemosus*. শুক্ৰবৰ্দ্ধক, পুষ্টিকাৰক, পিত্ত আৰু বায়ু নাশক বসায়ন।

শমী—শমিকু বঙলা শমী বা শাইগছ। *Acacia suma*. বক্তপিত্ত আৰু আমাতিসাব নাশক।

শৰ—থাগৰি বঙলা শৰ। *Saccharum Sara*. বল আৰু শুক্ৰবৰ্দ্ধক, মূত্ৰদোষ নাশক।

শৰল—সবলগছ বঙলা সবল। *Pinus Longifolia*. কণ্ডু, ব্ৰণ, বাত, শ্লেষ্ম, চৰ্ম্মদোষ নাশক।

শৰপুষ্পা—বাঘআচোৰা বঙলা শাৰফোকা। *Tephrosia Purburea*. প্লীহা, যকৃত সংশোধক বাত আৰু ক্ৰিমি নাশক

শৰ্কৰকন্দ—চেকেলিখুন্দা আলু বঙলা শৰ্কৰকন্দ। *Ipomoea Batatas*. শুকপাক, কচিকৰ, বল, পুষ্টি আৰু শুক্ৰবৃদ্ধি কাৰক।

শৰ্কৰ—চেনি। শীতল, কচিকৰ, বল আৰু শুক্ৰবৰ্দ্ধক দাহ বমি তৃষ্ণা, মূৰ্চা, অৰ, কাঁহ, বক্তপিত্ত আৰু শোষ ৰোগ নাশক।

শল্যক—কটলা পহ। ইয়াৰ মঙহ মধুৰ বস, শীতল লঘুপাক, নিষ্ক, অগ্নিবৰ্দ্ধক পিত্ত নাশক শ্বাস আৰু বিষ দোষত

উপকাৰী।

শাল্লকী—শলথ গছ বঙলা শলই। *Boswellia Serrata*.
পিত্তশ্লেষ্মা, অতিসার বক্তপিত্ত আৰু ব্ৰণ নাশক।

শাশক—শহাপছ। ইয়াৰ মঙহ মধুবৰস, ধাৰক অগ্নিবৰ্দ্ধক
কচি, দল আৰু শুক্ৰবৰ্দ্ধক ত্ৰিদোষ নাশক। জ্বৰ পাণ্ডু জ্বৰাতিসার,
ক্ষয় কাঁহ অৰ্শবোগত উপকাৰী।

শাকুলী মৎস্য—শালমাছ ই বসায় মধুবৰস শুকপাক
শাক—যি বিলাক ফল, মূল, আনু, পাত প্ৰভৃতি মানুহে
আজ্ঞা স্বৰূপে ব্যৱহাৰ কৰে স স্কৃতত সকলোকে শাক নামে
অভিহিত কৰে। এই শাকৰ বিধে বিধে গুণো নানা বৰমৰ হয়
মূঠতে সকলোবোৰ শাক পচালিয়ে শুকপাক, মলমূত্ৰ বিৰেচক,
মলবৰ্দ্ধক।

শাকবৃক্ষ—শেগুনগছ। *Tectona Grandis*. দাহ,
পিত্ত আৰু শ্ৰম নাশক।

শাটখাট—শাওড়াগছ যুথুনী শাওড়া। *Streblus asper*.
ইয়াৰ গুটি, বক্তপিত্ত অৰ্শ অতিসার আৰু বাত শ্লেষ্মা বোগত
উপকাৰী।

শাৰিৰা—হুধেলি লতা, নাহৰপতীয়া লতা। বঙলা অনন্ত
মূল ৩ পৃষ্ঠাত চাওক।

শাল—শালগছ বঙলাতো একে নাম। *Shorea*
robusta. কফ, ক্ৰিমি, স্বেদ ব্ৰণ, বিদ্ৰৱি নামক চৰ্মৰোগ,
কৰ্ণ-বোগ আৰু যোনি বোগ নাশক। ইয়াৰ এঠাই শালধূনা 'বাল'

চাওক ।

শালপৰ্ণী—বিগ্ৰনী সাবটা, (শালৰ পাতৰ দৰে ইয়াৰ পাত)
বঙলা শালপানি । *Desmodium Gangeticum*. Syn.
Hedysarum G.

শালিধান—শালিধান, ইয়াৰ চাউল, শীতক্ৰীয়া লঘুপাক,
কচি, বল আৰু গুৰুবৰ্দ্ধক । স্বৰ পৰিষ্কাৰক, পিত্তনাশক, বাত কফ
আৰু মূত্ৰকাৰক ।

শালিধ্বজ—বং শাঙ্কেশাক । *Alternanthera Sessilis*.
ই অগ্নিবৰ্দ্ধক, কফপিত্ত নাশক, প্ৰীহা, অৰ্শ, বক্তদোষ আৰু পিত্ত
বিকৃতি নাশক ।

শাল্মুক—শেলুক, বঙলা শালুক । *Roots of Nym-*
phoea. শীত বীৰ্য্য, সংগ্ৰাহী; পোষক আৰু পিত্তনাশক ।

শাল্মলী—শিমেলী বা শিমল গছ বঙলা শিমল ।
Bambax malabaricum. ইয়াৰ মূল বলকৰ; গুৰু আৰু
শ্লেষ্মবৰ্দ্ধক ধাতুপোষক ।

শিহ্মশপা—শিশু বঙলা শিশবগছ । *Delbergia*
Sissoo. দীপন, কফ, বাত, শোথ আৰু অতিসাৰ নাশক ।

শিখৰী, শিলাভেদ—পাতেৰ্গছ বা পাতপালেং
বঙলা পাথৰকুচি । অগ্ন্যন্তক চাওক ।

শিগ্ৰু—চজনা বঙলা শজিনা । *Moringa Pterygos-*
perma. ইয়াৰ ছাল বিদাহী, ধাৰক, কাবণগয়ক, বক্তপিত্ত
একোপক, বাতশ্লেষ্ম নাশক, ব্ৰণ, মেদোদোক, গুল্ম, প্ৰীহা আদি

নাশক । ফল—অগ্নিবর্ধক, কচিকৰ, কফপিত্তনাশক, শূল, কুষ্ঠ, জ্বাশ্বাস আৰু গুণ্য ৰোগত উপকাৰী ।

গুটি—চকুৰ হিতকৰ, কফ আৰু বায়ু নাশক ।

মূল—বিষাক্ত ।

গুটিৰ—পৰা হোৱা তেল নানাবিধ চৰ্ম্ম ৰোগ নাশক ।

শিঙ্খী—উবহী বঙলা গীম । *Dolichos gladiatus*.
গুৰুপাক, বিষ্টম্ভী, কন্য কোষ্ঠগত বায়ুপ্রকোপক, অগ্নি বল শুক্ৰ আৰু মল ক্ষয় কাৰক ।

শিৰীষ--শিৰীষ গছ বঙলা শিৰীষ *Acacia Lebbec*.
ত্ৰিদোষ; কাঁহ, ব্ৰণ, বিসৰ্প নাশক ।

শিলাজতু--শিলাজিৎ নামক পৰ্বতবিশেষৰ শিলৰ পৰা ওলোৱা এবিধ শিলাৰস ইয়াক শোধন কৰি ঔষধত প্ৰয়োগ কৰিব লাগে । কফ, মেদ, শোথ, উদৰ, শ্বাস, ক্ষয়ৰোগ, অৰ্শ, পাণ্ডু, উন্মাদ, অসম্মাৰ, অশ্মবী, শৰ্কৰা, মূত্ৰকৃচ্ছ, ক্ৰিমি আৰু কুষ্ঠ নাশক ত্ৰিফলা আৰু দশমূলৰ কথত শিলাজতু গুলি প্ৰথৰ ব'দত থৈ দিব তেতিয়া ওপৰত সৰব দৰে ভাহি উঠিব, এই ভাগ লৈ শুকাই সালসাবাদিৰ কথত ভিজাই ললে শিলাজতু শোধন হয় ।

শীতল পত্ৰিকা--পাতিদৈয়া বঙলা মুক্তাপাতী ।
Maranta dichotoma. শ্ৰান্তি নাশক, বাতপিত্তৰ উপকাৰী ।

শীতলী--পাতালখাৰ বঙলা শিউলী-ছোপ । *Limnathemum Cristatum*. বৰুপৰিকাৰক, বলকৰ, বিব নাশক ।

শুল্কমুদগ--বগা মূগ (মূগ চাওক) ৬

শুক্লার্ক--দগা আকন্দ (অর্ক চাওক)

শুষ্টি--আদার শুঠ বঙলা শুঠ। *Gingiber officinela*.
কফ, শোথ আৰু বাত নাশক। বিষত উপকাৰী, উত্তেজক আৰু
বলকৰ।

শুকশিখী--বান্দৰকেকুয়া। (অজৰা চাওক)

শূৰণ--ওলকচু বঙলা ওল। *Amorphophalus*
Companulatus. অৰ্শ নাশক, শূল, গুল্ম আদিত উপকাৰী।

শূগালকণ্টক--কুলিকাঁইট (কোৰ্ণিলাক্ষ চাওক)।

শূঙ্গাতক--শিঙেৰী বঙলা শিঙ্গাবা বা পানী ফল।
Trapa bispinosa. গুৰুবৰ্দ্ধক, পুষ্টিকৰ, কটিকৰ আৰু বক্তপিত্ত
বোগত উপকাৰী।

শূঙ্গী--কাকবাহুগী বঙলা কাকবাহুগী। *Rhus*
Succedanea. বাত, অৰ, শ্বাস, কাঁহ, বক্তপিত্ত বোগত উপকাৰী,
বলকৰ।

শেফালিকা--শেৱালীফুল; পানীপিয়লিফুল বঙলা
শেফালি ফুল। *Nyctanthes arbortristis*. পাতৰ বস সৰ্ধ
অৰ নাশক, ফুল, পিত্ত আৰু ক্ৰিমি নাশক।

শৈলজ বা শৈলেন্ন--শিলৰ শেলুৱৈত জন্মা এবিধ
ফুল বঙলা শৈলজ। *A Species Lichen*. কফ আৰু পিত্ত
নাশক হস্তোগত উপকাৰী।

শৈবাল শেলুৱৈ বঙলা শেওলা। *Blyxa Octandra*.
দাহ আৰু ব্ৰণ নাশক, শীতল।

শোভাঞ্জন সজনা বঙলা শজিনা। *Moringa-
pterygos* Perma. ক্রিমি, বাত, বিষ নাশক চকুৰ উপকাৰী।

শ্যামালতা শাওলতা বঙলা শ্যামলত। *Ichnocar-
pus frutescens*. বক্তপৰিকাৰক, শুক্ৰবৰ্দ্ধক, পুষ্টিকৰ।

শ্ৰোণাক টকুনা, ভাতবিলা বঙলা শোণাগাছ। *Calosanthus Indicus*. ত্ৰিদোষ, সন্নিপাত জ্বৰ, গ্ৰহণী, পিত্ত
আৰু প্লেগ্মাত উপকাৰী।

শ্ৰাবনী চোলাগুটিয়া বঙলা যুণ্ডিবী। *Sphoeranth-
us Indicus*, প্লেগ্মাজনিত বোগত উপকাৰী। গলগণ্ড বোগত
হিতকাৰী।

শ্ৰীখণ্ড বা **শ্বেত চন্দন** বগা চন্দন বঙলা শ্বেত-
চন্দন। *Yellow variety of Sandal wood*: শীতল,
বস্তিশোধক জ্বৰ, দাহ আৰু বমি নিবাবক।

শ্ৰীপৰ্ণী গামেবীগছ (গাম্ভাৰী চাওক)

শ্ৰীফল বেল (বিষ চাওক)।

শ্ৰীৰাস সবলগছৰ এঠা, গৰ্জ্জন তেল, বঙলা গন্ধবিৰজা।
Resin of Pinus longifolia. বাত নাশক চকুৰ উপকাৰী
শ্বলবোধ নিবাবক।

শ্বেত গুণ্ডা বগা কাচমণি বঙলা সাদা কুঁচ। *White
arbus Pricatorius*. ইয়াৰ গছ বিষ নাশক। গুটি কান্তি জনক,
বিষ নাশক।

শ্বেত এবণ্ড বগা এবা বঙলা সাদা ভেবেণ্ডা।

Ricinus communis. ইয়াৰ মূল মলভেদক, বাত নাশক প্লীহা আৰু জলদ্ধৰ আদিত উপকাৰী।

শ্বেত ত্ৰিবৃৎ—বগা তেলীয়াধূনা বা তেউৰী লতা।
বঙা বগা সমগুণী ত্ৰিবৃৎ চাওক।

শ্বেত পুণ্ডৰিক—বগা পছম। পুণ্ডৰিক চাওক।
ইয়াৰ বাহিৰেও শ্বেত বা বগা জাতীয় অসংখ্য দ্ৰব্য আছে সেইবোৰ
প্ৰায় সমগুণী।

(ম)

ষড় উষণ—পিপেলী, পিপেলীৰ মূৰা, চই, আগিয়া
চিতৰ মূৰা, শুঠ আৰু জালুক এই ছয় বিধকে ষড় উষণ বোলে।
ইয়াৰ গুণ অগ্নিবৰ্দ্ধক, উষ্ণবীৰ্য্য, পাচক, কফ বায়ু আৰু বিষ দোষ
নাশক।

ষৰঙ্গ—গোকুৰ কণ্টক ; গোকুৰ চাওক।

ষড়ভূজা খৰমুজা বঙলা খম্বুজ। *Cucumis melo*.
পুষ্টিকৰ, শুক্ৰবৰ্দ্ধক, দলকাবক, মূত্ৰ শোধক পিত্ত, দাহ আৰু বায়ু
নাশক।

(স)

সঠিকা--কেটুৰী বঙলা শট। *Curcuma Zerumbet*.
অগ্নিবৰ্দ্ধক, কুষ্ঠ, বাত, জিৰদোষ, বক্তদোষ, বিষ, শ্বাস, কাঁহ আৰু
হিকা নাশক।

সপীতক--ধুন্ধুলি বা নিলাজী। বাজকোষাতকী চাওক।

সপ্তপৰ্ণ—ছাতিয়ান বঙলা ছাতিম। Echites Scholaris. ত্ৰিদোষ নাশক, জ্বৰ, ক্ৰিমি, ব্ৰণ বন্ধদোষ, খাস আৰু শূল্য ৰোগত উপকাৰী।

সৰলা—তেউৰী বা তেলীয়াধূনা লতা বঙলা তেউৰী (ত্ৰিভূত চাওক।)

সৰ্পগন্ধা—স্নগন্ধি বান্ধা (বড়াবৰণৰ স্নগন্ধি কঁপোফুল) ত্ৰিদোষ আৰু নানাবিধ বিষদোষ নাশক।

সৰ্পদমনী—হাতীশুৰীয়া বঙলা হাতীশুৰে। Heliotropium Indicum. বিষনাশক, মেধাবৰ্দ্ধক, শূল্য আৰু পেতৰ বিষত উপকাৰী।

সৰ্পাক্ষী—শুমুনীলতা বঙলা গন্ধনাকুলী। Ophiorrhiza Mungo. ক্ৰিমিনাশক, সাপ, বিছা, ইন্দুৰ প্ৰভৃতিৰ বিষ নাশক।

সৰ্পিনী বা **সৰ্পকঙ্কালী**—গম্বা। (চালকুৰাণীৰ দৰে এবিধ গছ) বিষ নাশক।

সৰ্বতোভদ্র—নিমগছ। (নিষ চাওক।)

সৰ্বতোভদ্রা—গাম্ভাবীগছ। (গাম্ভাবী চাওক।)

সৰ্পপ—সৰিয়হ বঙলা সৰিষা। Brassica Campes- tris. বাত, কফ, কণ্ঠত উপকাৰী, পিত্ত আৰু অগ্নিবৰ্দ্ধক।

সল্লকী—ষিচক বা ষিচেলী বঙলা কুৰ্ণককী। Boswellia thurifera. কুষ্ঠ, কফ, অৰ্শ আৰু ব্ৰণ আদিত উপকাৰী।

সহচৰ—বাগীফুলবগছ। (ষিচি চাওক।)

সহদেৱী—বৰিয়াল। (বলা চাওক।)

সিংহ—বড় চাফানা। *Moringa Pterygosperma*.
 বাত, কফ নাশক, অগ্নিবর্দ্ধক, ত্রণ নাশক।

সিংহিকা—ভিতভেকুরী। (বৃহতী চাওক।)

সিতপাটলিকা—বগাফুলৰ পাৰলি। (ঘণ্টাপাটলি
 চাওক।)

সিতপুপ্প—মাটিকিয়া বঙলা কৈবর্তমুগ্ধক। *Cyperus rotundus*.
 কষায়, শ্বাস আৰু কাঁহ নাশক বলকৰ।

সিতমাষ—বঙলামাহ, মাহকলাই বঙলা বৰ্ষতী।
Dolichos Catjang. বলকৰ, শুক্ৰবৰ্দ্ধক।

সিতাফল—আতৈফল বঙলা আতা বা লোনাফল।
Annona Squamosa. বলকৰ আৰু মাংসবৰ্দ্ধক।

সিতা—চেনি। (শৰ্কৰা চাওক)

সিদ্ধার্থ—বগা সবিন্নহ, শেতবেহৰ বঙলা খেতসৰিষা।
Cruciferac Sinapis. বাতবক্ত, বায়ুৱদ্ধি আৰু চৰ্ম্মৰোগ নাশক।

সিদ্ধুবাৰ—বগা পচতীয়া বঙলা সাদা নিসিন্দা। *Vitex Negundo*.
 কফ, বাত, কষয়, কণ্ডু, কুষ্ঠ, বিষ আৰু কফ নাশক,
 গ্ৰীহা আৰু গুল্ম আদিভো উপকাৰী, বসায়ন।

সিহ্লক—শিলাবস (শিলৰ পৰা ওলোৱা ঘাম বিশেষ)
 বঙলা শিলাবস। *Liquidamber Orientalis*. শুক্ৰবৰ্দ্ধক, কাষ্ট-
 জনক, খেতকুষ্ঠ আৰু অৰ নাশক।

সুদধৰ্মন—পদ্মগুলফ। গাত কাঁইটৰ দৰে থকা আঁঠেলতা
 বা শিকিলতা বিশেষ। গুল-গুলচীৰ দৰে।

সুদৰ্শন—আকনৰ মূল। (অৰ্ক চাওক)

সুৱৰ্চলা—গুল্লৈ বা ভূতমূল্য বঙলা হুড়হুড়ে। *Clcome Viscosa*. ইং *Sunrower*. কফ, চৰ্মৰোগ, কণ্ডু, ব্ৰণ, কুষ্ঠ আৰু শীতজ্বৰ নাশক।

সুনিষল্লক—ঠোঠনিশাক বঙলা শুশুণীশাক। *Marsilea Quadrifolia*. ত্ৰিদোষ নাশক, হজমীকাৰক, বসায়ন।

সুৱদ্রুম—দেবদাককাঠ। *Cedrus deodara* (দেবকাঠ চাওক।)

সুৰভিনিষু—মৰীটেঙা, বৰমুগা। *Bergera Konigii*. বায়ুনাশক, মুখৰ দুৰ্গন্ধ নিবাবক।

সুৱৰ্ণযুথিকা—নাৰ্জী বা গেন্ধেফুল। *Jesminum revolutum*. বক্তবোধক, পচন নিবাবক আৰু নানাবিধ চৰ্মৰোগ নাশক।

সুৱৰী—তিতাকেবেলা বঙলা উচ্ছে। *Momordica Charanlia*. পিত্ত আৰু চৰ্মৰোগ নিবাবক।

সূৰ্য্যমণি—সুৰুজকান্তি ফুলৰ গছ বঙলা সূৰ্য্যমণি ফুল। *Hibiscus Phoeniceus*. আদৰপালী মূৰৰ বিষত ইয়াৰ শিপা বটি শ্ৰেলেপ দিলে উপকাৰ হয়।

সূৰ্য্যাবৰ্ত্ত, সূৰ্য্যভক্তা—আদিত্যভক্তা গুল্লৈৰ নাম সুৱৰ্চলা চাওক।

সূটফুল—সকএলাছি এলা চাওক।

সেৱ—সেউফল বা আপেল বঙলা সেও। *Pyrus Malus*.

ইং Apple গুৰুবৰ্দ্ধক, পুষ্টিকৰ, বাতপিত্ত নাশক।

সেবতী—সেবতী সেউতী বা বগা গোলাপ। *Rosa Moschata*. শীতলতা কাৰক। চকু বড়াপৰা নানা বিধ চকুৰ বেমাৰত উপকাৰী।

সেহু—শিজুগছ বঙলা মনসা সিজ। *Euphorbia nercifolia*. পাতৰ বস বিবেচক, অগ্নিবৰ্দ্ধক আৰু কফ নাশক; বায়ু আৰু আমদোষ নিবাৰক। শূল, গুল্ম, মলমূত্ৰ বোধ, পাথৰী জ্বৰ, প্ৰীহা, শোথ, অৰ্শ নাশক। মজ্জা—বায়বীয় ৰোগ নাশক।

সোমৰাজী—সৰেতিতা বঙলা সোমৰাজী। *Vernonia Anthelmintica*. কফ, কণ্ডু আৰু ক্ৰিমি নাশক। চৰ্ম ৰোগত উপকাৰী।

সোমলতা—চন্দ্ৰলতা (বৈদ্য অমৰত এই লতাৰ এটা লক্ষণ বৰ্ণোৱা আছে; যেনে গুৰু পক্ষৰ প্ৰতিপদৰ পৰা এটাকৈ নতুন পাত ধৰি পূৰ্ণিমাৰ দিনা ইয়াৰ সম্পূৰ্ণ পাত হয় আৰু কৃষ্ণ পক্ষৰ প্ৰতিপদৰ পৰা এটাকৈ পাত সৰি অমাবস্যাৰ দিনা পত্ৰশূণ্য হৈ পৰে) *Asclepias acida*. The moon plant. মাদক, কাস্তিবৰ্দ্ধক, মেধাজনক আৰু ত্ৰিদোষ নাশক।

সৌৰচৰ্চল—সচললোণ বঙলা সচল লবণ। উদৰ শুদ্ধি কাৰক, অগ্নিবৰ্দ্ধক, গুল্ম, শূল, ক্ৰিমি আৰু উৰুৱায়ু প্ৰশমক আমদোষ নাশক।

সৌৰেন্স—বগা বাগীফুল (কিটী চাওক)

স্থূলপদ্ম—খাল পদ্ম বঙলা স্থূল পদ্ম। শীতল কাৰক

কনক বায়ু নাশক ; মূত্রকৃচ্ছ্র, প্রমেহ, অশ্মরী, কাঁহ, বক্তপিত্ত, বমি, অতিসার নাশক ।

জুটেলনা—এলা চাওক ।

স্বেচোণেয়ক—গাঠিয়াণ বঙলা গাঠিয়ালা । মেধাজনক শূক্ৰবৰ্দ্ধক, কটিকৰ, ত্ৰিদোষ নাশক । ক্ৰিমি, তৃষ্ণা, দাহ আৰু বক্তদোষ নাশক ।

সুহী--শিছু । (সেহঙ চাওক ।)

স্পৃঙ্কা--পিৰিঙাশাক বঙলা পিড়িং । *Trigonella Corniculata*.

স্মৃটিক--এবিধ মণি । ইয়াক শোধন কৰি ঔষধত ব্যৱহাৰ কৰে । সোলোঙা টেঙাৰ বস আৰু আদাৰ বসত ভিজাই পুট পাকত পুৰিলে ফটক শোণিত হয় । দাহ আৰু পিত্তজনিত ৰোগ নাশক ।

স্মৃটিকাৰি--ফিটকিৰি বা ফিটকুৰি বঙলা ফিট্‌কিৰি Alum. ই সঙ্কোচক, ব্ৰণ, বিসৰ্প আৰু ধবল ৰোগত উপকাৰী ।

স্মৃজ্জিকাস্কাৰ--সাটিকাৰ বঙলা সাটিকাৰ বা সাজিমাটি । *Cocoxylon Griffithii*. ই তীক্ষ্ণ, কক আৰু বায়ু নাশক । গুল্ম, আত্মান ক্ৰিমি, উদৰ আৰু ব্ৰণ ৰোগত উপকাৰী ।

স্বৰ্ণ--সোণ বঙলা সোণা । Gold. স্তবৰ্ণ, কনক, হিৰণ্য, হেম, হাটক, তপসীয়া, গাঙ্গেয় কলধৌত, কাঞ্চণ, চামীকৰ, শান্তকুন্ত, কাৰ্ত্তস্বৰ, জাম্বুনদ, জাতকপ, মহাবজ্জত ইত্যাদি ইয়াৰ বিভিন্ন নাম

ই শীতবীৰ্য্য, শুকপাক, পুষ্টিকৰ, মেধাবৰ্দ্ধক, বল, কাঙ্ক্ষি, শুক্লবৰ্দ্ধক
 বাৰ্য্যশক্তি কাৰক, চকুৰ হিতকৰ। ত্ৰিদোষ নাশক, স্মৃতি শক্তি
 আৰু আয়ুজনক। অৰ, শোথ, ক্ষয় আৰু উন্মাদ ৰোগত উপকাৰী।
 সোণ শোধিত আৰু জাবিত কৰিহে ঔষধত প্ৰয়োগ কৰিব লাগে।
 সোণৰ পাতল পাত কৰি জুইত পুৰি, তেল, বোল, গৰুৰ মূত, কাঁজি
 আৰু কুলঠি কলাইৰ প্ৰত্যেকৰ ৰুখত ৭ বাৰকৈ ডুবালে সোণ
 শোধিত হয়, তাৰ পাচত সোণৰ দুভাগ পাৰদৰ লগত এবিধ টেঙাৰ
 বস মিহলি কৰি এটি টিমা কৰিব আৰু সেই টিমাটোৰ সমান ওজনৰ
 গন্ধক লৈ এটা চকুৰ তলত আধা গন্ধক ওপৰত আধাদি ওপৰত আৰু
 এটা চকু দি সংযোগ ঠাইত ফটা কানি আৰু মাটি লিপি শুকাই গজ
 পুত পুৰিব। এনে দৰে চৈধ্যবাৰ পুৰিলে সোণ জাবিত অৰ্থাৎ
 ভয় হয়।

স্বৰ্ণ-কেতকী—কেতকী ফুল বঙলা স্বৰ্ণ-কেতকী।
 ই বৰ্ণবৰ্দ্ধক আৰু কেশ সৃগন্ধি কাৰক ইয়াৰ বেটু শীতল, বল আৰু
 পুষ্টিবৰ্দ্ধক বসায়ন।

স্বৰ্ণজীবন্তী—সোণ বৰগীয়া জীবন্তী বঙলা স্বৰ্ণ জীবন্তী
 শুক্লবৰ্দ্ধক; শীতবীৰ্য্য, বাত, পিত্ত, বক্তদাহ আৰু চকুৰ হিতকৰ।

স্বৰ্ণ মাক্ষিক—স্বৰ্ণ মাক্ষিক এবিধ উপধাতু, ত্ৰিদোষ
 নাশক চকুৰ ৰোগ নাশক, পাণ্ডু, প্ৰমেহ, উদৰ, অৰ্শ, শোথ, ক্ষয়, কুষ্ঠ
 আৰু ক্ষয় নিবাৰক। দুভাগ স্বৰ্ণ মাক্ষিক এভাগ চৈধ্যবাৰ সোণ,
 বামী টেঙা নাইবা সোলহা টেঙাৰ বসত মাৰি জুই দি লোৰ পাৰত
 থন্তিৰে অনবৰত লাৰি বঙা হলে নয়াই থব। এনে কৰিলে স্বৰ্ণ

মাস্কিক শোধন হয়।

স্বর্ণ ফ্লিবিণী—কুম্ভ কঁইট বঙলা শিয়ালকাঁটা।
Cleome falina, Syn: *Agremone Mexicana*. ই তিক্তবস
 বিবেচক, বমি কাবক কক্ষ ক্রিমি, আনান্ধ, বক্তপিত্ত, কণ্ডু, কুষ্ঠ আৰু
 বিষদোষ নাশক।

(২)

হংস—হাঁহ বঙলা হাঁস ইয়াৰ মঙ্গল উষ্ণবীৰ্য্য, শুকপাক,
 শিথল, পুষ্টিকৰ, শুক্ৰবৰ্দ্ধক বলকৰ, কক্ষজনক, বায়ু নাশক, স্বৰ
 পৰিষ্কাৰক।

হংসবীজ—হাঁহকণি, হাঁহৰ ডিম্বা। মধুৰ বস, উষ্ণবীৰ্য্য,
 লঘুপাক, বলকাৰক, শুক্ৰবৰ্দ্ধক, কাঁহ, স্বদ্রোগ আৰু ক্ষত বোগত
 উপকাৰী।

হংসপদী—হাঁহঠেঙীয়া শাক (ব্রাহ্মী শাকৰ দৰে এবিধ
 চেচুকত গজা লতা জাতীয় শাক।) বঙলা গোয়ালেনডা। *Vitis*
Pedada. ই কটু বস, শীতল, শুকপাক বসায়ন। দাহ, শ্রান্তি,
 অপস্মাৰ, অভিসাৰ, বক্তদোষ আদি বোগত উপকাৰী।

হৰিণ—তাম বৰণীয়া পহক হৰিণ ষোলে ইয়াৰ মঙ্গল মধুৰ
 বিপাক, শীতবীৰ্য্য, লঘুপাক, অগ্নিবৰ্দ্ধক, মলমূত্র বোধক আৰু ত্রিদোষ
 নাশক।

হৰিতাল—হৰিতাল এবিধ উপবিষ ইয়াৰ কেবা বিধো
 আছে যেনে সাধাৰণ হৰিতাল, গোদন্ত হৰিতাল, বংশপত্র হৰিতাল

ৰোগবিশেষত বেলেগ বেলেগ হৰিভাল প্ৰয়োগ কৰা হয়। ইয়াক শোধন কৰিহে ঔষধত প্ৰয়োগ কৰিব লাগে। হৰিভাল গুৰি বৰি ঘোল, চূণবপানী আৰু কোমোৰাৰ পানীত ৭ বাৰকৈ ভিজাই শুকাই লব আৰু টোপোলা বন্ধি কঁজি, কোমোৰাৰ পানী, তিলতেল আৰু ত্ৰিফলাৰ কণত এপৰকৈ দোল যন্ত্ৰত পাক কৰি ললে হৰিভাল শোধন হয়।

হৰিভালপক্ষী--হাইভাল বা হাত্যাল বঙলা হৰিয়াল বা হন্তেলাঘুৰু। ইয়াৰ মঙহ মধুৰ কষায় বস, শীতবীৰ্য্য, লঘুপাক, বায়ু প্ৰকোপক, তৃষ্ণা আৰু বক্ত-পিত্ত নাশক।

হৰিদ্ৰা--হালধি বঙলা হনুধ। *Curcuma. Longa.* ই উষ্ণবীৰ্য্য, বৰ্ণবৰ্দ্ধক, কক্ষ, বক্তপৰিষ্কাৰক, পিত্তনাশক, দাহ নিবাৰক কফ; বাত, বক্তজট্টি, কুষ্ঠ, কণ্ডু, চৰ্ম্মদোষ, শোথ, পাণ্ডু, ত্ৰিমি, প্ৰমেহ, পীনস আৰু বিষ দোষ আদিত উপকাৰী।

হৰীতকী--শিলিখা বঙলা হৰীতকী। *Chebula Myrobolan.* শিলিখা বহুবিধৰ বুলি শাস্ত্ৰত উল্লেখ আছে। গুণো নানাবিধৰ তাৰতম্য থকা দেখা যায়। শাস্ত্ৰত তলত লিখা হৰীতকীৰ উল্লেখ আছে, হৰীতকী, অভয়া, পথ্যা, কায়শা, পুতনা, অমৃত্য, হৈমবতী, অব্যথা, চেতকী, শ্ৰেয়সী; শিবা, বয়ঃস্থা, বিজয়া, জীৱন্তী আৰু ৰোহিণী। হৰীতকী কেবাটিও বসৰ মিলিত স্বাদ-দিশিষ্ট ফল, ই মধুৰ-অম্ল-কটু-কষায়-তিক্ত বস কিন্তু কেহাৰ আধিক্য বেছি পৰিমাণে অনুভূত হয়। উষ্ণবীৰ্য্য, মধুৰ বিপাক, লঘু, কক্ষ, অগ্নি-বৰ্দ্ধক, মলব অধঃ প্ৰবৰ্ত্তক, পুষ্টি, মেধা আৰু আয়ুৰ্দ্ধক, চকুৰ হিতকৰ

বসায়ন। ত্রিদোষ নাশক, শ্বাস, কাঁহ, শোথ, উদর, অৰ্শ, ক্রিমি, মলবদ্ধতা, গুল্ম, আত্মান, আনাহ, গ্ৰীঠা, যকৃৎ, হিকা, শূল, ক্ৰোধোগ, গ্ৰহণী, বমি, দিয়নজ্বৰ, কামল, পাণ্ডু, প্রমেহ, অশৰী, মূত্ৰকৃচ্ছ, মূত্ৰাঘাত শ্ৰুতি বোগত উপকাৰী।

উপবাস আৰু তেজবোৰাৰ পৰা খীনোৱা মানুহে, পথশ্ৰান্ত ক্লমকায়, পিত্তপ্ৰপান ধাতুৰ মানুহে, গৰ্ভবতী তিবোতাই হৰিতকী থোৱা নিবেধ।

হৰুশা--মৎস্তগন্ধা ফল (আইতগছৰ গুটিৰ দৰে আকৃতি) ই অগ্নিবৰ্দ্ধক, কফ আৰু বায়ুনাশক, অৰ্শ, গ্ৰহণী, শূল, গুল্ম, উদৰ আৰু প্ৰদৰ বোগ নাশক।

হস্তিকণ্ডু--মহাৰাষ্ট্ৰ দেশত হোৱা এৰিধ কণ্ডু। বঙলা হাঁসাবড়মূলা, ই গুল্মপাক, মলবোধক, গুল্মবৰ্দ্ধক, কফ আৰু বায়ু, নাশক।

হস্তিকৰ্ণ পলাশ--ডাঙৰ পাতৰ পলাশ বঙলা ভূ-পলাশ ইয়াৰ মূল আয়ু, মেধা, বল আৰু গুল্মবৰ্দ্ধক। গুটি ক্রিমি নাশক। তেল--বায়ু, কফ, কুষ্ঠ, প্রমেহ আৰু চৰ্ম্ম বোগ নাশক।

হস্তিঘোষা--ধূলি ৰাজকোষাতকী চাওক।

হস্তিমাংস--হাতীৰ মঙহ অল্প লবন মধুৰ ৰস গুল্মপাক, দিগ্ধ, দৃৰ্জ্বৰ, অগ্নিমান্য জনক, পুষ্টিকৰ।

হস্তিমূত্ৰ--হাতীৰ মূত উষ্ণবীৰ্য্য বায়ুনাশক, হেৰতি, শ্বাস, শূল আৰু ভূতেধ্বাত উপকাৰী। বাহিৰে বহিগে খব,

পৰৱৰ্তীয়া আদিত উপকাৰ হয়।

হস্তি-শুণ্ডী--হাতীশুৰীয়া বঙলা হাতীশুড়ে। *Heliotropium Indicum*. সান্নিপাত জ্বৰ নাশক। সাপ, বিছা আদিৰ দংশনত ইয়াক খুৱালে উপকাৰ হয়।

হাবীত--হাইতাল চবাই হৰিতাল পক্ষী চাওক।

হিঙ্গু--হিং (হিং নামক এবিধ গছৰ এঠা) ই কটু-তিক্ত বস।
উষ্ণবীৰ্য্য, লঘুপাক, স্নিগ্ধ, তীক্ষ্ণ, সাৰক, পাচক, অগ্নিবৰ্দ্ধক, স্নায়ুৰ
উত্তেজক, অজীৰ্ণ শূল, ক্ৰিমি নাশক কটিকৰ, পাচক, আৰু বাত
শ্লেষ্মা নাশক।

হিঙ্গুপত্ৰী---বাহপতীয়া বন বঙলা বংশপত্ৰতৃণ।
Balanites Roxburghii. ই অগ্নিবৰ্দ্ধক, কটিকৰ, পাচক, ক্ৰিমি
নাশক আৰু বাত শ্লেষ্মা নাশক।

হিঙ্গুল---হিঙ্গুল বা হেঙ্গুল বঙলা হিঙ্গুল। মহঁৰ গাখীৰ
অথবা জামিটেঙাৰ বসত ৭ বাৰ ভাবনা দি শুকাই পাচত ৭ বাৰ
আদাৰ বসত মাৰি শুকাই ললে হিঙ্গুল শোধন হয়। মতান্তৰে
ছাগলীৰ গাখীৰত ভাবনা দি তাৰ পাচত অগ্নবৰ্গ আৰু আদাৰ বসত
ভাবনা দিলে হিঙ্গুল শোধিত হয়। ই উষ্ণবীৰ্য্য, ত্ৰিদোষ নাশক,
জ্বৰ, প্ৰীহা, কামলা, আমবাত, হৃন্নাস, বিষদোষ আৰু কুষ্ঠ ৰোগ
নাশক।

হিজ্জল--হিদালগছ বঙলা হিজ্জল। *Barringtonia*
acutangula. Syn. *Engenia* A. ই মল সংগ্ৰাহক, কফ
পিত্তকাৰক, বায়ুৰোগ নাশক, পবিত্ৰ ভূত আৰু গ্ৰহাবেশৰ শাস্তি

কাৰক ।

হিভাল—হেমতাল বঙলা হাঁতাল । *Phoenix Paludosa*. ই শীতল, তৃষ্ণা নাশক, শ্রান্তিনাশক, কফবর্ধক, বায়ু, পিত্ত আৰু দাহ বোগত উপকাৰী ।

হিলটোমোচিকা—হেলটী শাক । মৎস্যাক্ষী চাওক ।

হীৰক—এবিধ প্ৰসিদ্ধ বহু; ইয়াক শোধিত আৰু জাৰিত কৰি ঔষধত প্ৰয়োগ কৰা হয় । আয়ু, বল, দীৰ্ঘ্য, বৰ্ণ, পুষ্টি, শুক্ৰ, বতিশক্তি আৰু উদ্ভেজনা বৃদ্ধি কৰে ; উষ্ণবীৰ্য্য বসায়ন । ঘোৰাৰ মূত বা ভেকুলীৰ মূতত মাৰি ৭ বাৰ পুত পাকত পুৰিলে হীৰা শোধিত হয় ।

ব্ৰহ্মপঞ্চমূল--বিষনি সাবটা, মাইখাতী, তিতভেকুৰি, কণ্টকাৰী আৰু গোন্ধুৰ এই পাঁচ বিধৰ মূলকে ব্ৰহ্ম পঞ্চমূল বোলা হয় । ই লঘুপাক, মলবোধক, বলকাৰক, পুষ্টিজনক, বাতপিত্ত নাশক, জ্বৰ, শ্বাস, কাঁহ আৰু অশ্মৰী নাশক ।

ত্ৰীবেৰ—সুগন্ধি বালা বঙলা গন্ধবালা ; ই শীতল লঘুপাক পাচক, অগ্নিবৰ্দ্ধক, চুলিৰ হিতকৰ, পিত্ত নাশক, তৃষ্ণা, বমি, জ্বৰ, অতিসাব, কুষ্ঠ, শ্বিত্ৰ আৰু ব্ৰণ নাশক ।

(ক্ষ)

ক্ষৰক—হাঁচতী বা হাঁচুতী বঙলা হেঁচেতা । *Dregea volubilis*. Syn. *Hoya viridiflora*. উষ্ণবীৰ্য্য, তীক্ষ্ণ, পিত্ত আৰু অগ্নিবৰ্দ্ধক, কফ আৰু বায়ু নাশক । ভূতেধবাত উপকাৰী ।

মুন্ডাৰ—খাৰ ; নানা জাতীয় দস্তৰ পৰা খাৰ উলিয়াব পাৰি যেনে :—কল গছ, নাৰিকল গছ, পলাশৰ ছাল, গোবৰ শুঠা প্ৰভৃতি নানা জাতীয় দস্ত পুৰি তাৰ ছাই মৰাই নালে খাৰ বাহিৰ হয়। খাৰ মাত্ৰকেই উষ্ণবীৰ্য্য, তীক্ষ্ণ, দ্বেষপাক, পাচক, অগ্নিবদ্ধক ক্ৰেদজনক, দাহ আৰু ছেদন কাৰক।

ক্ষীৰকাকালী—অষ্টবৰ্গৰ অন্তৰ্গত এৰিধ ফল। ই মধুৰ বস, শীতল, দ্বিগ্ধ, গুৰুপাক, পুষ্টিকৰ, শুক্ৰবদ্ধক, কফ জনক, বাতপিত্ত নাশক, জ্বৰ, দাহ বৰুপিত্ত, ক্ষয় আৰু বায়ু ৰোগত উপকাৰী। ইয়াৰ অভাবত শতমূল নাইবা অশ্বগন্ধা মূল দিয়া হয়।

ক্ষীৰভূষা—জাতিলাউ বঙলা মিঠা লাউ : ই মধুৰ বস, শীতল, দ্বিগ্ধ, গুৰুপাক, বল পুষ্টি কাৰক, শুক্ৰবদ্ধক, গভ পৰিপোষক, কফজনক, বাতপিত্ত নাশক।

ক্ষীৰবিদাৰী—ভূইকোমোৰা, ভূমিকুয়াণ্ড চাওঁক।

ক্ষীৰিবৃক্ষ—বট, আইত, ধোপ, পাকৰী আৰু এবা ডিঙ্গক এই পাঁচবিধ গছ ক্ষীৰিবৃক্ষ ইয়াৰ বাকলি পঞ্চ বহুল নামে পৰিচিত, ই শীতল, কক্ষ, কফ পিত্ত নাশক, শোথ, যোনিৰোগ আৰু স্তন দোষত উপকাৰী। ইয়াৰ পাত--শীতবীৰ্য্য, লঘুপাক, মলৰোধক, কফ আৰু বায়ু নাশক, মলমূত্ৰৰোধ আৰু বক্তৃষ্টি নাশক। ইয়াৰ ফল--শীতল, গুৰুপাক, বিষ্টভী, মলৰোধক, বায়ু প্ৰকোপক আৰু কফ পিত্ত নাশক।

ক্ষুদ্ৰজম্বু—খুদিয়া জাম, বঙলা বনজাম, মলৰোধক, কফপিত্ত নাশক, দাহ আৰু বক্তৃদোষত উপকাৰী।

স্কুডামিক — চণ্ডীৰোঁড়া বঙলা আমকল শাক।
অম্বষ্ঠা চাওক।

স্কোড্রমধু — গাধিগোৰ চাকত হোৱা মৌ। ই শীতল
বাতপিত্ত নাশক, চকুৰ হিতকৰ, ধাতু পোষক।

স্কুড্ৰচিৰ্ভটী — বামক বাঢ়ীৰ আকৃতিৰ এবিধ লতা ফল,
ই নাৰক বন আৰু পুষ্টি জনক গুটি মূত্ৰ বিৰেচক।

—:×:—

পৰিশিষ্ট

অগ্ৰজ্বালী—আগজ্বালা শাক, কটুৰস, কফ নাশক, পিত্ত-
বদ্ধক, উষ্ণবীৰ্য্য, বেচক বেদনা নাশক । ইয়াৰ শাক গাৰ বিষ আৰু
পেটৰ অসুখত উপকাৰী ।

অম্ল—টেঙা বঙলা অম্ল বা টক, টেঙা বসৰ সাধৰণ গুণ, অগ্নি,
পিত্ত আৰু কফ বদ্ধক, বায়ু নাশক, শীতবীৰ্য্য, ধাবক আৰু তৃষ্ণা
শান্তি কাৰক ।

অম্লবার্তাকু—বিলাহী বেঙেনা বা টেঙা বেঙেনা বঙলা
টম্যাটো বা চাটনী বেঙেন । অম্ল মধুৰ বস, অগ্নি আৰু পিত্তবদ্ধক,
বায়ু আৰু কফ নাশক, শীতবীৰ্য্য, অম্লবিপাক, মলভেদক, পুষ্টিকাৰক
ধাতুবদ্ধক, কাস্তিজনক, আৰু তৃষ্ণা শান্তি কাৰক ।

অহিৰশাক—পদিনা জাতীয় এবিধ শাক, ই কটুৰস, উষ্ণ-
বীৰ্য্য, শ্লেষ্মা আৰু বাত নাশক ।

আউনীয়া পাণ—এবিধ পাণ, ই কটু-তিক্ত-কষায় বস,
উষ্ণবীৰ্য্য, বলবদ্ধক, পচন নিবাৰক ।

ওলকৰি—প্ৰসিদ্ধ পাচলি । ই মধুৰ বস বাত পিত্ত কফ
নাশক, শীতবীৰ্য্য, মধুৰ বিপাক, মলবদ্ধক, বিস্তৃষ্টী আৰু পুষ্টিজনক ।

কণ্টকী কচ্চী—চেঙামোৰ, কটু কষায় বস বাতপিত্ত নাশক উষ্ণবীৰ্য্য, অল্পক্ষত আৰু কফ ৰোগ নিবাৰক গ্ৰহণী অল্পপিত্ত বাত আৰু শোথ নাশক।

কৰঙ্গা—কৰঙা গছ, ইয়াৰ পাত পলুৱৈ খায়। ই তিক্তবস ইয়াৰ গছৰ ফ্ৰাৰ মূত্ৰ নিঃসাৰক।

কৰয়ী মংস্ৰ—কাৱৈমাছ, শিথু, শীতল, লঘুপাক, কচি আৰু বলকৰ, বায়ু নাশক, সামান্য পিত্তকাৰক।

কণ্ডুডুচী—গুণৰাজ, ই কলা বগা বৰ্ণ ভেদে দুবিধ উষ্ণবীৰ্য্য, ত্ৰিদোষ, বিষ, জ্বৰ, ভূতদোষ, দেহৰ শিৰাব্যাগ্ৰতা আৰু চুলিৰ অকাল পক্কতা নিবাৰক। কলা জ্বৰত গুণকাৰক।

কাংস্ৰ—কাঁহ, ই এবিধ প্ৰসিদ্ধ মিহলি ধাতু। ইয়াক শোধন মাৰণ কৰিহে ঔষধত ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে। কাঁহৰ সৰু সৰু পাত তৈয়াৰী কৰি তিল তেল, ঘোল, কাঁজি, গৰুৰ মূত আৰু কুলঠি কলাইৰ কোৱাখঙ তিনি বাৰকৈ পুৰি তিয়াব। ইয়াৰ পাছত সমজোখ গন্ধক আৰু আকনৰ আঠাৰে এই পাতবোৰ লেপ দি গজপুতত দুই তিনিবাৰ পুৰিলে কাঁহ জাৰিত অৰ্থাৎ ভয় হয়। ই উষ্ণবীৰ্য্য, লঘু, অগ্নিবৰ্দ্ধক, পাচক, কক্ষ কফপিত্ত আৰু চকুৰ ৰোগত উপকাৰী।

কুদ্দাল—(অশ্মন্তক) ওডালগছ, ইয়াৰ গুটি ক্ৰবতা কাৰক (লেখন) ধাৰক কফ আৰু বায়ু নাশক।

কামিনীকুল—কটুতিক্ত বস, উষ্ণবীৰ্য্য, কটুৰিপাক আৰু ব্ৰণ নাশক।

কাঞ্জলিকা—কাজলগেবী, বঙলা নীল হলুদ তিক্ত-কটু বস
শীতবীৰ্য্য, বাতপিত্ত নাশক, বক্তপিত্ত, অম্মপিত্ত, আক মূত্রকৃচ্ছ
নাশক।

কালপাত—এবিধ সৰু গুল্ম জাতীয় গছ। ইয়াৰ পাত
লব্ধাছাৰালীৰ জাডঠা ৰোগত ব্যৱহাৰ কৰে।

কুঞ্জিকা—কুঞ্জিকেৰা বা কুঁজিকোৱা, বাত, শোথ আৰু
কফ নাশক কটিকৰ।

খণ্ডিতকৰ্ণ—কুনথাৰা বা বিহা, ইয়াৰ মূলৰ প্ৰলেপ দিলে
পকা কৌহোৰাৰ পুঁজ ওলায় আৰু কাঁচা কৌহোৰাৰ বিষ কমে
ইয়াৰ স্ততাৰ কাপোৰ তিবোতাৰ পক্ষে সৌভাগ্য জনক বুলি শাস্ত্ৰত
বখিত আছে। পুৰণি কালত ইয়াৰ স্ততাৰে তিবোতাৰ আগুৰাল
কাপোৰ তৈয়াৰ কৰিছিল কাৰণে ইয়াৰ এটা নাম বিহা বুলিও
জনাজাত।

খলিশমংস্ৰ—খলিহা বা খলিহনা মাছ, লঘুপাক, কটিকৰ
কক্ষ, মলৰোধক, বায়ুপ্ৰকোপক, শূল আৰু আমদোষ নাশক।

গৰম্বী মংস্ৰ—গৰৈ মাছ, ই লঘুপাক, কটিকৰ, অগ্নি, বল
আৰু বীৰ্য্যবৰ্দ্ধক ত্ৰিদোষ নাশক।

গৰ্গৰ মংস্ৰ—গাগাল মাছ, মধুৰ বস, শীতল, কফ বৰ্দ্ধক,
বেমাৰী অবস্থাত কুপথ্য।

গজাটেম্ব—নিচিলা বা মিছামাছ, গুৰুপাক, কটিকৰ,
বায়ু নাশক শ্লেষ্ম বৰ্দ্ধক।

গিৰিকদলী বা **গজৰল্লভা**—আঠিমানকল বা ভীমকল,

ইয়াৰ ফল শীতবীৰ্য্য, কচিজনক, গুৰুপাক, বল আৰু বীৰ্য্য বৰ্দ্ধক
পিপাসা, পিত্ত, দাহ আৰু শোথ নাশক।

চিলিচিম—চেংমাহ, লঘুপাক, কক্ষ, বায়ুদ্বক আৰু কফ
নাশক।

দেবদুতী—জবাটেঙা, মধুৰ বস, শীতবীৰ্য্য, কচিজনক,
ত্ৰিদোষ নাশক।

দেবমৰ্ষপ—নবশিংগছ, কচিকৰ, অগ্নিশ্ৰীপক, লঘুপাক
কফ আৰু বাত নাশক।

পলাশী—পানীপোতনী বা ভাতপান্তা ই অম্ল-মধুৰ বস, পিত্ত
প্রকোপক, মুখবোগ আৰু অকচি নাশক।

পালঙ্ক শাক—পালং শাক, সাৰক, গুৰুপাক, বিস্তৃষ্টী,
কক্ষ, বায়ু, পিত্ত, শ্বাস আৰু বৰুপিত্ত বোগত উপকাৰী।

পেটিকা—জপাপেটাৰী বা জপাবন্ধা গছ, ইয়াৰ মূলৰ প্ৰলেপ
যোনিভেদ নামক বোগ নাশক।

ফুলকৰি—সুখাম খ্যাত পাচলি, ই মধুৰ বস, গুৰুপাক
ত্ৰিদোষ নাশক।

বন্ধাকৰি—ইয়াৰ শাক মধুৰ বস, গুৰুপাক, বাত নাশক,
পিত্ত বৰ্দ্ধক, বলকৰ, মলবৰ্দ্ধক আৰু বিস্তৃষ্টী।

বীত—বীত-পালং, ইয়াৰ তলত কণ্ড হয়। ই মধুৰ বস,
শীতবীৰ্য্য পুষ্টিকৰ আৰু ত্ৰিদোষ নাশক।

বৃক্ষামু—আমচেৰুবা, তেঁতেলীৰ পাতৰ দৰে এবিধ সৰু
লতা জাতীয় গছ, উষ্ণবীৰ্য্য, বাত নাশক, কফ আৰু পিত্ত বৰ্দ্ধক।

বহুনেত্র—নাটিকঠাল, আনাবস বা সফরি কঠাল। সাবক, বল আৰু কচি কাবক, তৃপ্তিজনক, বাত আৰু ক্ৰিমি নাশক। গছৰ কুঁহি পাত ক্ৰিমি নাশক।

মৰিচ—জালুক, কল্প, লঘুপাক, পিত্তবৰ্দ্ধক, কফ আৰু বায়ু নাশক, কচিকৰ, পাচক, অগ্নিবৰ্দ্ধক, শ্বাস, শূল, হৃদোগ ক্ৰিমি আৰু বিষ দোষ নাশক।

ৰৌপ্য—ৰূপ বা ৰূপা সৰু সৰু পাত কৰি লৈ ধাতু শোধন কৰা প্ৰনাগী মতে তেল আদিত শোধন কৰি ছভাগ গন্ধক এভাগ পাবদৰ সৈতে জামি টেঙাব বসত মাৰি ১৪ বাৰ গজপুতত পুৰিলে ৰূপ ভয় হয়। ই শীতল, স্নিগ্ধ, সাবক, গুৰুপাক, বাতপিত্ত নাশক বয়ঃস্থাপক আৰু প্ৰমেহ নাশক। অশোধিত আৰু ভালকৈ ভয় নোহোৱা ৰূপা বহুবিধ দোষ জনক।

লতাপিনস—তৰমুজ, গুৰুবৰ্দ্ধক; বলকায়ক, তৃপ্তিজনক, পিত্ত আৰু দাহ নাশক।

শঙ্খ—ইয়াক পুৰি ঔষধত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ই লবণ বস, উষ্ণবীৰ্য্য, ফাৰ গুণ বিশিষ্ট, ক্ৰিমি, শূল, অন্নপিত্ত, গুল্ম, বকুৎ, প্লীহা আদি ৰোগত উপকাৰী।

শুধৰণী

- ১৯ পৃষ্ঠাত--কিৰাত শব্দৰ অসমীয়া নাম চিৰতা পৰি গৈছে।
- ২১ " থদিৰ শব্দৰ অসমীয়া নাম থয়াৰ পৰি গৈছে।
- ৩২ " তগৰ শব্দৰ অসমীয়া তগৰপাছকা ইয়াক কিছুমানে
তাগজুৰীবাও বোলে।
- ৬৯ পৃষ্ঠাত —ময়ুৰ শব্দৰ অসমীয়া নাম আজ্ঞাচিত নহৈ বনসট হ'ব।
- ৬৯ " মৰ্কটি শব্দৰ অসমীয়া নাম বগা আজ্ঞাচিত নহৈ বনসট হ'ব।
- ৭৫ " মুৰ্বাৰ অসমীয়া নাম ধেমুসজা গছ। ই আনাৰস
শ্ৰেণীৰ পাতৰ চিত্ৰ বিচিত্ৰ আঁক থকা গছ, ই লতা
জাতীয় নহয়।
- ৭৬ " মূনাল শব্দৰ ৪ টা শব্দৰ পাছত “মোলান” শব্দ এটি
পৰি গৈছে।
- ৭৭ " যবতিজা শব্দৰ গুণত যকুৎদোষ নিবাৰক যোগ হ'ব।
- ৯২ “ বিষমুষ্টি আতইচ আতইচ আৰু এই শব্দই প্ৰধানত
কুচিলাকো কোৱা হয়।
- ৯২ “ বিষমুষ্টি শব্দ মতান্তৰে মহানিমু গছকো কোৱা হয়।
- ৯৫ “ শৰপুজা শব্দৰ অসমীয়া নামত মতান্তৰে বননীলো হয়;
ই প্ৰীহা আৰু যকুতৰ দোষ নিবাৰক।
- ১০২ “ সৰ্পগন্ধা মতান্তৰে অসমীয়া চান্দো বঙলা চটো চাঁদৰ
বোলে। ইয়াৰ গুণ তিক্তৰস, কফ নাশক শীতবীৰ্য্য,
প্ৰায়ুশিথিলতা কাৰক, নিদ্ৰাজনক বায়ু আৰু জ্বৰ
বিকাৰত মূৰত তেজ উঠিলে তৎক্ষণাৎ তেজৰ ছাপ
কম কৰি দিয়ে আৰু মূৰ শীতল কৰে। সাপে কামু-
বিলেও ইয়াৰ মূল খুৱালে ভাল হয়।
- ১০৩ “ সিতপুপ্প শব্দৰ অসমীয়া নাম মাটিকঁয়া নহৈ মথা হ'ব।